

ДЕНИС КАЗАНСЬКИЙ, МАРИНА ВОРОТИНЦЕВА

ЯК УКРАЇНА ВТРАЧАЛА ДОНБАС

ЯК УКРАЇНА ВТРАЧАЛА ДОНБАС

ДЕНИС КАЗАНСЬКИЙ, МАРИНА ВОРОТИНЦЕВА

ЯК УКРАЇНА ВТРАЧАЛА ДОНБАС

ДЕНИС КАЗАНСЬКИЙ, МАРИНА ВОРОТИНЦЕВА

ДЕНИС КАЗАНСЬКИЙ, МАРИНА ВОРОТИНЦЕВА

ЯК УКРАЇНА ВТРАЧАЛА ДОНБАС

Як Україна втрачала Донбас

ПРОЛОГ

У цій книзі ви не знайдете опису маневрів чи битв. Про них хай пишуть ті, хто побував на фронті та особисто брав участь у боях. Тут мова піде про події, які передували воєнному конфлікту.

Так уже сталося, що з новин ми, зазвичай, багато дізнаємося про хід бойових дій, одержуємо докладні дані про жертви і руйнування, але вкрай мало знаємо про те, як запускається механізм, що спонукає вчорашніх сусідів із небаченим завзяттям знищувати один одного.

Улітку 2012 року Донецьк приймав матчі чемпіонату Європи з футболу. Тоді здавалося, що це місто — останнє місце на землі, де можливі бойові дії. Війна? Це десь далеко, на периферії, у відсталих, диких країнах. Тут, серед сяючих вітрин і квітучих троянд, війни бути не може. Адже тут уже майже Європа. Розваги, футбол, ресторани, безтурботна молодь, пафосні автомобілі. Хіба хтось може тут узятися за зброю і вбивати?

Та лише за два роки цей ситий, затишний світ зник і обернувся на сюрреалістичний хоррор. На вулицях почали вибухати снаряди, дорогами загуркотіли танки, і регіон із багатомільйонним населенням поглинула анархія. Усе сталось у лічені місяці. І навіть після того, як на вулицях пролунали перші постріли, було важко повірити, що війна вже тут. Коли усвідомлення цього все ж прийшло, було вже важко розібратися, в який момент ще можна було зупинити цей жах, а коли стало вже пізно.

Саме для того, щоб зрозуміти це, ми і взялися за цю книгу.

У ній ми докладно розплутаємо довгий ланцюжок подій, які призвели Донбас до трагедії 2014 року, розберемося, хто і як підштовхував його до війни. Єдине, про що слід попередити відразу: мета цієї роботи не в тому, щоб дати прості відповіді на кшталт «винен Путін» або «винна київська хунта». Конфлікт на Донбасі був спровокований цілою низкою як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, що мали синергетичний ефект. Кожен із них сам по собі навряд чи призвів би до такої масштабної катастрофи, але у сукупності вони утворили смертоносну, гримучу суміш, яка підірвала регіон.

ПОВОРОТНИЙ МОМЕНТ

1 березня 2014 року в центрі Донецька зібрався по-справжньому численний мітинг. На ньому були присутні від 15 до 20 тисяч осіб. Для столиці Донбасу це було неординарне явище, адже Донецьк ніколи не був політично активним містом. Над людською масою, одягненою у типові для Донбасу похмурі кольори, тріпотіли знамена, але серед них не було українських прапорів. Здебільшого майоріли російські триколори, була присутня також радянська символіка та прапори партії «Русский блок». Хтось тримав транспаранти з гаслами «В России — наши братья, в Европе — мы рабы», «Донбасс — против бандеровцев». Натовп був заряджений агресією.

Донбас ніколи не був «пороховою діжкою Європи». Він не тягнув навіть на сірникову коробку Європи. На відміну під Балкан або Кавказу, де завжди було достатньо лише іскри, щоб як слід гримнуло, Донбас був у край інертним та далеким під войовничих настроїв. У цьому молодому регіоні, який почав активно заселятися лише в середині XIX століття, не було тих реліктових шарів багатовікової міжнаціональної ненависті і ворожнечі, яка зазвичай існує у всіх гарячих точках. Щоб розгойдати Донбас, довести його до спалаху неконтрольованого насильства, потрібно було добряче постаратися.

Мітинги 1 березня, що відбулись у різних містах на півдні та сході України, прийнято вважати початком «русской весны». Саме так у російських ЗМІ називали антиукраїнське повстання, яке почалося після повалення Віктора Януковича і пізніше переросло у бойові дії на сході країни. Війна визрівала довго. Щоб зробити її можливою, різноманітним політтехнологам та ідеологам довелося неабияк попрацювати над створенням теоретичної бази майбутнього конфлікту. Звісно, в Україні з дня її появи на світовій мапі існували регіональні відмінності, які сформувалися під впливом відомих усім історичних подій. Різні частини країни в минулому входили до складу різних держав і розвивалися незалежно одна від одної. Але це зовсім не означало, що Україна приречена на конфлікт.

У перші двадцять років незалежності регіональні відмінності не спричиняли збройні сутички. У 1990-х роках історичні, ідеологічні та мовні протиріччя в Україні не були першорядною проблемою. У той час і жителів Донецька, і жителів Львова хвилювала насамперед економічна ситуація в країні, а вже потім — політика.

Звичайно, певні тертя та конфлікти періодично виникали. На початку 90-х серйозна загроза сепаратизму з'явилася в Криму, однак навіть там ситуація вирішилася мирно. На сході України хоча часом і вирували політичні пристрасті, проте не передбачалося нічого схожого на те, що відбувалося тоді у Югославії та деяких інших колишніх радянських республіках. В Україні воювали одне з одним хіба що маргінальні радикали, та й ті здебільшого на сторінках листівок і газет.

Жахи війни українці тривалий час спостерігали тільки на телеекранах. Під боком палахкотіло Придністров'я. У вечірніх новинах показували репортажі про облогу Сараєва та бої на вулицях Сухумі. Але найсильніше враження на українського обивателя справляли сюжети з Чечні. У перші роки незалежності в Україні вільно транслювалося російське телебачення, тому чеченську м'ясорубку мільйони українців мали можливість спостерігати в усіх кривавих подробицях і сприймали як власну війну.

У 1990-ті на тлі проблем колишніх товаришів по соцтабору Україна виглядала острівцем спокою та стабільності. Цю обставину українська влада вважала однією зі своїх головних заслуг. Під час президентської кампанії 1999 року у рекламному ролику президента Леоніда Кучми, який обирався на другий термін, лунав слоган: «Наші солдати повертаються додому». Кадри демонстрували щасливого військового, який приїхав до сім'ї після служби в армії. Для людей, які знали про масштаби трагедії у Чечні, така картинка виглядала переконливою. Кучма тоді з великим відривом виграв вибори у більш проросійського опозиційного кандидата Петра Симоненка.

У той час здавалося, що наші солдати повертатимуться додому завжди. Але вже через п'ять років на всіх центральних телеканалах України транслювався зовсім інший передвиборний ролик, який було створено піарниками Віктора Януковича — на той момент чинного прем'єр-міністра, котрий вважався наступником Леоніда Кучми. У цьому ролику команда Януковича голосом російського співака Йосипа Кобзона погрожувала мирній Україні громадянською війною, якщо

вона проголосує за прозахідного, «помаранчевого» кандидата Віктора Ющенка.

Що ж змінилося за п'ять років, які минули з часу попередніх виборів? Чому в 2004 році у політичній рекламі з'явилися мотиви майбутньої війни, а ще через десять років ця війна стала реальністю? Яка послідовність подій призвела до масових мітингів у містах Донбасу навесні 2014 року, а потім — до появи у Слов'янську російських диверсантів?

Для того, щоб відповісти на ці питання, необхідно відмотати плівку назад, на початок 1990-х років, пригадати новітню історію регіону та заглибитися в суть політичних подій, які відбувалися всередині нього. Зловісні процеси, які врешті-решт призвели Донбас до трагічних подій, запустилися на сході України задовго до початку війни. Детально розібравши їх, ми зможемо переконатися, що в історії України та Донбасу було одразу кілька поворотних моментів, коли можна було уникнути війни. Але в кожному з цих випадків політики звертали не туди...

Донецький сепаратизм в Україні активізувався з певною циклічністю — раз на десять років. При цьому кожна наступна активність істотно перевершувала за масштабами попередню. У 1993–1994 роках це були страйки та погрози, що закінчилися нікчемним псевдореферендумом — «дорадчим опитуванням громадської думки». У 2004 році відбувся Северодонецький з'їзд, і країна опинилася вже на межі реального розколу. А у 2014 році справа дійшла до масштабних бойових дій за участю збройних формувань із сусідньої держави.

Минуле не можна змінити, але з нього слід робити висновки. Війни не беруться нізвідки. Завжди є хтось, хто першим натискає спусковий гачок, і хтось, хто підказує йому це зробити. І буває так, що між двома цими подіями проходить багато часу — роки і десятиліття. На Донбас війну кликали довго. Одні наближали її свідомо, інші не відали, що творять. І до останнього ніхто не вірив, що вона все ж почнеться. Навіть у розпалі травня 2014-го, коли від мінних розривів обсіпався яблуневий цвіт, на дорогах росли барикади і цілі міста переходили під контроль озброєних банд, здавалося, що все це не всерйоз, що всі ось-ось схаменуться і припинять стріляти.

То що ж то за метелик, котрий, змахнувши крилами в минулому, викликав цю бурю? Шукати його слід ще у пренатальному періоді

розвитку Української держави. Донбаський сепаратизм завжди з'являвся одночасно з проголошенням незалежної України як реакція на це проголошення. Вперше це сталося у 1918 році, коли більшовики наперекір проголошеній Українській республіці (УНР) проголосили Донецько–Криворізьку республіку (ДКР). Протрималася вона недовго, ніхто навіть не встиг помітити її існування, але для майбутніх донецьких сепаратистів ДКР стала важливим символом.

Наступного разу сепаратизм на Донбасі підвів голову одночасно з розпадом СРСР. І так само був спрямований проти молодої Української держави, яка мала ось–ось постати на світовій мапі. Символічний відлік його нової ери ми можемо почати з того моменту, коли у Донецьку було придумано чорно–червоно–синій триколор, який спочатку став прапором донецьких сепаратистів, а у 2014 році — прапором невизнаної квазіреспубліки, проголошеної після революційних подій у Києві. Саме тоді виник донбаський сепаратизм у його сучасному вигляді, і його початкова історія наочно ілюструє, наскільки маловпливовим був цей рух, коли не мав підтримки ззовні. Адже навіть у часи найвищої політизації суспільства, коли по всій країні виникали різні партії, рухи та громадські організації, донбаські сепаратисти майже не змогли знайти підтримки та вплинути на хід подій.

ЧАСТИНА ПЕРША

ПЕРШОПРОХОДЦІ З 90-Х

Сьогодні вже важко повірити в те, що Донецьк колись стояв в авангарді демократичних перетворень. Проте в історії міста був і такий короткий період, який випав на 1990–1991 рр. Щоправда, незалежної України тоді ще не існувало, а була УРСР, яка готувалася ось–ось залишити Союз у стані агонії.

Тривала Перебудова. Вибори у березні 1990 року мали несподіваний результат — більшість у Донецькій міській раді отримали незалежні кандидати, а представники Компартії опинилися у меншості та втратили владу. Прогнилий апарат уже не міг контролювати ситуацію, і тому ініціативу перехопили зовсім інші люди — представники страйкомів, професори, інтелігенти, кооператори.

Головою міськради (за тодішніми правилами — мером) став мало кому відомий завідувач кафедри Донецького політехнічного інституту Олександр Махмудов. З усіх донецьких мерів цей, мабуть, був найнетиповішим. М'який, інтелігентний Махмудов явно не вписувався в той образ «типового донецького», який сьогодні є закоріненим у масовій свідомості. Не відповідав він і типажу радянського керівника — «міцного господарника», яких у народі люблять і досі. Втім, протримався Махмудов на чолі міста зовсім недовго. Управлінського досвіду у нього не було, а період мерства випав на найважчий час. Економіка СРСР вмирала, гроші стрімко знецінювалися, місту загрожували перебої з продуктами. Уже в 1991 році Махмудова було відправлено у відставку рішенням сесії міської ради, і він більше вже не зміг повернутися в політику. У 2005 році він загинув в автомобільній аварії.

Близько року в Донецьку панувало безвладдя. Розпад СРСР місто фактично пережило без керівника А у листопаді 1992 року до влади в столиці Донбасу знову повернулися «господарники». У мерське крісло всівся той, кого потім назвали «хрещеним батьком донецьких» — авторитарний керівник радянського типу, директор шахти імені

Засядька Юхим Звягільський. Із цього і почалась історія сходження до влади кримінально–політичних кланів Донбасу, що завершилася у 2014 році кривавою розв’язкою.

Проте демократична донецька міськрада на чолі з Махмудовим усе ж встигла зіграти свою визначальну роль у долі Донбасу. За короткий та надзвичайно складний перехідний період, коли вирішувалося, хто і як ділитиме «радянський спадок», комуністичні та комсомольські функціонери Донецька (на відміну від сусіднього Луганська і багатьох інших регіонів України) втратили ініціативу і були змушені під напором нових реалій відступити на другий план. Влада ж перейшла до так званих «нових українців» — класу, який складався з цеховиків, кооператорів та «червоних директорів».

У цей буремний період намагалися діяти і сепаратисти. Перші заклики до відокремлення Донбасу від України лунали ще у 1990–1991 рр., напередодні розпаду Союзу. Тоді у Донецьку виникла організація «Интердвижение Донбасса» («Інтеррух Донбасу»), а в Луганську — «Народное движение Луганщины» («Народний рух Луганщини») та «Демократический Донбасс» («Демократичний Донбас»), які виступали проти незалежності України. І якщо донецька організація була створена проросійськи налаштованими мешканцями міста стихійно, то луганські були засновані місцевою партноменклатурою для шантажу Києва і погрожували відокремленням Донбасу від УРСР, якщо її керівництво не підпише новий союзний договір.

«Наш рух виступає за автономію в межах України, звичайно, якщо республіка підпише союзний договір. А якщо цього не станеться, тоді мова може йти лише про перехід під юрисдикцію РРФСР», — говорив лідер «Народного руху Луганщини» Валерій Чекер, який аж до 2014 року був депутатом Луганської міськради від Партії регіонів.

Рух «Демократичний Донбас» у вересні 1991 року на сторінках луганської газети «Молодогвардеец» закликав депутатів регіону всіх рівнів провести Донецьку асамблею та ухвалити рішення про створення на базі Донбасу республіки Малоросія. Передбачалося, що Малоросія повинна «вийти зі складу України умовно», тобто

відокремитися від України в тому випадку, якщо сама Україна вийде зі складу СРСР. У разі, якщо Україна погоджувалася залишитися частиною Союзу, «Демократичний Донбас» пропонував залишити Малоросію автономією, щоб захищати в українському парламенті свої інтереси, а не «танцювати під Києво–Галицьку дудку».

Заклики до виходу зі складу України та приєднання до РРФСР лунали і на Донеччині. 20 липня 1991 року, за місяць до проголошення незалежності України, в газеті «Комсомолец Донбасса» вийшла стаття під назвою «Донецька автономна республіка — може, це вихід?». У ній пропонувалося вирішити це питання на референдумі. Але тоді, на початку 90-х, далі розмов та газетних публікацій справа не пішла. Очевидно тому, що прагнення донецьких і луганських сепаратистів–іредентистів не були підтримані в Москві. Горбачову з Єльциним було явно не до них, а без відмашки з Росії на авантюрні дії ніхто на Донбасі так і не наважився. Союз розпався, і подальше протистояння Донбасу та Києва відбувалося вже у рамках Української держави.

1993 рік можна назвати роком зародження донецького сепаратизму в нових реаліях незалежної України. Переконавшись, що СРСР помер остаточно й українська республіка пустилася у вільне плавання, місцева влада все наполегливіше висувала вимоги регіональної самостійності та закликала до федералізації України, щоб застовпити за собою територію в межах уже нової держави.

Сепаратизм на Донбасі було зумовлено двома складовими — ідеологічною та економічною. Економічний сепаратизм розгойдували представники місцевої влади, якими рухали насамперед шкурницькі інтереси. Сепаратистську риторику вони використовували як інструмент торгу з Києвом та задля досягнення власних політичних цілей. Ідеологічний табір представляли переважно інтелігенти — журналісти, викладачі місцевих вишів, прихильники різних маргінальних політичних течій, які у своїй більшості були не сепаратистами, а іредентистами. На початку 90-х ці «романтики» агітували не стільки за самостійність Донбасу, скільки ностальгували за СРСР і мріяли про відродження Союзу в тій чи іншій формі. Донбас їм при цьому бачився певною єднальною ланкою між Україною та Росією. Регіоном з особливою, об'єднавчою місією, який протистояв націоналістам–самостійникам із Галичини і не давав їм остаточно відірвати Україну від Москви.

ДОНЕЦЬКИЙ ТРИКОЛОР

Найвідомішими проросійськими силами Донеччини початку 90-х були «Громадянський конгрес України» (ГКУ) та «Інтеррух Донбасу» (ІРД). Обидва вони навіть для свого часу, коли по всій країні виникали зовсім дикі політформування, були досить маргінальними і не мали особливого впливу. Однак саме ці рухи на зорі незалежності створили той ідеологічний фундамент, який згодом узяли на озброєння донецькі олігархічні клани. Коли «донецькі» оформилися в окрему грізну силу і замахнулися на владу над усією Україною, теоретичні напрацювання ідеологів у старих розтягнутих светрах виявилися вельми доречними.

«Інтеррух Донбасу» було засновано в Донецьку ще до розпаду СРСР шкільним учителем Дмитром Корніловим та його приятелями. Днем народження ІРД вважається 18 листопада 1990 року. Один із засновників організації Ігор Сичов пізніше писав, що на установчій конференції були присутні близько 100 осіб. Лідерами руху тоді було обрано одразу трьох людей, котрі прославилися в майбутньому, — самого Дмитра Корнілова, його молодшого брата Володимира (нині відомий політолог, із 2014 року живе у Росії) та майбутнього народного депутата від Партії регіонів Віталія Заблоцького. Прапором «Інтерруху» став чорно–синьо–червоний трикоколор — його ж своїм офіційним прапором у 2014 році обрали сепаратисти з «ДНР».

Пізніше, у 2015 році, Володимир Корнілов в інтерв'ю російському сайту «Украинару» розповів, як саме було придумано прапор «Інтерруху»:

«Прапор придумали ми з братом. І зійшлися на ньому досить швидко, виходячи з контексту всеукраїнської ідеологічної боротьби. Річ у тім, що до періоду незалежності боролися дві концепції — або прийняти в якості символу України петлюрівсько–скоропадський синьо–жовтий прапор, або ж залишити червоно–синій прапор УРСР (нехай навіть без зірки і серпа з молотом). Ясна річ, ми відстоювали другий варіант — червоно–синій. Так і народився прапор Донбасу. До червоно–синього ми додали чорну смужку, що символізує

вугілля нашого краю. Це і стало прапором «Інтерруху», під яким ми влаштували всі мітинги».

Як впливало з самої назви організації, її активісти протиставляли себе українським націоналістам і вважали себе інтернаціоналістами. У ту пору подібні «інтернаціоналістичні» організації виникали і в інших республіках СРСР на противагу місцевим національним рухам. Собі за мету вони ставили недопущення розпаду СРСР. Але де-факто такі активісти сповідували не інтернаціоналізм, а під гаслами «дружби народів» виступали за збереження імперії з центром у Москві.

«Ми створювали Інтерфронт–Інтеррух не за вихід зі складу УРСР, а проти виходу УРСР зі складу СРСР. [...] При цьому вже тоді, у 1989–1990 рр., ми закликали до федеративної структури України з широкою автономією Донбасу. Підкреслю, ми робили це не для того, щоб відділитися від когось, а для того, щоб запобігти відокремленню України», — розповідав Володимир Корнілов.

Як добре видно з цих слів, «Інтеррух Донбасу» за своєю риторикою насправді був типовою націоналістичною організацією. Тільки не українською, а російською. Прагнення українського народу до незалежності «інтернаціоналісти» вважали «фашизмом». На перше місце «Інтеррух» ставив інтереси проросійського населення України. Перед референдумом 1 грудня 1991 року, де вирішувалася доля української держави, активісти організації агітували населення Донбасу голосувати проти незалежності. Право українців на самовизначення заперечувалося. Прихильників самостійності шантажували громадянською війною.

У листівках, які розповсюджували перед референдумом активісти ІРД, говорилося: «Донбас говорить Ні амбіціям київських чиновників і партократів, розвалу економіки, громадянській війні, ворожнечі між народами, відродженню бандерівщини, націоналізму». Той факт, що в УРСР, взагалі–то, живе український народ, який має таке ж право на свою державність, як і російський, «інтернаціоналістами» геть ігнорувалося. У цьому «корніловці» нічим не відрізнялися від

різноманітних російських організацій чорносотенного штибу, які взагалі не визнавали існування України та українців.

Цікаво, що у тому ж своєму інтерв'ю у 2015 році Володимир Корнілов фактично звинуватив тодішній Донецький обком КПУ у пособництві українським націоналістам і недостатній підтримці «Інтерруху»:

«Ми активно спілкувалися з керівництвом місцевої КПУ і тодішнім ідеологом обкому Петром Симоненком (очолював Комуністичну партію України аж до її заборони у 2015 році. — Авт.). І вони нам, як мінімум, не заважали. Іноді надавали приміщення (як, власне, і Народному Руху). Але аж до червня-1991 КПУ взагалі не вела ніякої ідеологічної боротьби проти сепаратизму та націоналізму».

Пік активності ІРД випав на початок 90-х. Щоправда, реальний актив цієї організації становив лише кілька осіб, а їхнім медійним обличчям був фактично один лише Дмитро Корнілов, який представляв «Інтеррух» на різних круглих столах та конференціях. У другій половині 90-х, після того, як Корнілов–старший відійшов від справ і зосередився на публіцистиці, про ІРД практично не згадували. А після смерті Дмитра Корнілова в 2002 році «Інтеррух Донбасу» взагалі припинив діяльність, хоча формально так і не був ліквідований.

Володимир Корнілов стверджував, що ІРД був придушений регіональною владою у середині 90-х, проте ці його слова не відповідають дійсності. Карликова організація просто розчинилася в могутньому хорі інших, більш популярних та могутніх проросійських партій і рухів. Увесь проросійський електорат згуртувався навколо КПУ та Прогресивно–соціалістичної партії Наталії Вітренко, а спекуляції на тему федералізму втратили актуальність після приходу до влади Леоніда Кучми, про що мова піде нижче.

«Громадянський конгрес України» з'явився на світ трохи пізніше, ніж ІРД, але від початку був більш солідною організацією. Установчий з'їзд ГКУ відбувся у травні 1992 року в Донецьку. За офіційною інформацією, в ньому взяли участь 200 делегатів із 9 областей України, а головою на з'їзді був майбутній прем'єр-міністр України Микола

Азаров. Серед засновників ГКУ був усе той же Дмитро Корнілов зі своїм «Інтеррухом», а лідером організації став доцент Донецького державного університету Олександр Базилюк. Цікаво, що прапором ГКУ став малиновий козацький прапор часів Хмельниччини, а емблемою — силует самого Хмельницького, який вказував булавою у бік Москви. Тут, на відміну від «Інтерруху Донбасу», відчувався вже всеукраїнський розмах. Базилюк мріяв не стільки про федералізацію, скільки про побудову маріонеткової, проросійської України, яка б перебувала у васальній залежності від колишньої метрополії.

Уже у 1993 році «Громадянський конгрес України» став політичною партією. У 1993–1994 рр. ГКУ вимагав регіональної самостійності Донбасу, надання російській мові статусу державної, тісної інтеграції України у проект СНД та навіть повернення країни до рубльової зони. На президентських виборах 1994 року ГКУ підтримував Леоніда Кучму, який на той час вважався проросійським кандидатом, тоді як Леонід Кравчук — західником та націоналістом. Донбас на тих виборах проголосував за Кучму, й останній таки переміг. Але вже на початку 1995 року ГКУ розчарувався у своєму фаворитові та оголосив про перехід до опозиції. На думку Базилюка, Кучма обдурив своїх виборців та виявився недостатньо проросійським президентом.

У 1998 році ГКУ взяв участь у парламентських виборах у складі блоку «Трудова Україна», але до парламенту не потрапив. На той момент для проходження до Ради необхідно було подолати 4-відсотковий бар'єр, однак «Трудова Україна» набрала лише близько 3%. Більшу частину цих голосів блок отримав на Донбасі. У Донецькій області за «Трудову Україну» проголосувало 14,8% виборців, у Луганській — 5,5%.

Після виборів ГКУ змінив назву і став Слов'янською партією, але це також не допомогло. Незабаром проект Базилюка остаточно маргіналізувався і почав використовуватися донецькою елітою для організації різних провокацій проти політичних опонентів. Наприклад, у 2002 році Слов'янська партія увійшла до складу блоку «За Ющенка», який створювався без відома самого Ющенка з метою відібрати голоси у партії «Наша Україна» під час парламентських перегонів. А у 2003 році партія Базилюка виступала номінальним організатором донецьких

мітингів проти Ющенка та поширювала від свого імені чорний піар проти нього.

Найкращим чином сподівання донбаських сепаратистів початку 90-х років передають газетні публікації тих часів.

Рупором донбаського сепаратизму в перші роки незалежності вважалася газета «Донецкий кряж», яка почала виходити з січня 1993-го. У газеті просувалися, головним чином, дві ідеї — федералізація України та якнайтісніше співробітництво з Росією аж до створення конфедерації. Крім того, «Донецкий кряж» займався популяризацією проросійських партій і рухів.

Засновниками газети було подружжя Глових. Великих грошей вони не мали, тому спочатку видавали «Донецкий кряж» порівняно невеликим накладом, та все ж свою аудиторію газета здобула. Вже у другому номері вийшло інтерв'ю лідера ГКУ Олександра Базилюка, пізніше регулярно публікувалися статті Дмитра Корнілова. До речі, обидва ці діячі не дожили до початку війни 2014 року і не побачили, чим у підсумку закінчилася їхня багаторічна праця.

Інтерв'ю Базилюка, яке вийшло у другому номері газети «Донецкий кряж» під назвою «Ми спасемося», наочно демонструє систему поглядів донбаських сепаратистів, що існувала на зорі української незалежності, тому варто навести з нього кілька цитат.

«Серед суверенних республік Україна — одна з найбільш «незалежних». Вона, точніше її політичне керівництво, зробила найбільший вклад у руйнування Союзу, а тепер розвалює СНД. Природно, що, вийшовши з рубльової зони і досягнувши успіху у холодній війні з Росією, вона відчуває величезні труднощі. Сьогодні ціни на основні продукти харчування та промтовари в Україні у 2–3 рази вищі, ніж у Росії. Виробництво падає, підприємства зупиняються, а, дивлячись на наші розхристані фінанси, хочеться поставити питання, що ж у нас відбудеться швидше — вся паперова маса перетвориться на українські гроші, або навпаки, наші гроші перетворяться на звичайний папір», — говорив Базилюк.

Нескладно відзначити тут явні маніпуляції. У цьому та інших своїх інтерв'ю Базилюк виставляв економічні проблеми України наслідком

«непомірної суверенізації» і виходу зі складу СРСР. Хоча було очевидно, що корінь проблем зовсім в іншому — весь пострадянський простір переживав тоді перехідний період. Соціалістична планова економіка впала, ринкова ще не сформувалася. Радянські підприємства зупинялися тому, що просто не могли працювати в умовах капіталізму. Відбувалося це, зрозуміло, не тільки в Україні. У Росії йшли рівно ті ж самі процеси. І російські рублі на початку 90-х перетворювалися на папір так само стрімко, як і українські купони. Але об'єктивна економічна реальність суперечила світогляду Базилюка та його однодумців, тому незручні факти вони вважали за краще ігнорувати.

Із того ж інтерв'ю стає зрозумілим, кого донецькі сепаратисти вважали своїми головними противниками і на кого покладали відповідальність за всі біди країни.

«Відповідальність за розвал економіки несе номенклатурна верхівка колишньої КПУ. Але цю відповідальність із нею повинні розділити і націоналістичні сили — Рух, УРП та інші організації подібного штибу», — стверджував Базилюк.

У підсумку він перераховував основні програмні тези власної партії, серед яких були такі пункти: боротьба з ідеологією націоналізму і тоталітаризму, федеративно-земельний устрій Української держави, державний статус двох мов, підтримка інтеграційних процесів СНД, повернення України до рубльової зони.

Усі ці пункти, крім останнього, пізніше лягли в основу ідеології різних проросійських сил України і кочували з однієї передвиборної програми до іншої протягом наступних 20 років.

Повернення до рубльової зони, яке ще здавалося можливим у 1993 році, незабаром стало нездійсненим завданням, і від цієї вимоги згодом відмовилися.

Перші донбаські сепаратисти не доходили у своїх публікаціях до повного заперечення України, хоча насправді мріяли про злиття України з РФ. Оскільки друкувати відверті заклики до ліквідації державності вони не могли, у своїх статтях проросійські діячі східних областей почали пропагувати якусь «Антиукраїну». Тобто таку українську державу, в якій не було б нічого українського: Україну без

української мови, українських національних героїв, української історії. «Правильними» в такій «Антиукраїні» вважалися лише ті державні діячі, які були орієнтовані на союз із Росією. Усі інші оголошувалися зрадниками, фашистами та ворожими наймитами.

СТРАЙК У ДОНЕЦЬКУ ТА РЕФЕРЕНДУМ 1994 РОКУ

На початку 90-х донецька еліта ще не оформилась у той грізний моноліт, яким вона стала через десять років, однак уже не соромилась заявляти про свої амбіції.

Ключову посаду у Донецьку обійняв Юхим Звягільський, який був еталонним втіленням образу «червоного директора». Разом із ним до міськради прийшла і його команда, багато членів якої, зокрема Володимир Щербань, Володимир Рибак та Олександр Лук'янченко, пізніше також стали впливовими політиками. Почав формуватися «донецький клан».

Перший серйозний спалах сепаратистських настроїв на Донбасі стався у 1993 році. Фактично це був стартовий рік реальної незалежності, коли Україна вже стала повноцінною, самостійною державою. Увесь 1992 рік вона все ще за інерцією залишалася УРСР. До листопада 1992-го в країні ще ходили радянські рублі, а на Олімпіаді в тому ж році українські спортсмени виступали у складі збірної СНД. Здавалося, до 1993 року не всі усвідомлювали, що незалежність — це по-справжньому. Багато хто вірив, що СРСР в якомусь вигляді ще буде відновлений. Проросійські сили покладали великі надії на СНД, в якому бачили прообраз майбутнього оновленого Союзу. В ту пору це об'єднання ще здавалося перспективним, і ніхто не міг знати, яка безславна доля спіткає його в майбутньому.

За інерцією далі існувала і соціалістична економіка, яку чиновницький апарат уже не в силах був контролювати. Україну охопила жорстока криза, і тодішнє керівництво мало дуже слабке уявлення про те, як із неї виходити. Цим охоче користувалися проросійські політики, які поспішали пояснити всі проблеми розривом економічних зв'язків між радянськими республіками. І мільйонам жителів промислових регіонів сходу України це пояснення здавалося правдоподібним.

У 1993 році, коли стало ясно, що Україна як незалежна держава з'явилася всерйоз, еліта Донбасу усвідомила, що своє місце їй

доведеться шукати вже в рамках нової системи управління, і зробила першу спробу заявити про себе. Місцева влада (великого бізнесу у той час ще не існувало) почала активно просувати ідею регіональної самостійності.

У лютому 1993 року голова Донецької обласної ради Вадим Чупрун дав інтерв'ю газеті «Донецкий кряж», де висловився на підтримку федералізації України. Тоді він озвучив позицію практично всієї регіональної еліти, яка на той час ще складалася з номенклатури та «червоних директорів».

«Давно ведуться розмови про федералізацію. На жаль, крім слів, ми далеко не просунулися. Багато цивілізованих держав з урахуванням своєї специфіки вже давно пішли цим шляхом. Ми вивчаємо досвід Німеччини, Швейцарії, США. Взяли все, на наш погляд, прийнятне для нас. Порадили ввести офіційну статтю до проекту Конституції країни. Регіони повинні мати внутрішню та зовнішню самостійність. Самостійність регіонів зміцнить державу», — казав Чупрун.

Важливо розуміти, що у 1993 році «регіональна самостійність» означала зовсім не те саме, що у 2014-му. Усі найбільші підприємства регіону на той момент перебували ще у державній власності й експлуатувалися «червоними директорами», які призначалися з Києва. Зрозуміло, це не могло подобатися регіональній еліті. Регіональна самостійність, якої хотіли «донецькі», мала б дозволити їм встановити фактичний та юридичний контроль над промисловістю Донбасу.

У Києві від такої ідеї, у свою чергу, були не в захваті. Поступатися напору регіональних князьків ніхто не збирався, і тоді еліта Донбасу вирішила використовувати у власних інтересах протестні настрої жителів регіону для шантажу центральної влади. Весь 1993 рік економічна ситуація в Україні погіршувалася. Стрімко росли ціни. Введені в обіг купони так само стрімко знецінювалися. Почалися перебої в роботі підприємств, а отже — і з виплатою зарплат. Було зрозуміло, що сотні тисяч людей приречені втратити роботу, адже заводи, які працювали на оборонну промисловість СРСР, не мали

шансів вижити в нових ринкових умовах. Після закінчення «холодної війни» вони стали просто не потрібними.

Особливо важка криза вразила вугільну галузь, де проблеми накопичувалися десятиліттями. Як відомо, масові шахтарські страйки на Донбасі почалися ще в радянські роки. Вже тоді шахтарі скаржилися на нестерпні умови праці та побуту. Радянський міф про багатих гірників, які жили в достатку за часів СРСР, насправді має мало спільного з реальністю, хоча існує і досі.

У 1991 році радянський журналіст Володимир Молчанов зняв фільм «Забій», в якому розповідав про проблеми шахтарів Донбасу. Показані у фільмі радянські гірники аж ніяк не виглядали щасливими, скаржилися на численні проблеми. З розпадом Союзу ситуація у вугільній галузі далі погіршувалась. Але більшість гірників не знала та й не хотіла знати справжніх причин кризи. Адже маси, як правило, не схильні аналізувати ситуацію, якщо їм пропонують прості відповіді.

В економічній кризі початку 90-х було багато причин, але популісти того періоду давали на всі питання суспільства прості відповіді — виною всьому є розпад СРСР та дії «ворогів». Донецька еліта вчасно зрозуміла, як можна використати протестні настрої голодних людей у власних інтересах. Провину за кризу вона поклала на своїх опонентів у Києві. Крім того, населенню почали втовкмачувати, що Донбасу необхідна регіональна самостійність, оскільки всі зароблені гроші у нього «відбирають».

На початку червня 1993 року стався черговий стрибок цін. Це було формальним приводом для початку шахтарського страйку на Донбасі. 7 червня першими на площу перед Донецькою обласною радою вийшли страйкувати робітники шахти Засядька, яку й надалі неофіційно контролював тодішній мер Донецька Юхим Звягільський. Незабаром до них приєдналися також гірники інших шахт. Страйкова хвиля наростала. Загалом, згідно з газетними публікаціями тих часів, до неї підключилися співробітники 230 вугледобувних підприємств.

Страйк мав одну важливу особливість — шахтарі не тільки вимагали підвищення зарплати, а й висували політичні вимоги. Вони хотіли проведення референдуму про довіру президенту України, регіональної самостійності Донбасу, а також відновлення економічних зв'язків із Росією. Місцева влада відреагувала на вимоги шахтарів досить оперативно, і це наштотувало на думку, що політичні вимоги

гірників були заздалегідь узгоджені з регіональними лідерами. Вже наступного дня після початку страйку депутати облради підтримали вимоги шахтарів і, нібито «виконуючи волю народу», винесли на XV сесію облради питання про автономію Донецької області.

Акції справді виявилися масовими і загрожували повністю паралізувати економічне життя регіону, а також перерости у масштабні заворушення. Із трибун лунали досить радикальні заяви. Серед них — і заклики до відокремлення Донбасу від України. Центральна влада була відверто налякана розмахом протесту, тому відразу ж висловила готовність іти на поступки. За чотири дні після початку масових виступів Юхима Звягільського призначили першим віцепрем'єром в уряді Леоніда Кучми. Ще за кілька днів було оголошено, що уряд підвищує зарплату гірникам.

Такі кроки одразу ж охолодили запал невдоволених шахтарів. Більшість трударів цікавив тільки матеріальний бік справи, до політики вони були байдужими, тому поступки влади були розцінені як перемога, і незабаром страйк було припинено. Але в умовах інфляції 1993 року підвищених зарплат народу вистачило не надовго. Уже до кінця року зростання цін повністю «зжерло» всі надбавки. Єдиним, хто однозначно виграв від страйку, був Юхим Звягільський, який різко пішов на підвищення і став одним із перших людей у державі. Після того, як Кучма пішов у відставку, Звягільський дістав посаду в. о. прем'єра і фактично очолив Кабмін.

Кейс Звягільського і визначив формат взаємин «донецьких» із Києвом на довгі роки. У 1993 році регіональна еліта Донбасу переконалася, що шантаж столиці сепаратизмом — дієвий спосіб отримати владу. Одним лише страйком справа не обмежилася. Пристрасті вирували весь 1993-й. Місцева еліта й надалі говорила про федералізацію і не залишала спроб у тій чи іншій формі виторгувати у Києва автономію. Восени 1993 року у донецькій пресі замиготіла аббревіатура РЕС, яка означала «регіональне економічне самоврядування».

Журналіст Олександр Пехотін у 2005 році так описував ці події у своїй статті для донецького сайту «Острів»:

«На початку жовтня 1993 [...] було ухвалено рішення про те, що шахтарі гарантують облradі підтримку в реалізації основних

положень РЕС. У разі опору центру донецьким ініціативам шахтарі обіцяли вдатися, в тому числі, і до крайніх заходів: припинення відвантаження за межі області продукції, що випускається за держзамовленням, блокування банківських рахунків, пікетування транспортних магістралей. І, як писала газета «Город», «відкидаючи геть усі підозри щодо сепаратизму, шахтарі не приховують, що розглядають РЕС як першу сходинку до федеративно–земельного устрою України».

Досить радикальні заклики озвучували й керівники деяких донецьких підприємств. Наприклад, директор шахтоуправління «Донбас» Юрій Баранов на нараді представників вугільної галузі закликав створювати революційні штаби та збройні сили для відстоювання ідеї регіональної самостійності. Однак момент було втрачено. Після закінчення шахтарського страйку погрози, що лунали з Донецька, вже не виглядали настільки небезпечними. Крім того, наближалися вибори, і у «донецьких» з'явилися інші турботи.

Проте 27 березня 1994 р. донецьким та луганським елітам усе ж вдалося провести перший сепаратистський референдум, який отримав назву «дорадче опитування громадської думки» і у підсумку ні на що не вплинув. У місцевих газетах про нього написали лише короткі повідомлення. Жителів Донеччини опитували, чи згодні вони на федеративну перебудову України, надання російській мові статусу державної та тіснішу інтеграцію України до СНД. За всіма питаннями більшість людей, що брали участь у голосуванні, висловилися позитивно.

«У голосуванні з питання «Чи згодні ви з тим, щоб Конституція України закріпила федеративно–земельний устрій України?» брали участь 2 795 221 осіб. «Так» відповіли

2 227 538, «Ні» — 419 794. Недійсних бюлетенів — 147 889.

На питання «Чи згодні ви з тим, щоб Конституція України закріпила функціонування російської мови в якості державної мови України поряд із державною українською мовою?» з 2 788 802 тих, хто голосував, «Так» сказали 2 430 821 і «Ні» — 238 017. Недійсних бюлетенів — 119 964.

У голосуванні з питання «Чи згодні ви з тим, щоб на території Донецької області мовою роботи, діловодства і документації, а також

освіти і науки була російська мова поряд з українською?» з 2 793 806 громадян «Так» відповіли 2 455 949 і «Ні» — 191791. Недійсних бюлетенів — 116 068.

На питання «Ви за підписання Статуту СНД, повноправну участь України в економічному союзі, у Міжпарламентській асамблеї держав СНД?» із 2 797 424 тих, хто голосував, «Так» сказали 2 481 981 особа, «Ні» — 190 907. Недійсних бюлетенів — 124 536», — розповідала про підсумки опитування 1 квітня 1994 року газета «Вечерний Донецьк».

Аналогічне опитування проводилося і на Луганщині. Там, за офіційними даними, участь у ньому взяли 1558 173 особи із 2 085 764 громадян, внесених до списків для голосування, що склало 74,7%. На відміну від Донеччини, на Луганщині було відсутнє питання щодо федеративного устрою країни. Проте на кожне з трьох інших питань позитивно відповіли близько 90% громадян із тих, що взяли участь в опитуванні. Наскільки чесними були результати тих опитувань? Чи відображали вони справжню картину, чи були намальовані «зі стелі»? Сьогодні дати відповідь на це питання вже важко. У будь-якому разі жодних наслідків референдуми не мали. Щоправда, через сім місяців, 27 жовтня 1994 року Луганська обласна рада все ж ухвалила рішення про регіональну двомовність. Але це зовсім не завадило місцевим політикам і далі спекулювати на мовному питанні.

НОВИЙ «ЛУГАНСЬКИЙ КЛАН»

Владою в Луганському регіоні на початку 90-х володіла неформальна бізнес-група комсомольців та представників радянської бюрократії. Але, як і в усій країні, одночасно зароджувався також клас нових бізнесменів — без комуністичного минулого, зате з напівкримінальною репутацією.

У 1990 році першим секретарем міськкому Компартії в Луганську (фактично — мером міста) став Віктор Тихонов — один із засновників луганського комсомольського політичного клану, людина, що зіграла важливу роль в історії регіону. Тихонову на той момент було близько сорока, і за плечима він мав досвід роботи у партійному комітеті (парткомі) на найбільшому підприємстві Луганська — заводі

«Луганськтепловоз». У тому ж році Тихонов обрався до Верховної Ради УРСР, де подружився з Леонідом Кучмою. Саме ця специфічна дружба стала фундаментом на перший погляд незрозумілої стійкості «луганських комсомольців» аж до початку конфлікту на Донбасі.

«Ми познайомилися (із Кучмою. — Ред.) ще коли я був секретарем парткому заводу ім. Жовтневої революції (радянська назва «Луганськтепловозу». — Авт.), а він — на Південмаші. Потім ми були депутатами Верховної Ради. [...] У парламенті він був не особливо товаришким. Але по-справжньому ми познайомилися, коли, вже будучи депутатами, потрапили в одне закордонне відрядження — він уперше виїхав за кордон уже після розпаду Союзу. До цього він, працюючи на Південмаші, був невийзним. Делегація була досить численною, і він попросив мене підтримати його — він ніколи раніше за кордоном не був, боявся кудись вляпатись. Говорив, що якщо буде робити або говорити щось не те, щоб я стукнув його по нозі, — ми потім жартували, мовляв, вся нога в синцях...» — розповідав Тихонов в інтерв'ю виданню «Острів» у 2008 році.

Інший титан луганської політики — Олександр Єфремов — встиг зробити стрімку кар'єру у комсомолі до розпаду СРСР. Після посади першого секретаря міськкому комсомолу він став секретарем парткому Луганського верстатобудівного заводу імені Леніна, а у 1989 році вже був кандидатом у народні депутати СРСР — йому тоді було 35 років. Після розпаду Радянського Союзу Єфремов пішов у бізнес і будував його саме на своїх політичних зв'язках.

Після заборони Компартії на зорі незалежності мером Луганська став Володимир Пантюхін (пізніше — багаторічний депутат Луганської облради від Партії регіонів та бізнес-партнер Віктора Тихонова). Фактично у Луганській області «комунізм» не закінчився навіть після розпаду СРСР, і при владі після 1991 року залишилися старі кадри.

Та цей летаргічний сон тривав недовго. У 1994 році почалися тектонічні зрушення. Мером Луганська того року став молодий (на момент обрання — 31 рік) місцевий бізнесмен без вищої освіти, проте

з хорошими зв'язками у кримінальних колах — Олексій Данілов (станом на листопад 2019 року він є секретарем Ради національної безпеки та оборони України). Данілова пов'язували з найбільш знаним кримінальним авторитетом Луганська — Валерієм Доброславським, також відомим під прізвиськами «Добрик» і «Доброслав», слава якого гриміла по всій області. Доброславський був із бандитів нового покоління, заробив свої гроші вже в пострадянській період і розумів, що отримати реальну владу можна тільки політичним шляхом. В ефірах місцевих телеканалів «Добрик» заявляв про великі амбіції і недвозначно натякав, що збирається брати участь у виборах народних депутатів.

Олексій Данілов, який кинув виклик старим комуністам, був абсолютно новим обличчям у політиці. До сих пір багато хто вважає саме його найуспішнішим мером у новітній історії міста. У період каденції Данілова в Луганську добудували естакаду біля залізничного вокзалу, ляльковий театр, пологовий будинок. І все це в умовах важкої економічної кризи. Підтримували Данілова переважно молоді виборці, котрі не ностальгували за СРСР, хотіли свободи і вірили в успіх ринкових реформ. Для них він був уособленням образу політика нової формації і вигідно вирізнявся на тлі сірої маси колишніх комсомольців та партократів.

Але і скандалів навколо персони молодого мера було теж вдосталь. Данілов особливо не приховував своїх контактів із Доброславським. Крім того, його звинувачували у незаконному вивезенні та у незаконному обміні валюти. Втім, у реаліях 90-х і перше, і друге не вважалося чимось жахливим і на рейтинг мера особливо не впливало. Данілов не був ідеалістом — він був підприємцем. Показово, що спочатку він був співвласником «Укркомунбанку» Олександра Єфремова, що свідчило про його ділові контакти не тільки з бандитами, а й з «комсомольцями». Данілов мав усі задатки для того, щоб стати одним із провідних політиків не лише в Луганську, а й у всій області та навіть у країні. Його амбіції були дуже масштабними.

Вибори мера Луганська, які виграв Данілов, відбулися у травні 1994 року — за місяць до президентських. І саме перед президентськими виборами у штабі Кучми зібралися всі, хто впливатиме на політику в області у наступні 20 років. Крім Тихонова, там були Геннадій Фоменко, Володимир Іванов, Олександр Кисельов, а

також Олександр Єфремов, якого пізніше називатимуть «господарем Луганщини». Усі вони мали великий політичний досвід за часів СРСР, коли встигли побути комсоргами та парторганами, кандидатами у народні депутати та народними депутатами, і всі, в різних конфігураціях, керували або впливали на рішення влади в Луганській області аж до 2014 року. Очолив штаб Віктор Тихонов. Вважалося, що Тихонов спілкувався з Кучмою мало не на рівних і мав монополію на цю комунікацію. Перемога Кучми повинна була значно посилити Тихонова та його людей, допомогти їм закріпити контроль над регіоном.

Щоб зрозуміти специфіку цих людей, важливо знати, що комсорги та парторги великих промислових заводів у радянські часи були дуже вагомими постатями. Наприклад, Віктор Тихонов був, як би тепер сказали, одним із топменеджерів «Луганськтепловозу», де працювали більше 35 тисяч осіб, потім керував обласним центром; Луганський верстатобудівний завод, де працював парторгом Олександр Єфремов, виробляв стратегічне обладнання — високоточні прилади для оборонної та космічної промисловості, а також мав патронне виробництво. Керівники таких підприємств мали прямі виходи і широкі політичні та виробничі контакти у міністерствах у Москві, а Київ у цьому середовищі вважався містом другорядним. Саме ця обставина ще на початку 90-х і сформувала дещо зверхнє ставлення «луганських комсомольців» до української столиці та українських політиків.

ЧАСТИНА ДРУГА

АЛЬЯНС КУЧМИ З «ДОНЕЦЬКИМИ»

Леонід Кучма виграв президентські вибори 1994 року завдяки підтримці південних та східних областей. Розкол українського суспільства на виборах 1994 року проявився ще не так явно, як на виборах 2004-го, але вже тоді захід та схід країни проголосували за різних кандидатів. У другому турі західні області переважно підтримували Кравчука, східні — Кучму. У Донецькій області за нього віддали свої голоси 79% виборців. У Луганській — 88%!

Донбас вважав Кучму своїм кандидатом. Виходець із промислового Дніпропетровська, радянський управлінець, що погано розмовляв українською, був ближчим по духу донецькому виборцю, ніж уродженець Волині Леонід Кравчук. Кучма обіцяв розвивати відносини з Росією, а також інтеграцію в рамках СНД, тому його перемогу на виборах Донбас сприйняв як свою.

Перемога «проросійського» кандидата тимчасово знизила напруження федералістських пристрастей на Донбасі. Але на практиці швидко з'ясувалося, що Кучма — ще більш жорсткий противник будь-якого федералізму, ніж його попередник. Новий президент почав швидко зміцнювати вертикаль влади. За його ініціативою в Україні було скасовано вибори губернаторів — із 1994 року керівників областей почав призначати сам президент. А нова Конституція, яку ухвалили у червні 1996 року, остаточно поставила крапку у суперечках про державний устрій України та закріпила унітарну модель. Еліти Донбасу сприйняли це спокійно. Тоді їм було вже не до федералізму: у країні повним ходом ішла приватизація, і потрібно було зберігати гарні взаємини з владою, щоб отримати свою частку державного майна.

Сьогодні вже ніхто не сперечається з тим, що під час масової приватизації держпідприємства в Україні продавалися на непрозорих аукціонах за заниженими цінами. Величезні комбінати переходили у приватні руки буквально за копійки. Продавалося все, звичайно, в першу чергу «своїм» — тим, хто був лояльним до президента та користувався довірою Кучми і його оточення.

Пізніше Кучма зізнавався, що свідомо ставив перед собою мету — з нуля створити національну буржуазію. На момент початку приватизації у пострадянській державі не було великого бізнесу. Йому

просто нізвідки було з'явитися, тому Кучма створив його штучно. Олігархів він просто призначив, як до того призначав чиновників та директорів. Причому одним із таких «призначенців», як з'ясувалося згодом, виявився його власний зять.

«Капіталізму без капіталістів, без національної буржуазії, зокрема великої, не буває. Але всі 15 років нашої незалежності нас штовхали на шлях створення капіталізму дрібних крамарів, малого підприємництва, капіталізму без великої національної буржуазії. Як у Польщі. Я говорив про це не раз. Така модель убивча для України. Вона вбивча навіть із точки зору структури української економіки — її основу складають промислові гіганти...», — пояснював Кучма у своїй книзі «Після Майдану 2005–2006. Записки президента».

Сьогодні, коли та сама Польща з її «дрібними крамарями» відірвалася від України на недосяжну відстань, ці рядки виглядають знущанням. Проте повернути історію назад неможливо. Мета, яку Леонід Кучма поставив перед собою, була досягнута. І до кінця 90-х років в Україні утворився новий клас — клас великих капіталістів. Олігархат.

Свою частину державного майна змогли отримати і «донецькі». Кучма не став боротися з місцевими кланами на Донбасі. Їхня підтримка була потрібна йому, щоб упевнено почувати себе у своєму кріслі, а також без проблем переобратися на другий термін. Тому президент дозволив регіональним елітам Донбасу прибрати до рук індустріальні гіганти, які диміли на «їхній» території. У цій ситуації жодних причин шантажувати Кучму черговим референдумом чи морочити йому голову федералізацією у «донецьких» та «луганських» не було.

У 1995 році в Донецькій області з'явилася компанія із досить гучною назвою «Індустріальний союз Донбасу». Її творцем став Віталій Гайдук, який у 1994 році прийшов працювати на посаду заступника губернатора Донецької області. А одним із співвласників ІСД на першому етапі також був Рінат Ахметов, якому в підсумку і дісталися основні активи цієї компанії.

Спочатку ІСД виник як газотрейдер, і жодних активів не мав узагалі. Подібні посередники, які займалися поставками газу з Росії на українські підприємства, у середині 90-х з'явилися у великій кількості. Найбільш відомими з них, окрім самого ІСД, були ЄЕСУ Павла Лазаренка та Юлії Тимошенко, «Республіка» Ігоря Бакая, а також «Фонд», підконтрольний «луганському клану», мова про який піде далі.

Торгівля газом відкривала перед газотрейдерами великі перспективи. Грошей в українських підприємств у середині 90-х, як правило, не було. При цьому палива вони потребували багато, бо в СРСР нічого не знали про енергоефективність. Заводи швидко накопичували борги і потрапляли у залежність від постачальників газу, які, у свою чергу, отримували можливість забирати за борги продукцію та активи підприємств і призначати на них свій менеджмент. Зрозуміло, працювати такі компанії без потужного «даху» не могли. Право імпортувати в Україну паливо та постачати його на держпідприємства отримували тільки обрані бізнесмени, наближені до влади, і про жодну чесну конкуренцію в таких умовах ітися не могло.

На Донбасі заробляти на торгівлі газом почало керівництво Донецької та Луганської областей. У лютому 1996 року тодішній губернатор Донецької області Володимир Щербань підписав постанову № 71, якою зобов'язав усі підприємства Донеччини купувати газ тільки в «Індустріального союзу Донбасу» і таким чином зробив цю компанію регіональним монополістом. Донецька область була перевантажена промисловістю і на той час виробляла близько чверті українського ВВП, тому поставки газу в таких обсягах обіцяли трейдеру надзвичайні прибутки. Посередницькі операції і тепличні умови, створені владою, допомогли газотрейдерам швидко акумулювати значні капітали за мінімальних інвестицій. А далі на ці гроші газові посередники почали скуповувати державні активи. Як правило, за дуже заниженими цінами.

У 1996 році головою Донецької обласної державної адміністрації став Сергій Поляков — колишній мер міста Тореза, а також ексміністр вугільної промисловості в уряді Павла Лазаренка. Разом із ним з'явилася людина, яку на той момент мало хто знав навіть у Донецьку і якій ще доведеться зіграти в історії України свою зловісну роль. Це був генеральний директор об'єднання «Донецькавтотранс» Віктор

Янукович. Спочатку він був призначений заступником Полякова, але досить швидко доріс до першого заступника.

Уже в 1997 році Поляков був відправлений у відставку. Довго протриматися на своїй посаді він не зміг, адже був креатурою Назаренка, якого на Донбасі, м'яко кажучи, не поважали. Ця обставина і визначила політичне майбутнє губернатора Місце Полякова зайняв Янукович. У середині 90-х губернатори в Донецькій області змінювалися щороку, тому чергова рокировка не викликала особливих емоцій. Янукович здавався такою ж тимчасовою та незначною фігурою, як і його попередники.

Чому вибір Кучми зупинився саме на ньому? У 2004 році на це питання відповідала головна редакторка газети «Дзеркало тижня» Юлія Мостова.

«У 1996–1997 рр. Лазаренко вів жорстку та безуспішну війну за контроль над Донбасом і, у кінцевому підсумку, дійшов висновку: потрібно домовлятися з місцевими господарями та вже у союзі з ними намагатися контролювати індустріальну область. За домовленістю з Рінатом Ахметовим Павло Лазаренко знімає вірного, але непотрібного губернатора Полякова і лобіює у президента призначення на вільну посаду Віктора Януковича. Таким чином Віктор Федорович стає двічі військовозобов'язаним. Але віддати борги Павлу Івановичу він не встигає: Лазаренка відправляють у відставку за станом здоров'я. А ось із Рінатом Леонідовичем Янукович все ж розрахувався, коли розчистив в області адміністративно–політичне поле для бізнесових та, в першу чергу, приватизаційних маневрів справжнього хазяїна Донецька», — писала Мостова влітку 2004 року у статті «Туманність Януковича».

У тому ж 1997 році народилася славнозвісна Партія регіонального відродження України, або просто — Партія регіонів. Установчий з'їзд партії відбувся у жовтні, а засновниками її стали аксакали донецької політики — Юхим Звягільський, Володимир Рибак та Микола Азаров. Еліта Донбасу, що набирала силу, була сповнена амбіцій і розуміла, що для ефективного відстоювання власних інтересів їй знадобиться власна політична партія.

Наближалися президентські вибори 1999 року, Леонід Кучма планував переобиратися на другий термін, а для цього йому, як і в 1994 році, необхідно було заручитися голосами виборців Донбасу. Та цього разу завдання ускладнювалося. Через економічну кризу та падіння рівня життя рейтинг Кучми падав, а тренд ностальгії за СРСР — зростав. Разом із ним зростала і підтримка лівих популістів. Електорат партій, які поєднували ліву риторику з проросійськими гаслами, був зосереджений здебільшого у промислових центрах південного сходу країни. У 1994 році виборці в цих регіонах підтримали на виборах Кучму, але ближче до кінця 90-х встигли розчаруватися у ньому. Кучма не міг зупинити стрімкого вимирання радянської промисловості і падіння рівня життя.

У ситуації, що склалася, президенту необхідно було заручитися підтримкою регіональної еліти Донбасу. І такий союз було укладено. Від «донецьких» Кучмі була потрібна лояльність та підтримка. В обмін він гарантував їм повну свободу дій на «своїй» території.

«Кучма пообіцяв за фальсифікацію результатів виборів на його користь, по суті, автономію Донецькій області. Донеччани змогли самі призначати собі прокурорів, суддів і управляти регіоном на свій розсуд в обмін на лояльність центральній владі та необхідний результат», — розповідав в ефірі програми «Історична правда» про ті часи журналіст Володимир Бойко, який розпочинав свою професійну діяльність у 90-х роках у Донецьку і розслідував діяльність донецької мафії у той період.

Під час свого візиту в Донецьк улітку 1998 року президент Кучма прямо заявив, що Віктор Янукович сидітиме в кріслі губернатора до тих пір, доки сам Кучма залишатиметься президентом. І цю свою обіцянку Кучма у підсумку навіть перевиконав. У кріслі губернатора Янукович сидів до 2002 року, після чого пішов на підвищення і очолив уряд. У 1998 році різко пішли вгору справи й у неофіційного хазяїна Донецької області — Рината Ахметова. Компанія «Індустріальний союз Донбасу», співвласником якої він був, почала швидко приростати активами і брати під свій контроль найбільші підприємства області.

Зокрема, гігант української металургії — Маріупольський металургійний комбінат «Азовсталь».

Цей завод дістався Ахметову практично задарма. Як згадував в одному зі своїх інтерв'ю інший співвласник ІСД Сергій Тарута, за 44% акцій «Азовсталі» їм з Ахметовим довелося заплатити лише близько \$35 млн. За гроші, зароблені з продажу газу, купувалися й інші промислові підприємства, які пізніше склали основу економічної імперії головного донецького олігарха. У 1999 році відбулося так зване «уточнення власності» ІСД. Ахметов та інші власники компанії вирішили розділити активи, придбані спільно. Підприємства Донеччини тоді перейшли під контроль нової компанії Ріната Ахметова — SCM, а заводи у Дніпропетровській та Луганській областях залишились у Тарути та Гайдука під брендом «Індустріального союзу Донбасу».

РЕНЕСАНС КОМСОМОЛУ

Після перемоги Леоніда Кучми на президентських виборах керівники його передвиборчого штабу в Луганській області Геннадій Фоменко і Віктор Тихонов стали керівниками Луганської ОДА. У 1997 році заступником голови ОДА стає Олександр Єфремов, а у 1998 році Кучма звільняє Фоменка та призначає Єфремова губернатором. Віктор Тихонов на той момент — уже голова Луганської обласної ради.

У другій половині 90-х Тихонов та Єфремов за кілька років сформували в регіоні монолітну «комсомольську команду», в якій була чітка субординація та спадковість. Це був реанімований комсомол, де стати «першим секретарем обкому» можна було тільки після «першого секретаря міськкому», маючи «партійний стаж», правильне походження та поручителів. У владу підтягнулися ексдругий секретар обкому комсомолу Олександр Кобітев, колишній перший секретар Северодонецького міськвідділу КПРС Валентин Дзюнь, колишній секретар Луганського міськкому комсомолу Валерій Голенко (очолив облраду після Тихонова, а після подій 2014 року втік до Росії від кримінального переслідування) та ще один комсомольський ватажок Володимир Пристюк (луганський губернатор у 2012–2014 рр., креатура Єфремова).

Наприкінці 90-х луганський губернатор Олександр Єфремов (як і вся луганська команда «комсомольців») також отримав гарантії недоторканності від Леоніда Кучми в обмін на лояльність. Проти Єфремова лунали серйозні звинувачення у корупції, проте президент ігнорував їх. «Луганські» стали такою ж опорою «кучмізму», як і «донецькі».

Першою жертвою «комсомольців» у Луганську став молодий мер Олексій Данілов. У 1997 році в Луганській міській раді сформувалася коаліція проти нього, яка після тривалого політичного процесу і з великим скандалом відправила Данілова у відставку. Справою неофіційно керував Віктор Тихонов. Замість Данілова мером міста став кум та близький друг Тихонова Анатолій Ягоферов, колишній народний депутат України та керівник іншого машинобудівного заводу — імені Пархоменка. Проте протримався він також недовго — вже у

2001–2002 рр. його також із великим скандалом відсторонили від посади, і з Тихоновим вони залишилися лютими ворогами. Ягоферов аж до 2014 року підтримував газету «Молодогвардеец», яка щотижня друкувала проти Тихонова та Єфремова критичні та викривальні публікації.

Формальним приводом для висловлення недовіри Данілову стали кримінальні справи, розслідуванням яких займалися СБУ та податкова. Вони були пов'язані з власністю Данілова та його сім'ї. Але справжньою причиною відставки Данілова стала, звичайно ж, не корупція, а його чужо–рідність компанії «комсомольців». Відразу після відставки він намагався оскаржити рішення міської ради в суді, але програв процес. Планував Данілов узяти участь і в парламентських виборах 1998 року. Колишній мер балотувався по одному з мажоритарних округів, але його кандидатуру зняли незадовго до виборів за рішенням суду (звичайно ж, знову з політичних причин), після чого він переїхав до Києва і повернувся у регіональну політику тільки у 2004 році в статусі керівника передвиборного штабу Віктора Ющенка. Вже з рішенням суду, який визнав його колишню відставку незаконною.

Улітку 1997 року кортеж кримінального авторитета Валерія Доброславського був обстріляний із гранатометів та автоматів. «Доброслав» загинув на місці, а протягом наступного року вбили ще кількох людей із його найближчого оточення. За короткий час політичний контроль над Луганськом практично повністю перейшов до рук «комсомольців».

До 1997 року Олександр Єфремов та його комсомольський товариш Олександр Кисельов уже встигли створити потужну бізнес–імперію. На момент призначення головою Луганської ОДА Єфремов був головою правління «Укркомунбанку» (банк було ліквідовано у 2015 році як неплатоспроможний), власником страхової компанії «Оранта–Лугань», а також співзасновником ЗАТ «Фонд». Партнером Єфремова у більшості бізнесів був Кисельов. «Фонд», так само як ІСД Тарути та ЄЕСУ Тимошенко, був газотрейдером. Пік активності цієї компанії випав на період 1997–2001 рр., який дивним чином збігався з періодом губернаторства Олександра Єфремова.

«Фонд» та асоційований із ним «Луганський енергетичний альянс» працювали тільки на території Луганської області та забезпечували

паливом близько 380 регіональних підприємств. Річний обсяг їхніх поставок перевищував 1 млрд кубометрів (для порівняння — у 2015 році Україна загалом спожила близько 33 млрд кубометрів газу, зокрема промисловість — близько 11 млрд). «Фонд» посідав в області монопольне становище, і тому його власники швидко стали найбагатшими людьми в регіоні. Вони вже не тільки заробляли живі гроші, а й забирали деякі активи за борги, якщо споживачі не могли розплатитися за газ.

Схема роботи «Фонду» була простою — обласна влада примушувала директорів промислових підприємств та вугільних об'єднань купувати газ виключно у цієї фірми. А оскільки всі великі підприємства в області на той момент ще перебували у державній власності, їхнє керівництво змушене було виконувати вказівки чиновників. Таким чином «Фонд» досить швидко загнав низку держпідприємств у борги, а потім — довів до банкрутства. їхня доля була прогнозованою: майно продавали або розпилювали на металобрухт.

Така доля, зокрема, спіткала Стаханівський коксохімічний завод, Алмазніанський металургійний завод, завод гумово–технічних виробів у Лисичанську та інші доволі великі підприємства. За словами колишнього директора Стаханівського коксохімічного заводу (СКХЗ) Сергія Титова, після того, як Єфремов очолив Луганську область, керівників промислових підприємств регіону почали викликати до Луганської облдержадміністрації. Там Єфремов чи його заступники змушували їх укладати договори на закупівлю газу у ЗАТ «Фонд».

«Кликали в облдержадміністрацію, там була така людина — Дзюнь (заступник Єфремова. — Авт.). І ганяли по кабінетах — то до Єфремова, то до Дзюня. Під одним приводом — газ брати тільки у ЗАТ «Фонд» по \$85. Таким чином, цим газом вони загнали всю область у глухий кут. На шахти так само скрізь ішло. А потім за борги порізали на металобрухт, як змогли», — розповів Сергій Титов.

У 1998 році, після того, як СКХЗ загруз у боргах, «Фонд» припинив поставки газу на підприємство, і завод зупинився. Тоді «Фонд»

поставив керівництву заводу умову: газ на СКХЗ знову подаватиметься лише в тому разі, якщо завод перероблятиме сировину, що належить «Фонду». Якщо ж СКХЗ спробує співпрацювати з іншими комерційними структурами, газу на підприємстві не буде. Так Стаханівський коксохім потрапив у кабальну залежність. Після цього пропрацював він недовго. Восени 1999 року за борги на аукціоні було продано найбільш рентабельний смолопереробний цех заводу. При цьому в аукціоні брали участь лише дві близькі до Єфремова структури — «Фонд» та «Луганський енергетичний альянс». Аукціон виграв «Фонд», який представляв партнер Єфремова — Євген Слапак, майбутній начальник відділу машинобудування управління промисловості Луганської обласної адміністрації.

У 2000 році СКХЗ було оголошено банкрутом. За кілька років від підприємства залишилися лише руїни — обладнання було продано на металобрухт, цехи розібрано на будматеріали. Долю СКХЗ повторила низка інших заводів Луганської області. Попри все це, отримати у власність головні індустріальні гіганти Луганщини — Алчевський меткомбінат та Лисичанський нафтопереробний завод клан Єфремова не зміг навіть частково. Сталося це з політичних причин. Металургійний комбінат віддали більш потужним та впливовим «донецьким» з ІСД, а НПЗ продали російській компанії ТНК-ВР. За інформацією луганських інсайдерів, «кришував» роботу ЗАТ «Фонд» зять президента Кучми Віктор Пінчук, який мав частку в прибутку цієї компанії, однак колишній співвласник «Фонду» Олександр Кисельов обговорювати це питання відмовляється і досі.

Фінансовою інфраструктурою бізнесу Єфремова керував його партнер Едуард Лозовський (керівник «Укркомунбанку» та у 2010–2014 рр. — перший віцегубернатор Луганської області). Промисловий пул компаній був оформлений на сина Єфремова Ігоря та інших членів його сім'ї, а також болгарського громадянина Христо Колева. Численні компанії Єфремова займалися поставками та ремонтом гірничо-шахтного устаткування за державними тендерами й оперували мільярдами гривень. У 2004 році бізнес-група вивела велику частину власності в офшори.

Про бізнес ще одного впливового представника «луганських» — Віктора Тихонова — відомо менше. Єдиний раз, коли він прямо «засвітив» свої бізнес-інтереси, був продаж луганської швейної

фабрики «Стиль» російській компанії «Глорія Джинс». На початку 90-х Тихонов кілька років пропрацював директором цієї фабрики, яку пізніше приватизував. Однак розвивати бізнес самостійно він чи то не зміг, чи то не захотів, і вирішив продати підприємство. Преса писала, що компанію було продано за \$60 млн. сам Тихонов стверджував, що лише за шість.

Якщо у Донецьку Кучмі вдалося виростити справжніх олігархів, то у Луганську цей задум провалився. Тихонов і Єфремов просто не годилися для такої ролі. Донецькі бізнесмени 90-х за своїм психологічним складом значно відрізнялися від луганських «комсомольців», які виявилися не здатними вибудувувати великі холдинги та ефективно ними керувати. Крім того, важливим фактором була сама структура економіки — у складні схеми виробництва потрібно було залучати десятки підприємств, більшість із яких уже контролювали «донецькі». «Луганські» в таку інфраструктуру не інвестували. Поступово група Єфремова почала здавати позиції в регіоні і з часом за ступенем впливу з нею почав конкурувати клан Юрія Бойка.

Цікаво, що Юрій Бойко зобов'язаний своїм швидким піднесенням бізнес-партнеру Єфремова Олександрю Кисельову. У 1999 році Бойко, який на той момент був директором хімзаводу «Зоря» у Рубіжному, за підтримки Кисельова був призначений гендиректором Лисичанського НПЗ, що перебував тоді у критичному фінансовому стані, і керував ним аж до продажу заводу росіянам. Після цього його кар'єра пішла вгору, і вже на початку 2000-х Бойко очолив компанію НАК «Нафтогаз», а пізніше перейшов на роботу у Кабмін Януковича.

Ключову роль у його подальшому посиленні зіграло зближення з олігархом Дмитром Фірташем. Із часом навколо Юрія Бойка у Луганській області поступово сформувався політичний клан із ключовими інтересами в так званому «хімічному трикутнику» — містах Рубіжному, Лисичанську та Северодонецьку, де була зосереджена хімічна промисловість регіону. Напередодні війни вже не тільки Єфремов, а й Бойко вважалися найвпливовішими політиками Луганщини.

СУТІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Процес вибухового збагачення невеликої групи осіб, які завоювали у 90-ті право називатися «регіональною елітою Донбасу», розгортався на тлі жорстокої економічної кризи та стрімкого падіння рівня життя мешканців цього регіону. Приватизація, всупереч обіцянкам чиновників, не зробила людей багатшими. Так званий «простий народ» навіть не встиг зрозуміти, що сталося. Приватизаційні сертифікати, які роздавали всім українським громадянам, дозволяли кожному претендувати на свою частку державної власності. Але у багатьох людей вони так і залишилися лежати у шафах і на антресолях. Населення не розуміло, як розпоряджатися цими паперами. Не знало, як і куди їх вкладати. Проте керівництво держави з цього приводу особливо не переймалося. Адже Леоніда Кучму не цікавили «дрібні крамарі». Він створював велику буржуазію.

До 2000 року економіка України тільки падала. За період 1990–1999 рр. український ВВП скоротився на 59,2%. Для мирного часу це був жахливий показник. У середині 90-х країна була хронічно паралізована шахтарськими страйками, підприємства тижнями не відвантажували вугілля, критичне становище через брак палива склалося на теплоелектростанціях та коксохімзаводах. Починалися перебої з електроенергією. Робітники промислових підприємств місяцями не отримували зарплату, вимагали виплати боргів, але бюджет не мав ресурсів, щоб розрахуватися з усіма.

Над країною нависло передчуття краху та хаосу. І місцем найвищої концентрації цієї тривоги став Донбас — регіон, перевантажений радянською промисловістю, де процес вмирання цієї промисловості відчувався найбільш болісно. Від початку 90-х у свідомості мешканців Донбасу на довгі роки закріпилася стереотипна впевненість у тому, що різке погіршення рівня їхнього життя є наслідком проголошення незалежної України.

У середині 90-х на Донбасі почали одне за одним відмирати виробництва, заточені на радянську оборонну промисловість, та нерентабельні підприємства, які за часів СРСР існували лише за рахунок підтримки держави. Часто це були заводи з робочими

колективами у кілька десятків тисяч осіб, які раніше здавалися непохитними. Лихоманило й більше перспективні компанії, які мали всі шанси вписатися в ринок. Деякі з них брали в оборот злочинні угруповання і корумповані чиновники. Вони штучно нав'язували своїх посередників або навмисно доводили їх до банкрутства, щоб прибрати до рук.

Страшних масштабів досягало й банальне розкрадання майна. Причому злодійством не гребували як начальство, так і прості робітники. Державні підприємства вважалися ніби «нічиїми». І якщо на таких підприємствах затримували зарплату, їхні співробітники починали з чистою совістю тягнути додому все, що тільки можна, вважаючи це своєрідною «компенсацією».

Найважча ситуація склалася у вугільній галузі, де кількість нерентабельних шахт обчислювалася десятками. Всі проблеми тут було вирішено розв'язати простим та дешевим способом — без зайвих розмов знищити всі підприємства, які зазнавали труднощів. Цей процес отримав назву «реструктуризації вугільної галузі».

Реструктуризація стала однією з найдраматичніших подій в історії Донбасу. Безглузде знищення шахт, без сумніву, серйозно вплинуло на подальший хід історії і багато в чому зумовило події 2014 року. За ступенем руйнівного впливу на життя громадян наслідки цього кроку самі по собі можна було порівняти з війною. Адже ще задовго до початку збройних сутичок деякі шахтарські селища у Донецькій та Луганській областях виглядали так, наче бойові дії там уже пройшли.

Розвал вугільної галузі позначився не лише на економічній ситуації, а й на ментальності мешканців шахтарських територій. За роки животіння в атмосфері занепаду та розрухи мільйони жителів Донбасу озлобилися і розчарувалися в тому житті, яке настало після краху Радянського Союзу. Реструктуризація шахт зламала хребет шахтарському руху і перетворила гірників із тієї грізної сили, якою вони були на початку 1990-х років, на безправних, зашуганих та голодних роботяг. Зрозуміло, що у таких умовах люди не могли не ностальгувати за тими часами, коли шахтарська праця вважалася почесною.

Вугільна промисловість Донбасу деградувала ще з 1980-х років, і у середині 90-х зайшла в економічний глухий кут. Обсяги видобутку вугілля щороку падали. Заборгованість із зарплати зростала. У 1995

році видобуток вугілля в Україні у порівнянні з 1994 роком знизився на 10,8 млн тонн. Кредиторська заборгованість вугільних підприємств на 1 січня 1996 року становила 252,2 трлн карбованців і перевищувала дебіторську на 134,2 трлн. Борг із виплати заробітної плати досягав 31 трлн крб.

У такій ситуації уряду необхідно було терміново щось змінювати. Документом, який поклав початок програми реструктуризації шахт, став Указ президента України «Про структурну перебудову вугільної промисловості» від 07.02.1996 року. Спочатку нічого зловісного в цьому документі не побачили. Повністю ліквідувати в ньому пропонувалося лише окремі, особливо збиткові, шахти та розрізи, список яких мав бути складений у тримісячний термін Міністерством вугільної промисловості та губернаторами вугледобувних областей. Нерентабельні шахти було вирішено приватизувати або здавати в оренду. А об'єкти соціальної інфраструктури таких шахт планували передати у комунальну власність або також продати приватним інвесторам.

Але на практиці виявилось, що Указ Кучми фактично став командою «фас» для численних чиновників і бюрократів, які вирішили без зайвого клопоту ліквідувати якомога більше вугільних підприємств. До того ж на знищенні «непотрібних» виробництв можна було ще й непогано наварити. Адже під землею перебувало як цінне обладнання, так і тисячі тонн чорного та кольорового металу. І все це добро після знищення шахти списувалося.

Багато знищених тоді шахт можна було врятувати. На початку 2000-х ціна на енергоносії зросла, і добувати вугілля знову стало вигідно. Деякі збиткові шахти стали прибутковими. Низку закритих раніше підприємств вдалося викупити та реанімувати приватним інвесторам. Однак у середині 90-х «реструктуризатори» були переконані, що майбутнього у вугільній галузі немає, і розправлялися з шахтами без жалю. Підприємства спішно закривали та грабували, залишаючи під землею мільйони тонн недобутого вугілля. Не кращим чином обійшлися і з інфраструктурними об'єктами, мертві руїни яких ще довгий час служитимуть сумними пам'ятниками безгосподарності. Навіть побіжно вивчаючи історію цієї руйнівної кампанії, можна стверджувати, що реструктуризація шахт стала масштабним

економічним злочином проти економіки України, виконавці якого заслуговують суворого покарання.

У 1996 році із запланованих 130 млн гривень на закриття шахт із бюджету було виділено лише 69 млн. Недофінансування в такому масштабі не могло не мати катастрофічних наслідків. Доводилося економити на всьому, тому шахти закривали поспіхом, абияк. Виробки без жалю заливали водою. У Стаханові Луганської області у найкоротші терміни закрили всі шахти, і місто, назване на честь найвідомішого радянського шахтаря, залишилося без вугільної галузі взагалі. Об'єднання «Стахановвугілля» було повністю ліквідовано. За підрахунками фахівців, чотири закриті шахти, що входили у це об'єднання, мали запаси у 82 млн. тонн коксівного вугілля, яке так і залишилося під землею.

Процес ліквідації шахт у Стаханові у своєму інтерв'ю описав колишній мер міста Сергій Левачков:

«Коли почали закривати шахти, я був мером Стаханова. Не було ніяких проектів. Ніхто не спромігся навіть попередити місцеву владу. Я, міський голова, дізнався про закриття шахти «Центральна–Ірміно» випадково. Мені подзвонив начальник управління по гасінню породних відвалів та повідомив, що розпочинає засипання стовбура. Міністр підписав наказ про закриття шахти, генеральний директор його продублював і тут же віддав розпорядження засипати стовбур. Причому засипали все, що там було. Всю техніку, все обладнання залишили там».

Наслідки такого підходу стали для міста шоком. Перед початком реструктуризації у вугільній галузі Стаханова працювало 18% городян, а частка цієї галузі в економіці міста становила 28%. Лише за кілька років ця частка скоротилася до 1,5%. Компенсувати це падіння у такий короткий термін було нічим. Після закриття шахт без роботи залишилося 17 тисяч осіб — здебільшого чоловіків, які мали утримувати свої родини.

Стаханов почав стрімко втрачати населення, середня тривалість життя людей скоротилася на 10 років. Від такого удару місто оговтатися так і не змогло. Навіть у 2012 році його бюджет на 40%

складався з державних дотацій, без яких Стаханов просто не міг існувати. Підсумком руйнівних процесів стали події весни 2014 року, які багато в чому нагадували відтермінований соціальний вибух. Люмпенізоване населення шахтарських селищ охоче записувалось у так зване «народне ополчення», щоб помститися Україні «за все».

У сусідній Брянці справи були не кращими. Колишній головний механік шахти «Анненська» Юрій Хохлов описував ліквідацію цієї шахти так:

«Шахту закрили 1 вересня. А розпочали ліквідацію десь у середині жовтня. І весь цей час панував хаос. Усе селище налетіло, розтягували все, що залишилося, — воно ж нічیه. Мені розповідали батьки, був такий час у 1941 році, коли наші з міста вже відступили, а німці ще не увійшли. І в цей час населення тягнуло все підряд — грабували магазини, будинки. Повна анархія. Ось те ж саме я побачив на своїй шахті. Страшно було дивитися».

У 2014 році Хохлов, який на той момент був депутатом Луганської облради від КПУ, із перших днів березня почав брати активну участь в антиукраїнських мітингах, які проходили у Луганську. А з початком воєнних дій став на бік збройних формувань так званої ЛНР.

Соціальне становище у шахтарських містах того часу добре передає стаття «Ми хочемо їсти» в газеті «Горняк» (м. Торез) від 10 лютого 1999 року. У ній описується так званий жіночий бунт на шахті «3-біс» — акція протесту шахтарських дружин.

«5 лютого зупинила роботу шахта 3-біс, дружини гірників пікетують лампову та стовбури. «Боїмося, але хочемо їсти», — сказала одна з них. Безгрошів'я — найболючіша тема. «Чоловік вип'є стакан води — пообідав, пішов на роботу», — говорить одна з пікетниць. Кілька людей розповідають, що дітям запарюють комбікорм — «він найдешевший». Якийсь час виручала картопля — у серпні–вересні її видавали в рахунок боргів. 10 місяців — середня невивплата зарплати по шахті. У кишнях — порожнеча, в очах — сльози. Навіть у металу є межа міцності, і люди не витримали».

Головна проблема була не в тому, що зникали старі радянські підприємства. Гірше було те, що на місці зруйнованих не виникали нові виробництва. Інвестори не йшли на Донбас, і особливо — до Луганської області. Вкладати гроші у регіон міг або самогубець, або бізнесмен із гарним «дахом». Нечисленних сміливців, які не боялися ризикувати і вкладатися у проблемні підприємства, чекали конфлікти з місцевими політичними елітами, які закінчувалися крахом бізнесу. Зокрема, в одному зі своїх інтерв'ю розповідав про таке протистояння підприємець із Свердловська Костянтин Ільченко, який у 1997 році взяв в оренду шахту № 68 і спробував налагодити на ній видобуток вугілля.

«Протягом чотирьох місяців я відновив шахту, вклавши туди величезні кошти. Вона стала фактично єдиним на той момент вугільним підприємством міста, яке платило працівникам зарплату грошима, а не картоплею або салом. Але працювати нам дали лише три місяці. А потім виникло реальне протистояння між мною та командою Олександра Єфремова, який був тоді першим заступником губернатора Луганської області», — розповідав Ільченко в інтерв'ю сайту «Остров» у 2012 році.

За його словами, за наказом Єфремова шахті відключили електрику, після чого шахтні води затопили виробки і підприємство зупинилося. Закінчилося все повним знищенням шахти № 68 із запасами вугілля на кілька десятків років.

«Усілякі перевіряючі органи, починаючи від технагляду і закінчуючи місцевою владою та прокуратурою, що називається, «ламали через коліно» орендне підприємство. Яюсь мені подзвонили хлопці з міліції і попередили, щоб завтра я на шахту не їхав, адже прибуде наряд, і мене просто «закриють», відправлять у камеру без всяких пояснень. У цей день я стояв неподалік від шахти і спостерігав за тим, що там відбувалося. Фактично шахту «вбивали». Справді, приїхав наряд міліції з автоматами, представник прокуратури міста, юстиція (ми вже тоді подали до суду на орендодавця за незаконні дії). Погрожуючи наручниками, всіх людей

вивели з шахти, закрили адміністративні приміщення, опечатали стовбури і поставили охорону. І протягом півтора–двох місяців шахту повністю зрівняли з землею: від поверхневого комплексу нічого не залишилося, все обладнання вивезли у невідомому напрямку», — розповідав Ільченко.

Із закриттям шахт у вугільну галузь Донбасу повернулися технології XIX століття. На місці зруйнованих і закритих підприємств почали швидко розмножуватися невеличкі кустарні шахти–копанки, в яких шахтарі видобували вугілля примітивною ручною працею. У безробітних гірників не залишалося іншого виходу, крім як лізти в «дірки». З'явилися і так звані «вибірники», або «мішечники», — люди, які почали збирати вугілля на породних відвалах. Разом із породною у терикони завжди потрапляла певна частка вугілля, яке бідні мешканці депресивних селищ збирали на продаж або для опалення власного житла. Бізнес «вибірників» був небезпечним. Час від часу на териконах відбувалися обвали, і нещасні гинули під завалами.

Джерелом заробітку ставали також мертві радянські заводи. Жителі депресивних міст розбирали на цеглу закинуті цехи, видобували арматуру із залізобетонних плит, викопували кабелі. У Горлівці так розносили по частинах велетенський ртутний комбінат, який став банкрутом у середині 1990-х. У Костянтинівці — завод «Спецскло», у Стаханові — коксохімзавод. Що відчували жителі Донбасу, в минулому прославлені радянською пропагандою трудівники, спостерігаючи, як навколо руйнується звичний їм світ? Дезорієнтацію, розчарування, відчай... Мало хто з мешканців робітничих селищ здатен був об'єктивно оцінювати те, що відбувається, та неупереджено аналізувати причини економічної кризи. Більшість за традицією задовольнялася простими відповідями, які були заготовлені у політиків–популістів із проросійських партій та рухів.

Безробітні гірники не хотіли розбиратися, чому їхні шахти було закрито. Для них досить було того простого факту, що «за Союзу все працювало, а тепер розвалилось». Як зазвичай буває в таких випадках, коріння всіх проблем люди бачили у якійсь конспірологічній змові, повірити в яку було набагато легше, ніж в об'єктивні економічні передумови.

На Донбасі й досі панує стереотип, що вина за знищення шахт лежить на чиновниках із Києва та західної України. За однією версією, вони нібито нічого не розуміли у промисловості і тому вирішили поховати вугільну галузь. За іншою — знищували шахти спеціально, тому що ненавиділи Донбас, або «за завданням західних господарів». Насправді ж вирок шахтам підписували переважно вихідці з Донбасу.

Першим втілювати в життя президентський Указ про реструктуризацію шахт почав міністр Юрій Поляков (той самий, що був попередником Януковича на посту губернатора Донецької області). Він очолював Міністерство вугільної промисловості у 1995–1996 роках і був одним із розробників проекту реструктуризації. У 1996 році на зміну йому прийшов уродженець міста Єнакієве Юрій Русанцов, який перед тим, як прийти у Кабмін, очолював об'єднання «Артемвугілля». Наступного року міністерство очолив Станіслав Янко з Селідова Донецької області. А ще через рік на пост міністра був призначений, мабуть, найвідоміший із «вугільних могильників» — Сергій Тулуб із Харцизька, який очолював міністерство у 1998–2000 рр. У цей період епідемія закриття шахт якраз досягла свого піку.

Професіоналізм цих управлінців яскраво проілюстрований плодами їхньої діяльності. Досить зазначити, що у 1996 році фахівці Мінвуглепрому прогнозували, що реструктуризація дозволить до 2005 року збільшити видобуток вугілля в Україні з 80 млн тонн до 110–120 млн тонн на рік. Насправді ж видобуток вугілля у 2005 році склав лише 60 млн тонн. Невеликі шахтарські міста і селища так і не змогли оговтатися від жорстокої кризи 90-х і перетворилися на заповідники бідності і руїни. У 2000 році Луганщину було визнано найбільш зубожілим регіоном України — рівень бідності склав 44,8%. Для порівняння, у сусідній Харківській області цей показник у тому ж році склав лише 19,6%.

У таких шахтарських гетто до 2014 року встигло вирости ціле покоління людей, які ніколи у житті не бачили навколо нічого, крім пияцтва, злоби і розрухи, і які звикли до існування у принизливих злиднях.

Зруйнований кризою і корупцією Донбас став ідеальним інкубатором для криміналу та антидержавних настроїв, а його декласовані жителі — паливом воєнного конфлікту. Не дарма вже після початку війни лідери проросійських збройних формувань Олександр

Ходаковський та Ігор Стрелков у своїх інтерв'ю зізнавалися, що в «ополчення» охоче йшли насамперед асоціальні елементи з кримінальним минулим, наркомани та маргінали. Зокрема, Ходаковський у своїх інтерв'ю зазначав, що у деяких підрозділах «ДНР» раніше мали судимості 20–30% особового складу. Якщо додати до цих відсотків інших неблагополучних, хто не мав освіти та постійної роботи, — вийде більше половини. Для цих людей автомат став несподіваним соціальним ліфтом, якого вже навіть не чекали. І відповідь на питання, як так сталося, слід шукати саме у вирі 90-х років.

ЛУГАНСЬКИЙ МАЙДАН

Одним із найдраматичніших епізодів кризи 90-х у Донбасі стало сумнозвісне «луганське побоїще» — побиття співробітниками «Беркуту» страйкуючих шахтарів у центрі Луганська 24 серпня 1998 року. Те, що інцидент випав саме на День незалежності України, додало йому похмурого символізму.

Кінець 90-х став найчорнішим періодом для українського вуглепрому. Галузь до цього часу була паралізована хронічними неплатежами та нескінченними страйками. У 1998 році шахтарські пікети в Луганську тривали майже півроку — з 15 липня до 17 грудня. Луганську обладміністрацію пікетували шахтарі з міста Краснодон (співробітники шахт ім. Баракова, «Суходольська–Східна», «Дуванна»).

Лідером протесту був глава Незалежної профспілки гірників шахти ім. Баракова Дмитро Калітвенцев. За його словами, на окремих шахтах у Краснодоні та Первомайську заборгованість із зарплат та регресних виплат у 1998 році досягала 14 місяців. Становище було жахливим: директори шахт самі вирішували, кому платити зарплату, кому — ні, часом отримати частину зарплати можна було тільки після виплати начальству «відкату». Були випадки, коли зарплату видавали простроченими продуктами харчування, борошном або крупами.

Улітку 1998 року терпець гірників учергове урвався, і вони розбили табір у сквері перед Луганською облдержадміністрацією. Представники влади поставилися до шахтарів відверто вороже. На

сайті НПП шахти ім. Баракова писали, що чиновники з перших днів намагалися всіляко перешкоджати пікету:

«Шахтарі відзначали зневажливе ставлення до себе з боку влади, постійні образи та погрози з боку міліціонерів, дрібні провокації, адміністративний тиск. Наприклад, спочатку гірників намагалися сконцентрувати у загоні біля будівлі, як худобу, і заборонити їм спілкуватися з перехожими. Міліція не дозволяла навіть натягнути плівку для захисту від дощу, не те, що поставити намети. Вдень і вночі люди перебували під відкритим небом. Проти них велася активна інформаційна війна, в сюжетах місцевих телеканалів їх називали алкоголіками та відщепенцями».

Щоранку та щовечора, коли чиновники обладміністрації приходили на роботу і йшли додому, шахтарі влаштовували їм «пластиковий рок» — били пластиковими пляшками по асфальту. Але отримати зароблене це не допомагало. Спілкування з посадовцями також не давало результатів. За весь час пікету до Луганської області двічі приїжджав тодішній прем'єр-міністр Валерій Пустовойтенко та один раз — президент Кучма. Але жоден не поспілкувався з учасниками протесту ані прямо, ані через якихось своїх представників.

16 серпня 1998 року на шахті ім. XIX партз'їзду у селищі Біле (відоме як Сутоган — за дореволюційною назвою місцевої шахти) Лутугинського району стався вибух, загинуло 24 людини. Ця трагедія додала шахтарським протестам запалу. Пікетувальники вирішили взяти участь у похоронах. Вони зібрали гроші та орендували автобуси, але за півгодини до виїзду ДАІ зупинила колону і під загрозою конфіскації транспорту заборонила шахтарям виїжджати з Луганська. Тоді 250 осіб пішли у Біле, розташоване за 30 кілометрів від обласного центру, пішки. Поки колона йшла по місту, на шахтарів склали кілька протоколів за створення перешкод руху автотранспорту.

У Білому колону зустрів міліцейський спецназ, який не дав гірникам підійти до цвинтаря, — там у церемонії брав участь прем'єр-міністр Валерій Пустовойтенко. Поки одних шахтарів ховали з пресою та офіційними співчуттями, інших — ігнорували. На могили колег гірники були допущені тільки після від'їзду прем'єра.

24 серпня 1998 року, у День незалежності, страйкарі планували провести в Луганську смолоскипну ходу та символічно спалити опудало «паразита», однак за кілька годин до початку акції вони були оточені міліцією та «Беркутом» у повному екіпіруванні. Коли стемніло і пікетникам почали роздавати гас для смолоскипів, до ініціативної групи підійшли міліцейські начальники і заявили, що в опудало закладено вибуховий пристрій. Вони спробували відібрати у шахтарів опудало, виникла суперечка, і в цей момент гірників атакував «Беркут». Побиття тривало до 15 хвилин, у результаті було госпіталізовано 22 людини, решта — з легкими травмами — залишилися на площі і запалили свої смолоскипи.

Увечері сюжет про це показали в новинах на телеканалі «1+1» (до цього центральні телеканали не помічали акцію протесту взагалі) і скандал перейшов у політичну площину, але питання виплати боргів із зарплати та регресів не зрушило і після цього. Влада намагалася представити інцидент як спробу втихомирити п'яних хуліганів, стверджувала, що протестувальники самі були озброєні битками та арматурою. Посадовці поводитися так само, як і пізніше, у 2013 році, коли побиття мирних протестувальників у Києві подавалося ними як знешкодження небезпечних бойовиків.

У вересні інформація про напад «Беркуту» на мирний протест обговорювалася у парламенті, до протестувальників почали приїжджати народні депутати, але нічого не давало результатів. Пікет тривав, борги із зарплати зростали. До кінця листопада Дмитро Калітвенцев отримав від гірників вісім заяв про намір вчинити акт самоспалення. На такі відчайдушні дії людей штовхали голод, безвихідь та нескінченні приниження.

3 грудня 1998 року парламент ухвалив постанову, згідно з якою шахтарям мали погасити всі борги та доповісти про це Верховній Раді до 15 грудня. Доручення це було дано Кабміну, але виконувати його уряд не поспішав. Затримка мала трагічні наслідки. Вночі 14 грудня, коли всі у таборі вже спали, краснодонський шахтар Олександр Міхалевич облив себе бензином і підпалив. Палаючого чоловіка, що біг парком, побачили міліціонери, які чергували біля входу в адміністрацію. Вони кинулися гасити вогонь та викликали «швидку», але Міхалевич сильно обгорів і був приречений.

Увечері 16 грудня, отямившись після трагедії, розлючені шахтарі спонтанно пішли на штурм Луганської обласної адміністрації. Калітвенцев встиг зупинити гірників уже всередині будівлі, на першому поверсі. Через дві години їм було представлено нового гендиректора «Краснодонвугілля» Семена Керкеза, а до 6 ранку борги із зарплати та регресів були погашені. Олександр Міхалевич помер 28 грудня в реанімації.

Луганський «майдан», на відміну від київських, відставки чиновників не вимагав і задовольнився відразу ж після того, як влада погодилася погасити борги. Луганські події не призвели навіть до зміни губернатора, хоча принижень від чиновників шахтарі натерпілися достатньо. У наступному 1999 році страйки ще тривали, але в подальшому влада вже не доводила ситуацію до бунтів та кривавих бійок. Краснодонські шахтарі ще двічі починали марш на Київ. Спочатку близько тисячі робітників шахти «Талівська» встигли дійти до Донецької області, перш ніж уряд зміг погасити борги. А потім на такий самий марш зважилися гірники шахти імені Лютікова — з ними також домовилися через півтора місяці на півдорозі.

Наприкінці 90-х Донбас був близький до повстання. Вулицями шахтарських міст блукав привид голодних бунтів, але весь пар пішов у свисток. Своє невдоволення люди врешті-решт висловили тільки на виборах. Населення бідної та зруйнованої Луганської області на парламентських виборах 1998 року масово проголосувало за КПУ, яка й не думала займатися опозиційною діяльністю всерйоз, а потім на президентських — за лідера комуністів Петра Симоненка, який і не думав усерйоз боротися за пост президента. Звісно, жодного покращення таке голосування не дало.

Деякий час імена справжніх убивць заводів і шахт були на слуху. Їх проклинали, ненавиділи, вимагали для них суду і в'язниці. «Не под силу и чуме то, что удалось Кучме» — писали на своїх листівках у 1999 році прихильники комуніста Петра Симоненка. Але зовсім скоро, лише за кілька років, у Донбасу з'явилися нові вороги — «помаранчеві» політики. І старі кривдники швидко стали союзниками у боротьбі з новою, тепер уже «помаранчевою», чумою. У 2004 році комуністи підтримали на президентських виборах ставленика Леоніда Кучми, колишнього губернатора Донецької області Віктора Януковича,

і разом із «луганськими» та «донецькими» виступили єдиним фронтом проти опозиціонера Віктора Ющенка.

Дивно, але факт. Населення регіону, який зазнав жахливого занепаду, замість того, щоб домагатися покарання для справжніх винуватців закриття та розграбування підприємств, раптом спрямувало свою злість на зовсім інших людей, ні в чому перед ними не винних. До того ж на підставі якихось абсолютно безглузвих претензій на кшталт «дружини–американки» або неіснуючого поділу країни на сорти. Справжні ж архітектори затяжної депресії, з вини яких шахтарі спалювали себе живцем, а цілі міста перетворювалися на руїни, вважалися «патріотами Донбасу» та почесними громадянами шахтарських міст. Наче й не було розпиляних на металобрухт заводів, затоплених виробок та безпросвітних років безгрошів'я.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

«ПОВСТАНЬ, УКРАЇНО»

У березні 2002 року в Україні відбулися чергові парламентські вибори. На них президент Леонід Кучма знову, як і у 1999 році, отримав у Донецькій області потужну підтримку. Блок партій «За Єдину Україну», що орієнтувався на нього, отримав на Донеччині 36,8% голосів. Це був найвищий результат у всій країні, і Донецька область стала єдиним регіоном, де блок «За ЄдУ» виграв вибори. У Луганській області «За ЄдУ» набрала лише 14,4% і значно поступилася комуністам, які отримали майже 40%. Крім того, кандидати від влади перемогли на Донбасі у більшості мажоритарних округів. Але в масштабах усієї України провладна партія отримала лише 11,8%. Цей результат був значно нижчим за той, на що розраховував Кучма.

Спочатку депутати від об'єднання «За ЄдУ» сформували в парламенті єдину фракцію, але у червні 2002 року вона розпалася на кілька дрібніших об'єднань. При цьому депутати з Донецької області сформували фракцію «Регіони України», яка пізніше стала основою фракції Партії регіонів, а «луганські» об'єдналися у власну парламентську групу під назвою «Народний вибір». Головою луганської фракції став колишній заступник Єфремова в обласній адміністрації Микола Галочка.

У регіональній луганській пресі тих часів можна знайти публікації, в яких Єфремов, не соромлячись, хвалив самого себе за таку мудру тактику — створення власної групи у Верховній Раді. На неї у регіональної еліти були великі сподівання, яким, проте, не судилося збутися.

«На деякому етапі Єфремов, як відомо, вирішив стати самостійною фігурою. Від Києва він — і політично, і географічно — був відгороджений двома потужними регіональними формуваннями — харківським та донецьким «кланами». При цьому Олександр Сергійович далі грав свою політичну роль, малопомітну, але досить

важливу. Він належав до числа тих регіональних лідерів, які вважалися улюбленцями президента. І стояти в суспільній ієрархії нижче від сусіда Віктора Януковича йому не хотілося. Тому за першої ж нагоди Єфремов вирішив створювати власну фракцію в парламенті», — писала газета «Дзеркало тижня» влітку 2002 року.

Деякий час Єфремов претендував на роль самостійного гравця, але довго конкурувати з «донецькими» не зміг. На відміну від сусідів, клан Єфремова не мав достатніх ресурсів. Крім того, до об'єднання підштовхувала нова «помаранчева» загроза. Парламентські вибори 2002 року виграв блок Віктора Ющенка «Наша Україна», який перебував в опозиції до Кучми. Ющенко отримав на виборах 23,5%, випередивши навіть комуністів, які мали 20%. Ще 7,2% отримав союзний Ющенкові Блок Юлії Тимошенко. Після загрози «червоного реваншу», якого побоювалися у другій половині 90-х, несподіваний результат націонал-демократів вселяв оптимізм прихильникам європейського вектору. Стало ясно, що Україна поступово прощається з радянським минулим.

Результат Ющенка підтвердив його потенціал як основного опозиційного кандидата на майбутніх президентських виборах 2004 року. Але при цьому залишалось не зрозумілим, хто ж буде його опонентом — кандидатом від влади? В Україні намічалися серйозні зміни. Другий термін Кучми добігав кінця, а балотуватися на третій він не мав права за Конституцією. Президентові потрібен був «спадкоємець», але його все ще не було видно. Тим часом популярність влади падала, і результат парламентських виборів наочно це показав.

Окрилені успіхом, «помаранчеві» вирішили розвинути наступ. Уже у квітні Юлія Тимошенко зажадала дострокової відставки президента та уряду. До її вимог відразу приєдналися соціалісти, а трохи пізніше — і депутати з «Нашої України». Опозиція заявила про свої наміри організувати восени масовий мітинг та акції громадянської непокорі під назвою «Повстань, Україно!». Початок акції призначили на 16 вересня — день, коли зник журналіст Георгій Гонгадзе. Замовником його вбивства політики називали президента Кучму.

Акція протесту справді виявилася масштабною. Проти чинної влади об'єдналась як проросійська, так і прозахідна опозиція. Крім

СПУ, БЮТ та «Нашої України» у демонстрації брали участь і комуністи. 16 вересня на Європейській площі зібралося 20 тисяч осіб, які вимагали відставки Кучми. Після мітингу учасники акції рушили маршем до будівлі Адміністрації президента, щоб вручити йому резолюцію мітингу, проте на підході до АП опозиціонерів зустрів міліцейський кордон, який не пропустив людей до будівлі. Протестувальники почали встановлювати в урядовому кварталі намети, але влада вирішила діяти жорстко. У ніч із 16 на 17 вересня наметове містечко було зачищено силами міліції.

Мітинги продовжилися за тиждень — 24 вересня. У цей день знову відбулися зіткнення мітингувальників із силовиками біля будівлі АП. Пізніше події осені 2002 року у пресі назвали «репетицією Майдану». Акція «Повстань, Україно!» справді змусила владу неабияк понервувати. Майже всі українські телеканали у той момент були підконтрольними Адміністрації президента і висвітлювали акції протесту вкрай однобоко. Протестувальників зображували екстремістами та радикалами. Представники влади звинувачували опозицію у спробі державного перевороту.

Із заявами на підтримку президента виступили також і призначені Кучмою голови обласних адміністрацій, переважно з південних та східних областей. Із найбільш жорсткою заявою виступив очільник Донецької ОДА Віктор Янукович.

«Я б хотів сказати ще про одне — про нашу позицію у зв'язку з підготовкою, не побоюся цього слова, повзучого державного перевороту, рушійною силою якого є політичні невдахи. Така позиція веде не політику творення, а політику знищення, заручником якої стає весь народ. Я думаю, що настав час поставити просте запитання: а хто їм дав право шантажувати всю країну? І я думаю, що терпець може урватися, і дуже скоро», — заявив губернатор Донеччини.

Заяву Януковича українські телеканали показали у новинах. Критика та погрози на адресу опозиції лунали також із вуст депутатів Донецької та Луганської обласних рад. Зокрема, луганські депутати опублікували звернення, в якому пообіцяли перешкоджати акціям

опозиції, а також закликали президента Кучму та керівників усіх гілок влади «рішуче припинити протиправні дії організаторів акції».

«Ми, депутати Луганської обласної ради, попереджаємо лідерів акції «Повстань, Україно!», що зробимо все, щоб вашим діям було дано законну відсіч. Не намагайтеся виступати від імені народу. Він сам визначиться у своїй позиції», — говорилося в заяві.

Утім, більш цікавим був інший фрагмент документа, в якому читалася погано прихована загроза.

«Якщо справа дійде до реалізації проголошених вами вимог — повного розриву всіх відносин з Росією, — обов'язково знайдуться політичні сили, здатні поставити питання інакше — про приєднання України до союзу Росії та Білорусі, і вирішити його шляхом проведення референдуму», — попереджала Луганська обласна рада.

Про які саме «політичні сили» йшлося, стане зрозуміло за два роки, на з'їзді у Сєвєродонецьку, де Луганська обласна рада відкрито підтримує сепаратистські заклики до розколу України.

ПРЕМ'ЄР ІЗ ЗОНИ

На початку 2000-х Леонід Кучма вляпався у цілу низку неприємних історій, які знищили його репутацію на Заході. Убивство журналіста Георгія Гонгадзе, скандальні записи майора Мельниченка, інформація про начебто продаж радарних систем «Кольчуга» Іраку в обхід санкцій — усе це зробило українського президента токсичним для лідерів країн першого світу та поклало кінець так званій «багатовекторності». Якщо до 2002 року Україна примудрялася зберігати добрі відносини як з Росією, так і з Заходом, та навіть планувала подати заявку на вступ до НАТО, то після інциденту з «Кольчугами» про ці плани довелося забути.

У ситуації, що склалася, Кучма передбачувано взяв курс на зближення з Росією. І масштабні акції опозиції тільки прискорили цей рух. Націонал–демократи, які вимагали відставки Кучми, посилювали тиск, і це змушувало президента шукати союзників в іншому таборі. Такими союзниками для нього стали олігархічні угруповання зі сходу країни, які завдяки Кучмі змогли приватизувати та розділити між собою ключові активи у своїх областях. «Донецькі» та «луганські», на відміну від «помаранчевих» націонал–демократів, тяжіли до Росії, і курс на Схід цілком відповідав їхнім фінансовим інтересам. Так парламентські вибори 2002 року та протести, що сталися після них, окреслили контури майбутнього міжрегіонального протистояння.

Політика тут тісно перепліталася з економікою. Промисловість Донбасу була орієнтована насамперед на російський ринок, і це зумовлювало проросійську позицію господарів місцевих підприємств. Шукати нові ринки збуту для «червоних директорів», які звикли все життя працювати за рознарядкою з Москви, було важким завданням. Застарілі виробництва потребували модернізації, конкурувати з індустрією західних країн їм було важко, тому оптимальним виходом для себе промисловці сходу України бачили подальшу економічну інтеграцію з Росією. Для них це був найлегший шлях, який не потребував зайвих зусиль, витрат та креативу.

У цих умовах зближення Леоніда Кучми з політичними елітами Донбасу виглядало логічним кроком. «Донецькі» були природними опонентами прозахідних націонал–демократичних партій і могли допомогти президентові приборкати норавливу опозицію. Так Кучма зробив свій вибір — 21 листопада 2002 року донецький губернатор Віктор Янукович був призначений на пост прем'єр-міністра України.

До президентських виборів залишалось два роки. Це означало, що якщо Янукович зможе втриматися на своїй посаді, то, ймовірно, саме він стане наступником Кучми та кандидатом від влади у 2004 році. Оцінивши розстановку сил, політичні угруповання почали потихеньку об'єднуватися навколо головних дійових осіб майбутньої президентської кампанії — Януковича і Ющенка.

Висуванець «донецьких» із самого початку виглядав невдалою кандидатурою. Біографія Януковича робила його легкою мішенню для критики. Інформація про судимості донецького губернатора

просочилася в пресу ще наприкінці 90-х, коли він очолював Донецьку ОДА. Та якщо в Донецькій області до таких сторінок біографії посадовця ставилися спокійно, то в інших регіонах України кримінальне минуле Януковича викликало неприйняття. Новий прем'єр одразу ж став об'єктом численних анекдотів та глузувань. Не додавала популярності йому і специфічна манера спілкування. Важко було висунути у президенти більш суперечливу фігуру, але іншого кандидата у «донецьких» не знайшлося.

У Луганську нове призначення сприйняли негативно — зліт «донецьких» не був доброю новиною для місцевих «комсомольців». Із ростом авторитету Януковича економічний тиск сусідів посилювався, і чинити опір йому у «луганських» просто не вистачало сил та ресурсів. Крім того, зіграла роль також особиста неприязнь Єфремова, який щиро вважав себе більш інтелектуальною та презентабельною фігурою, ніж Янукович, і сам розраховував на прихильність Кучми.

Кілька людей з кола «комсомольців» стверджували, що Єфремов у ті часи ставився до Януковича з презирством і відкрито називав його «недоумком». Тому, коли до Луганська надійшла пряма вказівка від Кучми розпочинати підготовку президентських виборів і забезпечити Януковичу результат, — Єфремов чи то відмовився, чи то взяв паузу (тут версії різняться в деталях, але по суті одна одній не суперечать). Після розмови з луганським губернатором Леонід Кучма зателефонував своєму старому другу Віктору Тихонову і пригрозив йому проблемами, якщо «луганські» не підтримають Януковича на виборах.

Поки Єфремов торгувався, двоє його заступників — Валентин Дзюнь та Олександр Кобітєв, які мали потужні бізнес-контакти з донецькою бізнес-групою Юрія Іванющенка та Івана Аврамова, вирішили зіграти у свою гру. Дізнавшись про конфлікт, вони поїхали на прийом до президента та повідомили, що готові очолити штаб і забезпечити донецькому кандидату перемогу. Після розмови з ними Кучма знову зателефонував Тихонову і запитав, що відбувається в Луганську, і як йому все це розуміти. Реакція не забарилася. Поки Дзюнь добирався назад до Луганська, його речі були вже зібрані і винесені з його кабінету.

Розмова з Єфремовим була, як говорили, «складною» і ледь не переросла у бійку. Дзонь був переведений на посаду директора фонду «Благовіст», через який фінансувалася передвиборна кампанія партії «За ЄдУ» у 2002 році, а Кобітев — звільнений слідом за ним. Публічного скандалу не було — більше того, церемонія «прощання» із Дзоном була проведена у колонній залі обласної адміністрації, і Єфремов навіть вручив йому квіти. Але лютими ворогами вони залишилися назавжди. Багато років поспіль Єфремов адміністративно блокував будь-які намагання Валентина Дзона та Олександра Кобітева повернутись у політику.

Тільки після цього невдалого путчу в рядах «комсомольців» Єфремов погодився забезпечити Януковичу перемогу на Луганщині. На місце першого заступника Єфремова був призначений Володимир Іванов — професійний апаратник та політтехнолог, який займався виборами в Луганській області з 1994 року. Він став фактичним керівником передвиборчого штабу Віктора Януковича в регіоні.

Донецька еліта призначення Януковича прем'єр-міністром сприйняла як свій тріумф. Перед очима у неї був недавній приклад приходу до влади Володимира Путіна в Росії, який також пересів у президентське крісло після того, як попрацював у прем'єрському. У людей, які в усьому діяли з оглядкою на східного сусіда, не було сумнівів, що в Україні вдасться реалізувати аналогічний сценарій. Просунувши свого ставленика у владу, отримавши у свої руки важелі управління державою, «донецькі» вже не планували їх віддавати. Втім, президент Леонід Кучма не дарма наполягав, що «Україна — не Росія» (його книга з такою назвою вийшла у 2003 році, за рік до виборів). В Україні не достатньо було просто призначити кандидата від влади «наступником» та дочекатися, поки населення затвердить це рішення. Тут громадяни мали свою окрему думку, і для того, щоб очолити країну, Янукович ще мав перемогти на виборах.

Восени 2003 року, коли стало остаточно зрозуміло, що діючий гарант обрав наступником саме Януковича, вся система влади почала підлаштовуватися під нього. Уламки парламентської фракції «За ЄдУ» знову збиралися разом у єдину потужну фракцію, орієнтовану на прем'єра. Цього разу згуртування відбувалося навколо фракції «Регіони України», до якої входили переважно вихідці з Донбасу. Якщо

раніше ця фракція була лише однією з багатьох подібних фракцій і груп у строкатому парламенті, то у листопаді 2003-го «Регіони України» стали другою за чисельністю фракцією Ради, яка поступалася за кількістю депутатів лише «Нашій Україні». Так виник прообраз майбутньої Партії регіонів, яка стане найпотужнішою українською партією у наступні десять років і на яку спиратиметься Віктор Янукович аж до своєї втечі з країни.

ХОЛОДНИЙ ДУШ ДЛЯ ЮЩЕНКА

Восени 2003 року Віктор Ющенко мав найвищий рейтинг серед українських політиків, а рівень довіри до влади навпаки — тільки знижувався. Ситуація складалася не на користь Банкової, і з цим необхідно було терміново щось робити. Реального компромату на Ющенко, очевидно, не було, тому демонізувати опонента вирішили за допомогою нехитрої технології. У провладних ЗМІ націонал-демократів почали все частіше порівнювати з фашистами та ксенофобами, а самого Ющенко зображувати маріонеткою США.

За рік до президентських виборів Віктор Ющенко вирішив відвідати Донбас. Спочатку він збирався виступити у Луганську, а потім провести у Донецьку з'їзд партії «Наша Україна». Однак ані у вотчині Єфремова, ані у вотчині Януковича йому не дали нічого зробити.

На 20 жовтня 2003 року в Луганську було заплановано проведення «Форуму демократичних сил», куди збирався завітати лідер «Нашої України». Від різних партій та громадських організацій на форум прибули близько двох тисяч делегатів, але заздалегідь орендований для цього будинок культури ім. Леніна раптово закрили «у зв'язку з аварійним станом». Крім того, місцева адміністрація повністю заблокувала Ющенкові вихід на телеканали. ІРТА, що належить Володимиру Ландику (на той момент — голові Луганської обласної організації Партії регіонів), просто припинила мовлення за 10 хвилин до початку запланованого ефіру, державний ЛОТ послався на відсутність вільного часу, а гендиректор ЛКТ (тоді належав облраді) прямо запропонував команді Ющенко «попросити ефір у Віктора Тихонова». Ющенко разом із присутніми пройшов пішим маршем від будинку культури до облادміністрації, провів там мітинг і поїхав.

Головна подія донбаського туру мала відбутися 31 жовтня у Донецьку. Планувалося, що з'їзд «Нашої України» стане неформальним початком передвиборної кампанії Ющенко I, звичайно ж, Донецьк був не випадково обраний місцем його проведення. «Помаранчева» команда хотіла показати, що Ющенко є політиком всеукраїнського масштабу, а не висуванцем західних областей, яким його називали політологи та журналісти, лояльні владі. Однак команду

Януковича цей задум із зрозумілих причин не влаштував. У столиці Донбасу такий крок головного конкурента розцінили як зазіхання на свою територію. А оскільки формувалися місцеві політики в суворих реаліях 90-х, на виклик вирішили реагувати ще більш жорстко, ніж у Луганську, і противника у «своє місто» не пускати.

З'їзд «Нашої України» мав відбутися у палаці молоді «Юність», але вже за день до цього стало ясно, що провести захід буде непросто. 30 жовтня до Донецька прибула делегація нардепів від «Нашої України», але до «Юності» їх не пропустили. На порозі депутатів зустріли міцні молодики, які представилися охороною. Вони застосували силу, щоб не дати депутатам пройти всередину.

«Помаранчевому» депутату Євгену Червоненку довелося звертатися до секретаря Донецької облради Бориса Колеснікова, щоб залагодити конфлікт. Колесніков пообіцяв, що зранку 31 жовтня депутати зможуть потрапити до «Юності» та провести свій з'їзд. Однак тоді вже було ясно, що офіційні особи хочуть зірвати захід.

Зробити брудну роботу вирішили чужими руками. Поки мер, губернатор та голова облради запевняли, що не будуть чинити Ющенкові жодних перешкод, чиновники у поспіху готували масову антиющенківську акцію. До будівлі «Юності» збиралися вивести працівників донецьких ринків, бюджетників та студентів технікумів. При цьому місцева влада заперечувала, що має стосунок до цього мітингу. Тут посадовцям стала в нагоді маргінальна Слов'янська партія Олександра Базилюка, що животіла на задвірках політичного життя з середини 90-х. Саме вона стала формальним організатором акції проти «Нашої України».

«Ми вважаємо, що приїзд до Донецька великої кількості людей, вороже налаштованих до російськомовного населення, відомих своїми націоналістичними радикальними витівками і, тим більше, проведення на нашій землі з'їзду затятих ворогів мови своїх предків — це прямий виклик усім нам», — говорилося у заяві, поширеній від імені Слов'янської партії напередодні візиту Ющенко у Донецьк.

Уранці 31 жовтня стало зрозуміло, що з'їзд не відбудеться. Палац молоді «Юність» виявився зайнятим вороже налаштованим до

Ющенко натовпом. Окрім того, вночі по всьому Донецьку з'явилися рекламні борди, на яких лідер «Нашої України» був зображений у нацистській формі. Замовниками брудної реклами також виступила Слов'янська партія.

Чиновникам вдалося зібрати під стінами «Юності» кілька тисяч людей, яким видали образливі антиющенківські плакати та російські прапори. Оскільки сам Ющенко запізнювався, а натовп треба було тримати, людей розважали алкоголем та солодощами фабрики «Конті», що належала Борису Колеснікову. У ті далекі часи, коли гаджет із відеокамерою ще не лежав у кишені кожного підлітка, а інтернет був доступний невеликій кількості людей, ще не було необхідності піклуватися про зовнішні пристойності, тому організатори мітингу відкрито роздавали пляшки з горілкою та печиво з коробок. Але «бенкет» усе одно потрапив в об'єктиви камер, і Донецьк постав на цих кадрах у вельми непривабливому світлі.

Зовнішній вигляд і поведінка зvezених на мітинг людей були, м'яко кажучи, відразливими. Деякі мітингувальники швидко напилися, вигукували образи, показували в камери журналістам непристойні жести, палили газети і топтали партійну символіку «Нашої України». Зрозуміло, все це «шоу не додало популярності ані «донецьким», ані самому Донецьку. Організатори мітингу тільки зміцнили негативні стереотипи про Донбас і виставили регіон цитаделлю безкультур'я та нетерпимості. Поведінка натовпу та примітивні антиющенківські карикатури на білбордах мимоволі змушували людей в інших регіонах співчувати Ющенкові. Проте команда Януковича вважала завдання виконаним. їм вдалося створити враження агресивного неприйняття Ющенко у Донецьку та підтвердити слова провладних експертів, які стверджували, що Ющенко популярний тільки у західних регіонах України.

Ющенко прилетів у Донецьк літаком, але в аеропорту на нього також чекав «теплий» прийом. За вказівкою місцевої влади туди привезли кілька сотень людей, які намагалися заблокувати лідера «Нашої України» і не випускати його в місто. Коли ж Ющенкові все-таки вдалося прорватися крізь натовп за допомогою співробітників «Альфи», він насамперед вирушив до будівлі Донецької ОДА з'ясовувати відносини з представниками місцевої влади.

Голова Донецької ОДА Анатолій Близнюк незграбно заперечував причетність донецької влади до скандальних подій, але його виправданням, звичайно, ніхто не вірив.

«Ви укладали договір з керівництвом палацу молоді «Юність», які до мене претензії? Я був у цьому приміщенні, питав людей, чому вони прийшли? Вони сказали: ми прийшли до Ющенка, поспілкуватися з ним. Я зрозумів, що викинути їх звідти не можна», — брехав Близнюк у відповідь на звинувачення в організації зриву з'їзду «Нашої України».

Віктор Ющенко у свою чергу обурився бордами, які зображували його нацистом. «Мій батько чотири роки відсидів в Освенцимі. За вас, холуїв!» — емоційно дорікнув лідер «помаранчевих» Близнюку та Колеснікову. Ця фраза стала подарунком політтехнологам Януковича. Місцеві ЗМІ радісно вирвали її з контексту і показали все так, ніби Ющенко звертався не до представників місцевої влади, а обізвав «холуями» усіх донеччан. Надалі цю цитату регулярно приводили в агітках Януковича як доказ донбасофобії Ющенка.

«Донбасівець! Невже ти забув, як Ющенко, будучи рік тому в Донецьку, назвав нас «холуями»? Невже ти не розумієш, що у разі перемоги він «розірве» ненависний йому регіон?» — писали в газеті «Голос Донбасса», яку під час передвиборної кампанії випускала команда Януковича (№ 7 від 12 листопада 2004 року).

Події 31 жовтня 2003 року були не просто черговим політичним скандалом. У той день для України в Донецьку пролунав тривожний дзвінок. Після довгої перерви, як і на початку 90-х, донецька політична еліта знову використала проросійські маргінальні організації та їхні гасла для шантажу політичних опонентів. Стало ясно, що заради перемоги на виборах команда Януковича готова вдаватися до жорстких методів. Зокрема, і розіграти сепаратистську карту.

Ці тривожні тенденції не сховалися від уваги журналістів. «У Донецьку сьогодні відбулася репетиція громадянської війни! Якби п'яний натовп просто кричав «Ющенка геть!», це було б політичне

протистояння. Але коли антиющенківські настрої підбурюються саме міжнаціональними та міжрегіональними символами і закликами — це розпалювання міжнаціональної ворожнечі», — писав наступного дня після подій відомий донецький журналіст Сергій Гармаш.

«Найбільш цікавим і важливим є змістовний аналіз гасел, які використовувалися у Донецьку. Висновки невтішні. Засліплена страхом перед Ющенком та ненавистю до нього, саме влада виносить на порядок денний виборчої кампанії такі вибухонебезпечні теми, як питання мови, міжнаціональних відносин, взаємин Заходу і Сходу України, її геополітичної орієнтації. Поза всяким сумнівом, гасла для донецьких «протестувальників» затверджувалися не у студентських гуртожитках, а у владних кабінетах. Там же вирішували, яким інвентарем озброювати демонстрантів, і російські триколори в руках у п'яних студентів з'явилися не випадково», — писали журналісти «Української правди» у статті «Розкол України як головна передвиборча технологія влади» 3 листопада 2003 року.

Анатолію Близнюку і Борису Колеснікову, які були справжніми організаторами масової акції проти Ющенка, справді вдалося запуснути маховик міжрегіональної ворожнечі, який розкручувався увесь період передвиборчої кампанії. Огидна поведінка п'яного натовпу в Донецьку викликала цілком передбачувану реакцію у прихильників Ющенка в інших регіонах. «Українська правда» та інші опозиційні ЗМІ писали про «неандертальську політичну культуру Сарматського краю». У Донецьку, в свою чергу, охоче вловлювали будь-який негатив, що виходив із табору опонентів, і подавали його як доказ упередженого ставлення «помаранчевих» до Донбасу. Після 31 жовтня цей маятник було вже не зупинити.

Певні тертя, що існували між західними та східними регіонами України, загострилися до межі. І сталося це не лише завдяки Януковичу та його команді, а й завдяки президенту Леоніду Кучмі, який міг вчасно стримати «донецьких» і заборонити їм роздмухувати пожежу ворожнечі, але не став цього робити. Другий президент України, якого і сьогодні багато хто вважає мудрим та професійним

керівником, лише мовчки спостерігав за тим, як глава Кабміну нагнітає напруженість і нацьковує громадян держави одне на одного.

Побоювання журналістів підтвердилися у 2004 році, коли політтехнологи Януковича розділили українських громадян на сорти, а по телевізору зазвучала пісня про громадянську війну, в якій чулася погано прихована погроза. Головними передвиборчими технологіями Януковича і Кучми стали ворожнеча та розкол. Але уявити собі, як далеко політики готові зайти у їх застосуванні, за рік до виборів не міг ніхто.

ГАРЯЧИЙ 2004-Й

Протистояння між Януковичем і Ющенком до цього дня залишається найбруднішою та найскандальнішою передвиборчою кампанією в історії держави. Наприкінці 2004 року Україна опинилася на межі реального територіального розколу. Зазнавши поразки, команда Януковича в якийсь момент спробувала дістати «втішний приз» — південно-східні області України, в яких Янукович набрав набагато більше голосів, ніж Віктор Ющенко. Однак в останній момент від цього задуму, на щастя, все ж вирішили відмовитися.

Голосуванню передували довгі місяці нагнітання напруги та демонізації політичних опонентів. На Донбасі передвиборна агітація іноді нагадувала військову пропаганду. Політтехнологи Януковича намагалися переконати населення східних областей у тому, що «помаранчеві» ненавидять Донбас і хочуть його знищити, а Віктор Ющенко, якщо йому вдасться перемогти, обов'язково покарає регіон за нелояльність. Таким чином регіонали намагалися максимально мобілізувати електорат у базовому для Януковича регіоні, щоб забезпечити високу явку своїх потенційних прихильників.

Донеччан запевняли, що лідер «Нашої України» заборонить російську мову, експлуатуватиме Донбас для того, щоб годувати злиденну західну Україну, зменшить жителям Донбасу пенсії і зарплати та навіть ховатиме у закритих шахтах ядерні відходи з Європи та США. Остання страшилка набула характеру, як тепер сказали б, вірусного мема. Можливо, Віктор Ющенко та його оточення й справді не мали до Донбасу великої любові, але нічого з того, що їм приписували опоненти, робити вони явно не збиралися.

Поширення чорного піару досягло небачених раніше масштабів. У поштові скриньки жителів Донецької та Луганської областей кидали листівки, на яких Ющенко був зображений в образі Гітлера, а також газети Слов'янської партії, яка звинувачувала Ющенка у русофобії та фашизмі. В агітаційній газеті «Голос Донбасса» час від часу друкували нібито зібрані в інтернеті цитати прихильників Ющенка, що ображали Донбас та його жителів. Одна з таких збірок під характерним заголовком «Нас не вважають за людей» була надрукована у № 7 від 12 листопада. У Луганську для виконання подібних завдань

використовували газету Луганської обласної ради «Известия Луганщины». Також за рахунок платників податків облрада розміщувала готові, вже зверстані полоси з антиющенківськими матеріалами в інших газетах.

Широку популярність восени 2004 року набув доволі підлий рекламний ролик, в якому мапа України була поділена на три частини. Західні області на ній були позначені як перший сорт, центральні — як другий, а південні та східні — названі третім сортом. Підпис до мапи стверджував: «Так виглядає їх Україна». На відміну від інших зразків чорного піару, цей ролик не просто дискредитував «помаранчевих». Він провокував громадянське протистояння. Пізніше з'ясувалося, що теза про три сорти українців була народжена тіншовим штабом Януковича, яким керував Андрій Ключев. Ідея належала політтехнологу Володимиру Грановському, а формальним замовником розміщення такої реклами був уже добре знайомий нам Олександр Базилюк зі Слов'янської партії. Втім, треба зазначити, що розколювати Україну команді Януковича активно допомагало також оточення президента Кучми. Скандальну рекламу активно крутив телеканал «Інтер», який у той період контролювався народним депутатом Ігорем Плужниковим із фракції СДПУ(о) Віктора Медведчука.

Із ще більшим завзяттям працювала локальна телевізійна пропаганда. На луганському державному телеканалі ЛОТ нескінченно крутили ролики, де аудіозапис промови Ющенка було накладено на психоделічний відеоряд із нацистами, що марширують, апельсинами, що гниють, і тваринами, що б'ються між собою. Апелювали тут не до розуму, а до емоцій. І від такого видовища глядачам навіть із міцними нервами та критичним мисленням ставало не по собі.

Незважаючи на відверту примітивність антиющенківських матеріалів, на Донбасі вони здебільшого сприймалися некритично. Мільйони людей справді вірили у ці страшилки і не на жарт боялися наступу «помаранчевої чуми». Мешканці східних областей з часом почали вважати м'якотілого та інтелігентного Ющенка ледь не уособленням зла. Але в інших регіонах справи йшли вже зовсім інакше. Загалом по країні рейтинг Ющенка у вересні 2004 року, незважаючи на всі зусилля влади, перевищував рейтинг Януковича на 7–9%. Соцопитування показували, що у другому турі перемогу здобуде опозиційний кандидат. Наприклад, за даними центру «Социс», у

другому турі президентських виборів за Ющенка готові були голосувати 40,9% виборців, а за Януковича — 31,8%.

Проблеми часто створював собі сам Янукович. Раз по раз він потрапляв у дурні ситуації, які тільки підтверджували поширену думку про невисокий інтелектуальний рівень прем'єра. Спочатку широку популярність здобула історія із заповненням анкети, у якій Янукович наробив безліч помилок, зокрема неправильно написав власне вчене звання. Слово «професор» прем'єр написав із двома буквами «ф», і відразу ж подарував країні новий мем — «проффесор». Над Януковичем почали сміятися. У штабі Ющенка швидко змонтували жартівливе відео під назвою «Операція «Проффесор», яке поширювалося на CD-дисках та в інтернеті.

Ще більшого резонансу набув курйозний інцидент у Івано–Франківську. Під час візиту Януковича до цього міста студент Дмитро Романюк кинув у прем'єра сире куряче яйце. На цей малозначний епізод навряд чи звернули б увагу, якби дивним чином не повівся сам Янукович. Прем'єр чомусь зробив вигляд, що непритомніє, і театральню впав на руки своїх охоронців на очах у натовпу студентів та журналістів. «Яечну» історію команда Януковича спробувала видати за спробу замаху, але це тільки посилило негативний ефект. Запис інциденту показав опозиційний «5 канал», і на цьому відео було чітко видно, що в Януковича потрапило саме сире яйце, а не «важкий тупий предмет», як запевняла журналістів прес–секретарка прем'єра Ганна Герман. Зрозуміло, цей випадок також не додав популярності кандидату від влади.

Щоб домогтися перемоги в таких умовах, прем'єру потрібна була максимальна явка в Донбасі. А для цього штабу Януковича доводилося вигадувати все нові і нові жахи. Людей почали лякати громадянською війною, яка начебто мала початися в разі перемоги Віктора Ющенка. З'явилися повідомлення про те, що Ющенко нібито готує на західній Україні озброєних бойовиків для захоплення влади та «умиротворення» Донбасу.

Головним «помаранчевим» жупелом провладна преса призначила проющенківську організацію «Пора», членів якої зображували кровожерними націоналістами та відмороженими радикалами. «Порі» приписували підготовку збройного перевороту та звинувачували організацію в тому, що вона фінансується з США.

Перед першим туром президентських виборів на вулицях міст Донбасу з'явилися листівки, у яких Віктор Ющенко в образі Дядька Сема запитував: «А ти готовий до громадянської війни?». Наполегливо співав про війну російський співак Йосип Кобзон, що підтримував Януковича. Кліп на його пісню «Если не будет гражданской войны» постійно крутили по телевізору напередодні голосування. Усі ці похмурі пророцтва більшою мірою нагадували не застереження, а шантаж. Меседж команди Януковича легко читався між рядків: «Якщо ми програємо — буде громадянська війна».

Незважаючи на всі зусилля штабу Януковича, у першому турі президентських виборів Донецька область показала не дуже високу явку. За цим показником вона опинилася лише на шостому місці серед українських регіонів. А ось виборці у західних областях, де мав підтримку Ющенко, виявилися більш свідомими. Цю обставину штаб Януковича знову спробував використовувати для нагнітання міжрегіонального протистояння та підбурювання Сходу проти Заходу. «Не можна дозволяти Західній Україні вирішувати долю Донбасу, потрібно показати їй «донецький характер», — приблизно таким був лейтмотив донецької та луганської преси У ті дні.

Яскравий зразок такого розпалювання — стаття «Не підведемо Донбас», яка була надрукована в газеті «Донецкий кряж» (№ 42 від 19–25 листопада 2004 року).

«Результат виборів прямо стосується кожного з нас. Давайте згадаємо недавню історію — початок та середину дев'яностих. Коли Донбас працював, як проклятий, а весь прибуток забирав собі Київ і потім, як «малинівський» Попандопуло, ділив зароблене регіонами: це тобі, Донбасе, це — мені, це знову мені, це знову мені, мені, мені. Подібна політика припинилася тільки після того, як на Донбасі було створено потужну економіко–політичну еліту, яка зуміла зарекомендувати себе настільки добре, що зараз цілком реально претендує на лідерство в масштабі всієї України та ще має у себе за спиною підтримку половини країни. І ось у такій ситуації, коли абсолютно кожен голос на рахунок, чверть наших земляків залишилися вдома. Донецька область в Україні — лише шоста за явкою на виборчі дільниці. Свідомішими за нас виявилися Тернопільська, Волинська, Рівненська, Львівська та Сумська області.

Закономірність бачите? Чотири з цих областей розташовані на Заході України. І поки частина наших земляків безтурботно відпочиває, там за нас вирішують, яким буде наше майбутнє», — говорилося в публікації.

Тут в одному абзаці можна побачити одразу кілька маніпулятивних тез, що активно використовувалися командою Януковича. По-перше, це вже набридле твердження про те, що «Донбас працював, а прибуток забирав Київ», яке використовувалося донбаськими сепаратистами-федералістами ще на початку 1990-х. По-друге, легенда про «міцних господарників» — економіко-політичну еліту Донбасу, яка зуміла «себе добре зарекомендувати». І по-третє — спроба зіграти на ураженому почутті містечкового патріотизму: «За нас вирішують западенці».

У реальності все, звичайно, було трохи інакше. Ніякий абстрактний Київ прибутки Донбасу собі не забирав — рішення ухвалювали цілком конкретні люди з конкретними прізвищами. До речі, делегували цих людей у владу саме жителі Донбасу. Як ми вже знаємо, ще у 1993 році уряд фактично очолив донеччанин Юхим Звягільський, якому так високо злетіти допомогли шахтарські страйки. А у 1994 році на президентських виборах переміг Леонід Кучма, якого Донбас вважав своїм кандидатом і за якого віддавав голоси. Висувати претензії щодо несправедливого розподілу бюджетних коштів, навіть якщо такий і мав місце, мешканці регіону могли тільки самим собі. Але цей факт піарники Януковича ігнорували і намагалися переконати населення Донбасу, що у Києві всі попередні роки сиділа якась чужа та ворожа цьому регіону влада.

Не витримували критики і старанні спроби зобразити «донецьких» талановитими управлінцями. Регіональна еліта Донецької області, що вийшла з кримінальної імлі 1990-х, зі зрозумілих причин не могла пояснити походження своїх капіталів. Серед них не було геніїв, що створили нові підприємства з нуля. Донецькі олігархи змогли стати економіко-політичною елітою тільки тому, що через політичну кон'юнктуру отримали державні заводи та фабрики. Не купили за реальну ціну, а саме отримали у нагороду за лояльність Кучмі. Їхній бізнес не був чесним і часто був пов'язаний із різними корупційними схемами та незаконними махінаціями.

Луганські «комсомольці» також не годилися на роль рятувальників держави. У Луганській області панувала розруха, деякі міста, на кшталт Брянки та Зоринська, вимерли в буквальному сенсі, там стояли порожні хрущовки з вибитими вікнами, без дахів; ті люди, що залишалися в них, опалювали квартири пічками на дровах і качали воду з колодязів на верхні поверхи. У 2003 році в Суходольську, розташованому за 40 кілометрів від Луганська, через зношеність водопровідних труб стався спалах гепатиту А. Загроза таких епідемій зберігалась і в інших містах — у південній частині області воду подавали по кілька годин на тиждень за графіком. Найбільші промислові підприємства в Луганській області, на кшталт Лисичанського НПЗ або «Луганськтепловозу», практично не працювали. Інші заводи поступово розбиралися безробітними людьми на будматеріали та металобрухт.

Політична пропаганда регіоналів ігнорувала ці факти. Очевидно, що у Януковича не були зацікавлені в тому, щоб жителі Донбасу давали об'єктивну оцінку тому, що відбувається. Мета цієї команди була протилежною — зіграти на страху та емоціях, викликати в людей помилкове відчуття загрози та ненависть до прихильників Віктора Ющенка. Саме тому мешканцям Донбасу погрожували в основному концтабором і війною — нічим іншим налякати людей, які мали проблеми із забезпеченням своїх базових потреб у їжі, воді та житлі, було просто неможливо.

«Донбаська прописка або походження можуть опустити перед вами шлагбаум під час вступу до престижних вузів чи у просуванні кар'єрними сходами у загальнодержавному масштабі. Наші опоненти гідно оцінили донбаський характер, хватку та професіоналізм. Такі конкуренти їм більше не потрібні. І тому нашим не даватимуть піднімати голову», — говорилося у вже згаданій статті «Не підведемо Донбас», надрукованій у газеті «Донецкий кряж».

Постійно повторювалась і теза про «нахлібників із Західної України», яких змушений був утримувати промисловий Схід. У донбаській пресі регулярно підкреслювалося, що західні області

виробляють менше, ніж східні, при цьому ніде не згадувалося про значні обсяги дотацій, які спрямовувалися до Луганщини та Донеччини для підтримки збиткової вугільної промисловості. Жодного практичного сенсу у таких підрахунках не було, адже за законом усі українські виборці рівні, і вага голосу громадянина ніяк не залежить від рівня його доходу. Вчений та пенсіонер, студент та підприємець у всіх регіонах України мають право кинути в урну тільки один бюлетень. Вимірювати рівень доходів чи ВВП на душу населення в різних областях можна було скільки завгодно — цінність голосів виборців у бідних регіонах від цього все одно ніяк не зменшувалася. Втім, у штабі Януковича вперто робили це й надалі. Мета у таких публікацій була одна — викликати у жителів східних областей ненависть до жителів західних і вмотивувати їх таким чином прийти на вибори та проголосувати за Януковича.

«За офіційними даними Міністерства фінансів зараз Івано–Франківська область витрачає на 43,6% більше, ніж заробляє, Тернопільська — на 41,1% більше, Чернівецька — на 26,7% більше, Закарпатська — на 11,3%. Годують утриманців області–донори: Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Одеська. Тобто, жителі Сходу відривають від себе чималі кошти, щоб допомогти пенсіонерам та вчителям у керованому «нашистами» західному регіоні. А місцеві пропагандисти направляють ці кошти на організацію дорогих провокацій.

Ось і виникає питання: а чи не занадто великі дотації відраховують через Київ бюджети регіонів Сходу України? Можливо, було б справедливо більше заробленого залишати у себе? А за рахунок цих фінансів підвищити трудящим зарплати? А то в Донецькій області металурги і шахтарі працюють у важких, шкідливих для здоров'я умовах, піднімають економіку країни, а середня зарплата у вересні нинішнього року склала лише 771 гривню. У Києві, для порівняння, середня зарплата — 997 гривень 34 копійки. Причому в шахти кияни не спускаються, біля мартенів не чергують, процвітають, як і жителі західних областей, за рахунок висмоктування коштів з інших регіонів. Можливо, має сенс інакше розподіляти зароблені тяжкою працею гроші? І тоді зарплата

донецького шахтаря буде набагато більшою, ніж у київського чинуші або у галицького нероби», — говорилось у статті «Берег лівий, берег правий» газети «Донецкий кряж» (№ 41 від 12–18 листопада 2004 року).

Про те, як робляться подібні маніпуляції зі статистикою, написано вже чимало. Призначити дармоїдами залежно від ситуації можна будь-кого, вистачило б фантазії. Навіть в окремо взятій області завжди можна провести умовну лінію між бідними і багатими районами. У тому ж Донбасі промисловість, як відомо, розосереджена нерівномірно. В одних районах Донецької та Луганської областей немає великих міст і важкої промисловості, в інших — навпаки, дуже висока концентрація індустрії. До того ж, стан цієї індустрії часто був зовсім кепським. На початку 2000-х деякі шахтарські міста, що пережили руйнівну реструктуризацію, являли собою зону соціального лиха Велика частина шахт у них була закрита, населення виїжджало на заробітки, кидаючи квартири та будинки. Бюджети шахтарських міст були безнадійно збитковими і потребували великих дотацій, проте в агітках Януковича про таких «нахлібників» не згадували. Адже викликати ненависть треба було тільки до тих «утриманців», які проживали у західних областях України і розмовляли українською мовою.

Газетні заклики залишати більше заробленого у себе і «за рахунок цих фінансів підвищити трудящим зарплати» були відвертою нісенітницею. У 2004 році найбільші промислові підприємства Донбасу вже перебували у приватних руках, і рівень зарплат на них визначала не держава, а Рінат Ахметов, Валентин Ландик, Юхим Звягільський, брати Ключєви та інші новоявлені олігархи. Вони і справді платили своїм співробітникам невисокі зарплати, хоча самі при цьому стрімко нарощували капітали. Але жителям Донбасу втовкмачували, що за низький рівень їхніх зарплат мають відповідати якісь «галицькі нероби». І народ вірив цим навіюванням, бо повірити у підступи далекого та підлого ворога було психологічно легше, ніж шукати причини своїх невдач у собі.

Регіонали не придумали нічого нового. Образ зовнішнього ворога використовувався політиками для мобілізації соціуму в усі часи. За допомогою такого нехитрого прийому правителям та народним

лідерам століттями вдавалося згуртувати та спрямувати народні маси проти тих чи інших держав або соціальних груп. Для Донбасу таким зовнішнім ворогом стали жителі західних областей України, яких тривалий час старанно дегуманізували у підконтрольній місцевим елітам пресі.

Але, незважаючи на всі ці зусилля, Віктору Януковичу все ж не вдалося перемогти. Перший тур кандидат від опозиції виграв із невеликим відривом, і доля президентства мала вирішитися у другому. А там кандидата від влади чекав невтішний результат. Увечері 21 листопада, після того, як голосування завершилося, були оприлюднені результати Національного екзит-полу. За цими даними, Віктор Ющенко переміг Віктора Януковича з відривом в 11%. За опозиційного кандидата віддали голоси 54% виборців, за прем'єра — 43%. Проте офіційний підрахунок голосів показав протилежні результати — Янукович на кілька відсотків випереджав Ющенка. Крім того, у другому турі раптом аномально підскочила явка виборців на Донбасі. Штаб Ющенка заявив, що результати голосування сфальсифіковано, і прихильники опозиції вийшли на вулиці. Почалася Помаранчева революція.

22 листопада сесія Львівської міської ради визнала Віктора Ющенка обраним президентом України. Депутати заявили, що виконуватимуть його акти та розпорядження. Слідом відмовилася визнати офіційні результати виборів і низка інших регіонів України, де Ющенко переміг із великим відривом. Люди з помаранчевою символікою почали виходити і на вулиці Києва.

До цього штаб Януковича був не готовий. Регіонали не розраховували, що, забезпечивши Януковича агітацією, більшістю у комісіях, явкою, протоколами з мокрими печатками та рішенням ЦВК про визнання його переможцем, вони можуть зіштовхнутись із громадським опором. Ще більш вражаючим відкриттям для них стало те, що Леонід Кучма у вирішальний момент відмовився діяти жорстко та запобігати розгортанню протестів. У команді Януковича усвідомили, що ситуація розвивається не на їхню користь і влада вислизає з рук. Це позначилося на тональності телесюжетів та газетних публікацій у підконтрольних їм ЗМІ. Акції протесту у столиці почали називати «помаранчевим психозом», «помаранчевим шабашем» та

«помаранчевою чумою»; з'являлися відкриті погрози і заклики до розколу України.

У всіх великих містах Донбасу пройшли мітинги на підтримку Януковича, організовані місцевою владою. На мітингу у Слов'янську місцевий політик та бізнесмен Валентин Рибачук заявив, що, якщо прихильники Ющенко не визнають Януковича президентом, Донецька область вийде зі складу України й увійде до складу Російської Федерації.

«Якщо наш гарант Конституції Кучма Леонід Данилович не зможе відстояти Конституцію, і триватиме беззаконня, яке сьогодні вчинив Ющенко зі своєю командою, якщо триватиме агітація громадянської війни на Україні, то Донецька область у складі Південно–Східної частини України збирається підготувати референдум. Якщо ви не виконаєте наших вимог, якщо ви не визнаєте президентом Віктора Федоровича Януковича, якого підтримало 15 мільйонів, який заслужено на виборах 21 листопада переміг, ми Донецькою областю увійдемо автономною республікою до складу Російської Федерації», — погрожував Рибачук.

Пізніше, у 2006 році, він переміг на виборах мера Слов'янська і до 2010 року очолював місто, якому ще доведеться прославитися на весь світ трагічними подіями.

Набирала обертів також демонізація опонентів. Зокрема, широкого поширення набула історія про те, як Юлія Тимошенко з трибуни Майдану у Києві нібито запропонувала «огородити Донбас колючим дротом». Жодного документального підтвердження цього випадку прихильникам Януковича знайти не вдалося, втім байка прижилася у народі. Накручені пропагандою маси не потребували доказів. І досі зустрічаються люди, які запевняють, що бачили відеозапис виступу Тимошенко на власні очі, хоча такого відео ніколи не існувало.

24 листопада 2004 року Луганська обласна рада провела позачергову сесію. Депутати вирішили заборонити на території Луганської області трансляцію опозиційних ЗМІ — «5 каналу» і ТРК «Ера». Крім того, вони звернулися до депутатів місцевих рад усіх рівнів із пропозицією провести Всеукраїнський з'їзд депутатів

місцевих рад у Харкові та зажадали від ЦВК негайно оголосити офіційні результати президентських виборів.

26 листопада Віктор Тихонов та Олександр Єфремов пішли ще далі. На наступній сесії депутати вирішили створити виконавчий комітет облради та відкликати повноваження в обласній адміністрації. Фактично це означало створення своєрідного прообразу регіонального уряду, не передбаченого Конституцією. Головою виконкому обрали Олександра Єфремова. Крім того, на сесії депутати також проголосували за створення «робочої групи з формування податкової, платіжної, банківської, фінансової систем Південно–Східних територій».

За два дні, 28 листопада, аналогічне рішення ухвалили також у Донецькій облраді. Очолити виконком депутати запропонували губернатору Донеччини Анатолію Близнюку. Крім того, депутати вирішили створити власні збройні формування — «місцеву міліцію» — та провести обласний референдум «щодо федеративного устрою України та надання Донецькій області статусу автономної республіки у складі федерації».

Надалі луганські та донецькі політики пояснювали свої дії у 2004 році прагненням дати відповідь на небажання західних областей визнавати перемогу Віктора Януковича. Та це було відвертим лукавством, адже обласні ради Волині та Галичини говорили лише про невизнання даних ЦВК та незгоду з ними. Про створення «самостійних республік» чи формування «фінансової системи західних територій» ані у Львові, ані у Луцьку ніхто не заявляв.

Підконтрольні регіоналам ЗМІ і далі нагнітали істеріку. У № 43 газети «Донецкий кряж» (26 листопада — 2 грудня) було опубліковано інтерв'ю з депутатом російської Держдуми Олександром Круговим, в якому він назвав західні області України «галицьким хвостом, який хоче крутити всією Україною».

«Сьогоднішня ситуація висвітлила не тільки географічний, територіальний, а й світоглядний розкол. Тому якщо «галицький хвіст» хоче крутити всією Україною, то я впевнений, що вся Україна цього не захоче — не хвіст крутить собакою, і якщо западенці не хочуть жити в єдиній державі, то у жителів Сходу є повне право висловити свою думку і щодо цього», — заявив Крутов.

Ця заява була відверто маніпулятивною, адже за Ющенка голосувала не лише Галичина Він переміг у більшості областей України, в тому числі і на лівому березі Дніпра — у Сумах, Чернігові, Полтаві, а також у Києві. Крім того, лідери Помаранчевої революції не були вихідцями із західної України. Віктор Ющенко народився на Сумщині, недалеко від кордону з Росією, а його головні соратники — Юлія Тимошенко, Петро Порошенко, Євген Червоненко, Давид Жванія взагалі походили з південно–східних регіонів чи з інших країн. Але у донбаській пресі ворогів було вже призначено. І цими ворогами були не тільки опозиційні політики, а й мільйони українських громадян, що проживали на іншому політичному полюсі країни.

У наступному номері тієї ж газети вийшло інтерв'ю з одним із козацьких отаманів Луганської області — Іваном Сотниковим, який відкрито погрожував війною представникам «галицького політикуму». У відповідь на запитання журналіста, чи не лякає отамана розділ України, Сотников прямо відповів:

«Такий розвиток подій особисто я передбачав давно. Галицький політикум усі роки «незалежності» грубо насаджував своє бачення майбутнього держави, не рахуючись із російськомовними регіонами, систематично нехтуючи їхніми правами. Він був глухим до наших протестів та вираження незгоди. Він називав незаконними референдуми у наших регіонах із мови та економічних питань. Він, закриваючи кордон з Росією, відрізав наші заводи від ринків збуту, прирікав робочі регіони на голод та животіння. Але всьому приходить кінець. Ми обрали свого президента, й іншому не бувати. Якщо доведеться скласти голову за праве діло, на те воля Божа. Рабами козаки не були і не будуть, і зневажати себе ніколи не дозволять».

Жодних конкретних прізвищ представників «галицького політикуму» козак Сотников не назвав. Кого він мав на увазі, так і залишилося загадкою. Адже в історії незалежної України до 2004 року не було жодного президента чи прем'єр-міністра з Галичини. Зате вихідців із південно–східних регіонів на високих постах побувало багато. Найбільш знакові фігури політикуму 90-х — Юхим

Звягільський, Леонід Кучма, Павло Лазаренко, Валерій Пустовойтенко були яскравими представниками якраз тих регіонів, які в Україні нібито «гнобили». А на початку 2000-х прем'єрське крісло взагалі зайняв уродженець Донеччини.

До слова, отаман Іван Сотников згодом усе ж реалізував свої погрози. Взятися за зброю йому довелось у 2014 році, через десять років після Помаранчевої революції. З початком так званої «русской весны» Сотников вступив до лав одного з козацьких формувань і почав воювати на боці «ЛНР» проти збройних сил України.

СЄВЄРОДОНЕЦЬКА КРИЗА

28 листопада 2004 року за ініціативи еліт, що працювали на Януковича, у Сєвєродонецьку Луганської області відбувся Всеукраїнський з'їзд народних депутатів та депутатів місцевих рад усіх рівнів, який пізніше називали просто Сєвєродонецьким з'їздом. По суті, з'їзд не був всеукраїнським: так, формально на ньому були присутні представники більшості регіонів країни, але першу скрипку фали лідери південних та східних областей. За своїм масштабом ця подія не мала аналогів в українській історії. Вперше держава опинилася на межі розколу і громадянського конфлікту. З трибун лунали прямі погрози щодо поділу України на кілька частин. І вигукували їх уже не маргінали з червоно–коричневих організацій, а політики національного рівня.

Сєвєродонецьк вибрали місцем проведення з'їзду, очевидно, з політичних мотивів, щоб не збиратися у Харкові, і Луганську чи Донецьку і тим самим не позначати пріоритет будь–якої регіональної групи. Крім того, у Сєвєродонецьку знайшлося придатне для з'їзду приміщення — Льодовий палац, який міг умістити кілька тисяч делегатів. Модератором з'їзду виступив голова Луганської обласної ради, один із лідерів луганського політичного клану Віктор Тихонов.

Після другого туру президентських виборів стало очевидним, що для регіональних еліт східних областей питання збереження власного політичного впливу є питанням життя або смерті. Про це прямо, без натяків, заговорив один із лідерів донецького клану Борис Колесніков. Повний текст його виступу сьогодні можна знайти у стенограмі Сєвєродонецького з'їзду.

«Зараз ми вважаємо життєво необхідним усім обласним радам провести референдуми на своїх територіях. Перше питання, яке потрібно винести на референдум, — висловлення недовіри всім інстанціям вищої державної влади, які порушили закон. Друге — це створення нової Української Південно–Східної держави у формі федеративної республіки, в якій реально, а не декларативно будуть захищені інтереси і права громадян та регіонів. Ми запевняємо

світову спільноту в тому, що нове державне утворення буде мати найдемократичнішу Конституцію в світі», — говорив Колесніков у своєму виступі. Столицею нової південно–східної держави він запропонував зробити Харків. Люди в залі неодноразово переривали його промову оплесками.

Не менш радикально виступила на з'їзді Раїса Богатирьова (до 2014 року працювала міністром охорони здоров'я в уряді Миколи Азарова):

«У той день, коли раптом комусь прийде в голову проводити повторне голосування (другого туру президентських виборів. — Авт.), ми на нього не підемо, ми будемо проводити референдум про створення Південно–Східної держави!» — заявила вона.

У тому ж стилі висловлювалися й інші депутати.

«Ми зібралися тут перш за все для того, щоб показати всьому народу України, що Схід є, що ми зробили свій вибір. І я за те, щоб зробити насправді поділ і жити самостійно. Ми зможемо прожити, ми зможемо себе забезпечити», — казала народна депутатка від Луганської області Людмила Кириченко.

«Ми глибоко переконані, що з нами можна домовлятися, на нас єдине чого не можна робити — на нас не можна тиснути. Вони дотиснули до створення сьогоденного союзу Півдня та Сходу, вони нас дотискають до федерації. Любі мої, з цієї трибуни хочу сказати — не дотисніть до суверенітету!» — погрожував інший нардеп від Луганської області Василь Надрага (пізніше він працював міністром соцполітики в уряді Азарова).

«Ющенко, подивись на мене! Хіба я можу тебе злякатись? Та краще померти стоячи, аніж жити при тобі на колінах!» — драматизував ситуацію тодішній луганський губернатор Олександр Єфремов. Було схоже, що він і сам повірив у примари, намальовані антиющенківською пропагандою.

Додавала символізму подіям поява на з'їзді російських політиків, які за історичною традицією сприймалися регіональними елітами Донбасу як старші товариші. Головним гостем у Сєверодонецьку був тодішній мер Москви Юрій Лужков, який на самому початку свого виступу нагадав присутнім про те, що Володимир Путін першим привітав Януковича з перемогою. Регіонали, очевидно, розраховували налякати Лужковим своїх опонентів і надати значимості своєму заходу. Однак присутність московського мера на з'їзді Януковичу не допомогла.

Відверто сепаратистські заяви і готовність донбаської еліти порвати країну на частини заради здобуття влади справили на українське суспільство погане враження. Якщо на Донбасі й у Криму населення справді було налаштоване здебільшого проросійськи, то в інших регіонах шантаж регіоналів та заклики до розколу були сприйняті негативно. Навіть ті українці, що не підтримували Помаранчеву революцію, не хотіли хаосу та збройного протистояння. І що найголовніше — на такий сценарій категорично не був згоден діючий на той момент президент Леонід Кучма.

Скільки б не проклинали з трибун у Сєверодонецьку «апелсиновий підготований шабаш» (так назвав у своєму виступі Помаранчеву революцію Юрій Лужков), фактично збори регіоналів були ще й серйозним закидом на адресу Кучми. Деякі промовці прямо ставили у провину чинному президенту те, що він не здійснив жорстких заходів до учасників опозиційних мітингів і не придушив протести. І реакція Кучми не змусила довго себе чекати.

Уже наступного дня, 29 листопада, Генпрокуратура та СБУ порушили кримінальні справи за фактом посягання на територіальну цілісність України, а також здійснення навмисних дій, спрямованих на насильницьку зміну та повалення конституційного ладу. І ці справи були порушені не за вказівкою Віктора Ющенка, який на той момент ніяких вказівок державним органам давати не міг. Карати організаторів Сєверодонецького з'їзду збирався цілком легітимний, діючий президент Кучма.

Цей сигнал був сприйнятий регіоналами цілком однозначно. Донецька облрада поспішно переглянула своє рішення щодо проведення референдуму, рішення Луганської облради було оскаржене прокуратурою. 3 грудня Верховний суд України визнав результати

другого туру президентських виборів недійсними і постановив провести повторне голосування. Після того, як ЦВК призначила дату повторного проведення другого туру виборів, у Донецьку та Луганську зрозуміли, що програли. Референдум про створення «Південно–східної держави» так і не відбувся.

Борис Колесніков, який ще зовсім недавно на повний голос закликав до розколу України і створення нової держави зі столицею у Харкові, швидко змінив свої плани і вже 10 грудня у Донецьку повідомив журналістам, що від ідеї проведення референдуму в січні 2005 року вирішили відмовитися.

«Ми ухвалили рішення не проводити референдуми у жодній з областей до приведення в нормальне правове поле конституційних змін про федеративну реформу. Нехай учені проаналізують обстановку, потім ми напрацюємо остаточне рішення. І тоді має сенс провести загальнонаціональний референдум», — заявив Колесніков. Фактично це означало визнання «донецькими» своєї поразки. Втім, програна була не війна, а лише бій.

Наприкінці грудня відбулося переголосування другого туру президентських виборів, у результаті якого Ющенко здобув перемогу з перевагою майже в 10% голосів. Після цього команді Януковича залишалися тільки два шляхи — йти на загострення та піднімати повстання своїх прихильників на сході України, або змиритися і перейти в опозицію. У 2004 році переміг здоровий глузд. Охочих загострювати ситуацію і братися за зброю не знайшлося.

За всю кампанію було зафіксовано лише кілька інцидентів фізичного протистояння. Одним із найбільш серйозних став напад молодиків, озброєних молотками та залізними прутами, на мітинг прихильників «Нашої України» в Луганську, який стався 29 листопада, у найгарячіші дні політичної кризи. У місцевому МВС спочатку заявили, що це прихильники Ющенка напали на прихильників Януковича та побили їх. Однак, через кілька днів у міліції все ж погодилося, що побиті були саме представники «помаранчевого» табору.

Інший випадок стався у Донецькій області. Там відбувся напад на автоколонну членів організації «Пора», яка прибула до Донецька 21 грудня 2004 року, незадовго до останнього і вирішального голосування. Так званій «потяг дружби» люди Януковича чекали на донецькій об'їзній трасі. Коли ж автоколону «помаранчевих» наблизилася, близько 50 машин заблокували їй шлях, а міцні люди спортивної зовнішності закидали опонентів камінням та пляшками, а також прокололи декільком автомобілям колеса. В'їхати у Донецьк того разу представники «Пори» так і не змогли.

Ставка на Януковича і «донецьких», за якими тягнувся надто явний кримінальний шлейф, була великою помилкою президента Кучми. І ця помилка полягала не тільки в тому, що Янукович у підсумку провалився через свій великий антирейтинг. Його висування мало й інші наслідки. Воно призвело до зростання міжрегіональної напруженості, розколело суспільство та посіяло насіння майбутніх конфліктів.

Персона Януковича викликала у мільйонів українців цілком зрозумілу огиду. Але його політтехнологи ретельно попрацювали над тим, щоб увесь негатив, який лунав на адресу прем'єр-міністра, його донбаські прихильники сприйняли на свій рахунок.

«Вони знущаються над Януковичем, тому що не люблять Донбас. Вони обзивають його «зеком», тому що вважають, що на Донбасі живуть гопники та бандити. Ми для них — люди третього сорту», — такими були меседжі, які команда Януковича нав'язувала своєму електорату протягом усієї кампанії.

«Про відсталу аграрну Галичину коментатори говорять у мажорних тонах, жителі ж промислового, передового Сходу малюються ними похмурими, тупими істотами, яких називають «бандитами», «фашистами», «окупантами», й у виразах ніхто не соромиться. Американські маріонетки не зважають на думку 15 мільйонів людей, які голосували за Януковича. Безжально відвішують стусанів промислового Сходу, який багато років годував Західну Україну», — писала газета «Донецкий кряж» у грудні 2004 року (№ 43).

Розрахунок був простий. Не маючи чіткої передвиборчої програми та реальних досягнень, якими можна було б похвалитися, команда Януковича зробила ставку на ірраціональне. На емоції. Політтехнологи апелювали до давніх страхів та стереотипів, укорінених у душах мешканців Донбасу ще з радянських часів, і цей розрахунок виявився правильним. Сам по собі Янукович мав мало шансів стати народним улюбленцем. Він не був гарним оратором чи хоча б талановитим демагогом, яких народ любив в усі часи. Не міг похвалитися успіхами в бізнесі, не відзначався потужним інтелектом, не вимовляв полум'яних промов, викриваючи пороки системи. Недорікуватий бюрократ, що пише з помилкою власне вчене звання, та ще й двічі судимий — точно не той кандидат, якого нормальні люди хотіли б бачити президентом своєї країни. Але варто було тільки перевести політичне протистояння у формат «наші проти фашистів», як розклад кардинально змінювався.

Вибори 2004-го стали не змаганням програм, а протистоянням міфів. Виборця не цікавило, що конкретно пропонує той чи інший кандидат, які реформи він збирається проводити, яким бачить шлях виходу із затяжної економічної кризи 90-х. Люди йшли голосувати «за своїх» і «проти помаранчевої чуми». З незграбного телепня Янукович перетворився на «свого мужика», який протистояв «американському прихвостню» Ющенку.

Проте після поразки сумували у таборі Януковича недовго. «Помаранчевий фірер» виявився зовсім не таким страшним, як його малювали, і донбаським кланам швидко вдалося досягти з ним повного взаємопорозуміння. За кілька років після Майдану «професор» знову виринув із небуття, отримав пост прем'єр-міністра і тріумфально повернувся у владу. Однак, незважаючи на це, в душах донецьких обивателів події листопада–грудня 2004 року залишили болючий шрам. Команда Януковича почала переконувати жителів східних областей, що «у Донбасу вкрали перемогу». Незважаючи на очевидність фальсифікацій, регіонали наполягали, що вибори насправді виграв Янукович, а з думкою Донбасу просто не захотіли рахуватися. І електорат Януковича повірив. Поразка була образливою не тому, що їхній кандидат не став президентом, а тому, що виграли «бандерівці» — політичні опоненти, яких пропаганда встигла до крайності демонізувати. Тріумф принципового противника

пригнічував більше власної невдачі. Донецькі політики зробили все, щоб перемогу «помаранчевих» Донбас сприйняв як ляпас і приниження. І їхні зусилля не пройшли даром. У майбутньому накопичені образи стануть каталізатором трагічних подій, які ще коштуватимуть десятків тисяч загиблих, мільйонів скалічених доль та величезних фінансових збитків.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ВТРАЧЕНИЙ ШАНС ЮЩЕНКА

Після перемоги на виборах Віктор Ющенко вирішив відмовитися від своїх програмних гасел і домовитися з політичними опонентами. Обіцянка відправити бандитів у тюрми так і залишилася порожніми словами. Ющенко не почав добивати деморалізований донецький клан і дозволив йому не тільки зберегтися, а й взяти реванш уже у наступному 2006 році.

Щоб не злити регіоналів, на посаду донецького губернатора новий президент вирішив поставити слабку та компромісну фігуру, яка влаштувала б донецьку еліту. Цією фігурою став Вадим Чупрун. Та сама людина, яка вже очолювала Донецьку область на початку 90-х років і шантажувала Київ федералізацією. Донецькі прихильники Ющенка були шоковані, коли дізналися про це. Після Северодонецького з'їзду таке призначення виглядало знущанням.

Колишній мер Маріуполя Михайло Поживанов — один із небагатьох політиків Донецької області, які підтримали на виборах 2004 року «помаранчеву» команду, — після перемоги Ющенка сам претендував на пост голови Донецької обласної адміністрації. Однак в останній момент президент усе ж обрав кандидатуру Чупруна. Про те, як і чому це сталося, розповів сам Поживанов:

«На Водохреща, 19 січня 2005 року, Ющенко запитав, чи готовий я йти працювати губернатором Донецької області. Я відповів ствердно. Він запитав, чи є у мене команда. Я відповів, що команда є. Він сказав, що їде у відрядження до Європи, потім повертається на інавгурацію, і після цього чекає мене у себе по цій справі. Коли він повернувся, у нього померла мама. Ми поїхали у Хоружівку на похорон. Само собою, я не почав там йому нагадувати про нашу розмову. Він теж промовчав і більше вже до цієї теми не повертався. А потім я дізнався, що замість мене призначили Вадима Чупруна, який усе життя виступав за федералізацію. Виявилось, що до Ющенка прийшли Плющ і Звягільський і вмовляли його, щоб він не

призначав Поживанова. Вони говорили, що це призначення викличе протистояння з директорським корпусом. Звягільський присягався, що якщо призначать Чупруна, то буде мир і благодать, а Донбас буде любити Ющенко і Ющенко на це пішов».

У Луганську спочатку все виглядало більш оптимістично. Головою Луганської обласної держадміністрації у лютому 2005 року був призначений Олексій Данілов — той самий колишній мер Луганська, якого незаконно позбавили посади в середині 90-х. Данілов, здавалося, мав особисті рахунки і до Тихонова, і до Єфремова, і всі чекали, що він їх пред'явить. Перед першою ж сесією з депутатів обласної ради, які ще кілька місяців тому поголовно підтримували Януковича, Данілов сформував власну групу і почав збирати голоси за відставку голови облради Віктора Тихонова. За день до сесії ці голоси були, але у вирішальний момент план Данілова таки не спрацював.

«Оскільки ходять чутки про моє зняття з місця роботи, я відповім: я ніколи не служив окремим кланам чи правителям, я служив тільки батьківщині і народу», — сказав Тихонов, відкриваючи першу сесію облради після зміни влади в Україні.

Після цього він холоднокрівно запропонував депутатам вирішити його долю «шляхом підняття рук», тобто публічним, відкритим голосуванням, хоча зазвичай і за регламентом голову облради обирали таємним голосуванням за допомогою бюлетенів. І тут депутати злякалися — проголосувати проти мастодонта відкрито зважилася тільки одна людина. Віктор Тихонов тріумфував.

«Я пропоную встановити мораторій на розгляд питань кадрових перестановок керівництва облради та облдержадміністрації до кінця цього скликання», — із багатозначною інтонацією сказав Тихонов.

Таким чином, пакт про ненапад у Луганську між новою владою і «комсомольцями» було укладено вже у березні 2005 року: Данілов припинив атаки на Тихонова, а той не форсував питання щодо висловлення недовіри губернатору, що могло стати підставою для його

звільнення. До літа в Луганськ повернулися всі ті, хто під страхом арешту виїхав до Росії після «третього туру» виборів. Серед них і Олександр Єфремов. А вже в листопаді 2005-го Данілов був відправлений у відставку слідом за урядом Юлії Тимошенко.

Грізні обіцянки суворо покарати сепаратистів за заклики до територіального розколу на Сєвєродонецькому з'їзді також залишилися лише словами. 6 квітня 2005 року Генеральна прокуратура України затримала Бориса Колеснікова, однак цей арешт не був пов'язаний із Сєвєродонецькою справою. Колеснікова звинуватили у вимаганні. Колишній директор донецького торгового центру «Білий лебідь» Борис Пенчук заявив, що Колесніков, погрожуючи йому вбивством, змушував його продати за безцінь свої акції «Білого лебедя». Колесніков ці звинувачення заперечував. За його словами, він заплатив Пенчуку за акції \$500 тис. Одіозний донецький регіонал провів у СІЗО кілька місяців, але у серпні вийшов на свободу. Кримінальна справа проти нього швидко розвалилася і була закрита Звинувачень за політичними статтями Колеснікову не висували. А за кілька років за дачу неправдивих свідчень до в'язниці потрапив уже сам Пенчук — Борис Колесніков виявився злопам'ятним.

У червні 2005 року Генеральна прокуратура спробувала затримати модератора Сєвєродонецького з'їзду, голову Луганської облради Віктора Тихонова у кримінальній справі про посягання на територіальну цілісність, але йому вдалось уникнути арешту завдяки поручительству свого старого соратника — на той час народного депутата від СДПУ(о), колишнього бізнес-партнера Єфремова — Олександра Кисельова. Поки Тихонов ходив на допити у справі про сепаратизм, над Єфремовим теж збиралися хмари — слідчими УБОЗу були зібрані матеріали, що стосувались економічної діяльності бізнес-структур, які належали йому або його оточенню.

Ідеться про справу щодо незаконної передачі з комунальної власності «Укркомунбанку» Єфремова великого приміщення у центрі Луганська на вулиці Володимира Шевченка та кейс компанії «Луганськлегінвест», яка мала створювати робочі місця для безробітних шахтарів, але замість цього чомусь реконструювала швейні фабрики. Та вже до кінця 2005 року ці розслідування були зупинені. До суду нічого так і не дійшло.

Генеральна прокуратура попросила Луганську облраду дати згоду на притягнення Віктора Тихонова до кримінальної відповідальності у справі про посягання на територіальну цілісність України тільки у лютому 2006 року — через півтора року після Северодонецького з'їзду. Регіонали на сесії облради відверто висміювали прокурора, який озвучував подання, та й сам прокурор був сусідом Тихонова по вулиці, і тому не дуже старався виконувати свій обов'язок. У результаті депутати передбачувано не дозволили чіпати Тихонова. Справа закінчилася нічим, але дала прекрасний ґрунт для побудови нової ідеологічної моделі — тепер «фішкою» регіоналів стали скарги на «політичні репресії» та «утиски». Віктор Тихонов навіть видав книгу «Як нас судили», хоча жодного суду над ним не було.

У підсумку ніякого покарання за дії, спрямовані проти держави та її територіальної цілісності, політики зі східних областей так і не понесли. Як показали подальші події, така доброта дорого коштувала Україні. Головні дійові особи Северодонецьких подій не змінили своїх поглядів і послідовно та наполегливо нагнітали протистояння у суспільстві, що у підсумку призвело до важкої політичної кризи та кровопролиття. Сьогодні ми не можемо знати, як повернувся б хід історії, якби організаторів Северодонецького з'їзду після остаточної перемоги Ющенка змусили відповісти за вчинений захват на територіальну цілісність. Але можна не сумніватися, що в такому разі охочих погратися у сепаратизм було б набагато менше. Усвідомлення невідворотності покарання за подібні дії, без сумніву, зробило б ідею відділення окремих регіонів та погрози створення усіляких «республік» дуже токсичною темою, яку політики вважали б за краще обходити. А от безкарність, навпаки, переконала політикум у тому, що можна робити що завгодно. Країна все стерпить. Суспільство все проковтне. Правоохоронці спустять будь-яку справу на гальмах.

ШАНТАЖ ФЕДЕРАЛІЗАЦІЄЮ

Після програшу на президентських виборах еліта Донбасу знову повернулася до ідеї федералізації України. Якщо у кабінетах нова влада майже завжди знаходила порозуміння з регіоналами, то на публіку тривала гра у непримиренних суперників. Кулуарні компроміси були приховані від очей донбаського обивателя, якого тримали у напрузі та переконували, що нова влада ставиться до жителів Донбасу вороже й упереджено. У період президентства Ющенка ця тема регулярно піднімалася регіоналами на різних форумах та з'їздах, а також у ЗМІ.

Скандальні вибори 2004 року та Сєвєродонецький з'їзд воскресили риторичу початку 90-х і знову актуалізували старі гасла. Аж до 2010 року ідея федералізації України була одним із ключових програмних положень Партії регіонів — на противагу «помаранчевій» унітарності. Саме поняття «федералізація» прихильниками федеративного устрою України з самого початку було поставлено з ніг на голову. Адже слово «федерація» перекладається як «об'єднання». Отже, передбачає процес об'єднання певних розрізнених територіальних утворень в одну державу. Українські ж «федералісти» пропонували зворотній процес — роз'єднання вже існуючої цілісної держави.

Тож не дивно, що подібні пропозиції завжди негативно сприймалися великою частиною громадян України. Було очевидно, що тему федералізації роздмухують штучно і з певною циклічністю на догоду політичним амбіціям окремих осіб, а не тому, що вона насправді несе суспільству якісь вигоди. Крім того, деякі прихильники федералізації дотримувалися відверто українофобських поглядів і не соромилися про це заявляти. З цієї причини опоненти презирливо називали прихильників федералізації «федерастами».

Найрадикальніші заклики до автономізації регіонів найчастіше лунали з Донбасу, де подібні ідеї накладалися на наявні стереотипи про «особливий донбаський характер» та «регіон–годувальник». В інших областях (окрім Криму), де не було таких потужних і впливових регіональних кланів, чаклики до відокремлення сприймалися здебільшого прохолодно. Було очевидним, що гра у федералізацію потрібна насамперед «донецьким» для відстоювання власних

інтересів. А ось Херсону, Миколаєву або Запоріжжю у цій грі задалегідь відводилися другорядні ролі, і в разі утворення тієї самої «Південно–Східної республіки» їм би знову довелося задовольнятися становищем периферії. Тільки тепер уже не України, а «ПіСУАРу», як зневажливо називали запропоновану регіоналами у Северодонецьку автономію (аббревіатура від «Південно–Східна Українська Автономна Республіка»). Така перспектива навряд чи могла когось спокусити.

Утім, тема федералізації надовго стала однією з головних тез донбаських політиків. Після другого туру президентських виборів 2004 року і відмови регіоналів від проведення сепаратистського референдуму при Донецькій облраді було створено міжрегіональний громадський науковий центр під назвою «Конституційна реформа в Україні». За задумом організаторів, центр повинен був розробляти план переходу держави від унітарного устрою до федеративного. Працювати над цим планом мали якісь неназвані фахівці з конституційного права та державного будівництва. За словами Бориса Колеснікова, перші результати роботи центру очікувалися навесні 2005 року. «Наукова група попрацює 90 днів, а вже потім ми ухвалимо рішення», — обіцяв він. Але жодної інформації про діяльність наукової групи в пресі більше не з'явилося.

Голова Луганської облради та модератор Северодонецького з'їзду Віктор Тихонов був одним із головних спікерів на тему федералізації України. І він, здається, щиро вірив у цю ідею. Ще у 2004 році Тихонов написав книгу «Маніфест федералізму, або Шлях до демократичної держави». Це була брошура на 62 сторінках, надрукована на дешевому папері, яка більше нагадувала політичну прокламацію.

«Для нового етапу розвитку України потрібна інша організація публічної влади, головною рисою якої є її децентралізація та деконцентрація, основою котрої має стати відповідна внутрішня територіальна організація держави. [...] Лякаючи народ розколом країни, сепаратистськими настроями, які нібито є на Південному Сході, насправді вони бояться децентралізації державної влади та втрати більшої частини своїх повноважень...», — писав Тихонов у 2004 році.

У Донецьку тему федералізації після Севєродонецьких подій застовпив за собою Борис Колесніков. В інтерв'ю «Главреду» 20 січня 2005 року він наголошував:

«Існує ідея федералізації. І це є мета Моя думка про необхідність федеративного устрою України не зміниться».

Послідовно просував тему федералізації і підконтрольний Колеснікову донецький сайт «КИД». А у березні 2005 року говорив про необхідність федералізації в інтерв'ю відомому донецькому інтернет-виданню «Острів» і сам Віктор Янукович.

«Є багато країн, в яких дві і три мови є державними, і це тільки знімає протиріччя, які є у суспільстві. І якраз федералізація України зніме всі ці проблеми, і їх у нас не буде», — зазначав він.

У статті Януковича «Три постулати опозиції. До чого прагне Партія регіонів», яка була надрукована на сторінках газети «2000» у жовтні 2005 року (№ 43), автор також писав про необхідність федералізації. Причому, як можна зробити висновок із назви статті, зміна форми державного устрою стала частиною програми регіоналів:

«Сьогодні керівництво держави робить спроби засипати рови взаємної недовіри між Сходом і Заходом України, але зробити це після всього, що сталося, не так просто. Ми вважаємо і неодноразово про це заявляли, що внутрішньополітична стабільність може бути забезпечена шляхом федералізації держави. Одні лише заклики до єдності не принесли очікуваного ефекту і навряд чи принесуть його в майбутньому. В контексті культурного та історичного розвитку регіони України різні, і цей фактор завжди буде впливати на внутрішньополітичну ситуацію в державі», — писав Янукович (або той, хто готував статтю за нього). Про те, хто і як ділив українських громадян, лідер «регіоналів» розсудливо промовчав. Спогади про його політичну рекламу, в якій українців ділили на сорти, були ще свіжими.

У березні 2006 року Партія регіонів здобула абсолютну перемогу на місцевих виборах у Донецькій та Луганській областях і отримала більшість у всіх міських, районних, селищних та навіть сільських радах. Програш у 2004 році згуртував донбаські політичні клани і зміцнив їхні позиції у базовому регіоні. Регіонали отримали у своє розпорядження необмежений ресурс, який дозволяв їм зробити мером або депутатом на Донбасі будь-яку людину, незалежно від її таланту та здібностей. Саме так Олександр Єфремов уперше отримав контроль над обласним центром, де раніше йому ніколи не вдавалося поставити «свого» мера. У 2006 році вибори в Луганську виграв колишній военком, голова райради віддаленого та занедбаного Кам'янобрідського району Сергій Кравченко. Людина, яка завжди беззаперечно та слухняно виконувала волю свого патрона.

Завдяки тотальному пануванню на густонаселеному Донбасі регіоналам вдалося здобути перемогу і на парламентських виборах 2006 року. За підсумками голосування ПР отримала голоси 8,2 млн виборців (із них близько третини — на Донбасі) і сформувала у Верховній Раді найбільшу фракцію зі 186 депутатів.

Після цієї перемоги та через розбрат у «помаранчевому» таборі Януковичу вдалося зробити вражаючий камбек і вдруге очолити Кабмін. Там він спочатку начебто взявся втілювати ідеї розширення регіональної самостійності в життя. У вересні 2006-го Янукович заявив, що в результаті реформи місцевого самоврядування в Україні з 2007 року буде скасовано державні обласні та районні адміністрації. Це означало ліквідацію вертикалі виконавчої влади, підконтрольної президенту.

«Якщо ми на осінній сесії розглянемо цей законопроект, то вже з нового року у регіонах будуть вибудовуватися інші відносини. Не буде обласних державних адміністрацій, будуть обласні виконавчі комітети, будуть районні виконкоми. Ви вже будете вибирати керівників. І вже керівники нести відповідальність перед своїми виборцями. А вертикаль виконавчої влади ми будемо вибудовувати, і наші відносини з регіонами будуть партнерськими, — розповідав Віктор Янукович. — Зараз ви на руки отримаєте закон про місцеве самоврядування, який дасть вам можливість формувати регіональну

політику. Ухвалювати законодавчі акти тут у регіоні, регіональні закони, ті закони, за якими житимуть регіони».

Але реалізувати цей задум Януковичу та його команді так і не вдалося. 2007 рік виявився для «донецьких» невдалим. Навесні президент Віктор Ющенко розпустив парламент, а восени на позачергових виборах несподівано високий результат показала партія Юлії Тимошенко. За підсумками перевиборів Янукович втратив посаду прем'єра, а Тимошенко очолила Кабмін.

Перехід регіоналів в опозицію знову загострив федералістську риторику. Заклики до зміни державного устрою і скасування унітаризму озвучували всі головні спікери ПР, а також численні карликові громадські організації, що фінансувалися регіоналами.

«Свого часу ми сказали, що наша держава складається з різних територій, різних регіонів — різних за ідеологією, історією, економічним потенціалом, вкладом в економіку країни. І це добре, але це слід враховувати. У цій ситуації саме федеративний устрій для України є найбільш оптимальним варіантом. Я б сказав — єдино правильним... Усі крики про єдину та неподільну Україну ховають за собою тільки прагнення правити одноосібно та нав'язувати всім свої уявлення про належне і краще», — казав в інтерв'ю сайту «КИД» у липні 2008 року перший заступник голови фракції ПР Олександр Єфремов.

У 2008 році регіонали вирішили провести другий Северодонецький з'їзд. На відміну від попереднього заходу у Льодовому палаці, новий з'їзд був уже не стільки грою м'язів, скільки піаром та тролінгом опонентів. Віктора Ющенко тоді вже ніхто не боявся. Наближалися чергові президентські вибори, і головним завданням команди Януковича було максимально мобілізувати свій базовий електорат до початку 2010 року.

Другий з'їзд став лише блідою копією першого. Відвертих закликів до сепаратизму на ньому вже ніхто не робив. Найяскравіші оратори, які відзначились у 2004 році радикальними заявами, більше не виступали. Борис Колесніков мовчки сидів у залі, Раїса Богатирьова

навіть не приїхала. Росію цього разу представляв депутат Держдуми Костянтин Затулін, який заявив, що вважає Луганськ та Сєверодонецьк частиною своєї батьківщини. Головною темою з'їзду була вже не федералізація, а «утиск російської мови» та «насильницька українізація».

«По всьому периметру Льодового палацу виставлено подвійний кордон міліції, будівлю двічі перевірено на наявність вибухівки, правоохоронні органи працюють у посиленому режимі. Сєверодонецьк-2 проходить в умовах безпрецедентних заходів безпеки, для участі у з'їзді сюди з'їхалися майже чотири тисячі депутатів з усієї України... Одна з головних проблем — стан російської мови в Україні», — так починався сюжет Першого каналу РФ про другий Сєверодонецький з'їзд.

Далі протягом двох хвилин російські журналісти транслювали головні меседжі регіоналів того часу.

«Валерій Голенко, голова Луганської обласної ради: «Сьогодні ми маємо утиски російськомовного населення, сьогодні ми маємо проблеми в гуманітарній сфері, і я сподіваюся, що рішення Сєверодонецького з'їзду допоможуть у тому, щоб Україна стала рідною домівкою для представників усіх національностей, незалежно від віросповідання, політичних переконань, місця проживання та мови спілкування.

У п'яти областях України вже не залишилося жодної російськомовної школи, в 19 областях немає жодного вищого навчального закладу, де студенти могли б здобувати освіту російською мовою. Депутати б'ють на сполох, якщо так піде й далі, діти в Україні скоро не те, щоб писати, говорити російською не зможуть і, до речі, не тільки російською. Промовці нагадували, що така ситуація порушує низку положень Європейської хартії регіональних мов.

Олена Лукаш, народна депутатка, Партія регіонів: «У наших школах Міністерством освіти України вводяться вимоги під час вступу до вузів здавати тест українською мовою. Ми знаємо, що у нас навчаються діти не тільки російською, а й навчаються румунською, польською мовами, у нас багатонаціональна держава, і наш міністр освіти цинічно пропонує цим дітям купити словник для перекладу слів. Ми проти цього і хочемо, щоб люди користувалися тією мовою, якою вони хочуть. Зрештою, йдеться про конституційні права громадян».

Петро Симоненко, народний депутат, КПУ: «Треба ставити питання ребром — надання російській мові статусу другої державної і визнання російської мови та російської культури частиною спільної культурної спадщини».

Про порушення прав місцевого самоврядування, фальсифікації історичного минулого України і все-таки знову про політику, про ставлення до НАТО говорив лідер Партії регіонів Віктор Янукович:

«Ми вважали і вважаємо, що з урахуванням геополітичної ситуації у Східній Європі рішення з цього питання потрібно ухвалювати виключно за результатами всенародного референдуму. Останнє опитування громадської думки показало, що більшість наших громадян не підтримує вступ до НАТО».

Вимоги другого Всеукраїнського з'їзду делегати відвезли не тільки в свої регіони, прийняту резолюцію вони направили президенту Віктору Ющенку і до Верховної Ради».

Втім, незважаючи на гучні заяви та емоційні виступи, другий Северодонецький з'їзд не викликав особливого резонансу. У 2008 році його організатори знову, як у 2004 році, готувалися до виборів і розраховували отримати контроль уже над усією Україною. А тему федералізації і державної мови піднімали для того, щоб знову мобілізувати свій електорат.

Ідеологічним завданням регіоналів тоді було утримати підтримку виборців і не допустити зростання популярності будь-якої іншої

політичної сили в їхніх «базових» областях, підтримувати досить високий рівень політичної напруги та враження про те, що люди в Донбасі живуть під постійною загрозою.

У цей час Луганська облрада, яку повністю контролювали Віктор Тихонов та Олександр Єфремов, вела масовану пропагандистську роботу, спрямовану на формування «малоросійського» підходу до розбудови України. Все подавалось у форматі благовидних конференцій типу «Переяславська рада. Історичний аспект та сучасність», «Федералізм як перспективний шлях консолідації громадянського суспільства», «Мовна толерантність — запорука стабільності і процвітання регіонів України», «Расизм, ксенофобія і неонацизм у сучасному світі», «Антифашистський форум України» тощо. Кого тут називали фашистами здогадатися не складно. Виступали на таких псевдонаукових марафонах «учені» типу народних депутатів із Партії регіонів Вадима Колесніченка та Олега Царьова, комуніста Спірідона Кілінкарова (з 2014-го всі живуть у Росії або в анексованому Криму), а також депутати Держдуми РФ Сергій Марков, Костянтин Затулін, віцеспікер Держдуми РФ III-IV скликань Сергій Бабурін (усі — активні учасники подій 2014 року в Криму та на Донбасі з боку Росії), президент фонду «Історична пам'ять» Олександр Дюков, Олесь Бузина (вбитий у Києві в 2014 році), Володимир Корнілов та інші. Часто все це доповнювалося ще політичними тезами від спікерів УПЦ МП та проросійських козачих організацій. Окремо потрібно відзначити постійну присутність на цих заходах і спікерів з ідеологічного пулу Віктора Медведчука — на кшталт Петра Толочка і Георгія Крючкова.

Усі ці пропагандисти отримували в Луганську масовану медіапідтримку — місцеві телеканали, обласні та локальні газети, радіо, тобто доступ фактично в кожен дім і в кожну пару вух.

Відверто українофобські твердження там звучали рідко, частіше — імперські інтонації стосовно всього українського, чітка ідентифікація луганчан як «исконно русских», які випадково і через непорозуміння опинилися в «незалежній».

Наприклад, депутат Держдуми РФ Костянтин Затулін, який був одним із координаторів операції з анексії Криму в 2014 році, ще до того, як йому заборонили в'їзд на територію України, вдавався до таких відвертих маніпуляцій у Луганську;

«Ідея федералізації України — це не чиясь примха, змова або вигадка. Україна більше, ніж будь-яка інша країна, включаючи і Російську Федерацію, потребує такої територіальної форми демократії. І щоб не бути голослівним і не бути звинуваченим у якомусь замаху на підвалини української держави, хочу процитувати людину, чиє ім'я і твори часто використовуються найбільш затятими прихильниками незалежності, самостійності, соборності України. Я маю на увазі Михайла Грушевського. Ось що він писав у 1907 році: «Чи буде українська республіка формально називатися федеративною чи ні, фактично вона все одно повинна організуватися як федерація своїх республік-громад. Будь-яке нав'язування громадам механічної унітарності і примусових зв'язків буде великою помилкою, яка викличе тільки відсіч, реакцію, відцентровість або ж дасть підстави для нових усобиць».

«Країна та її населення неоднорідні. Час визнати, що в Україні живе два різних українських народи. Між нами багато протиріч, їх пора згладжувати. Перший крок у цьому напрямі було зроблено на Северодонецькому з'їзді в 2004 році, цей з'їзд відкинув поділ українців за кольорами і сортам, — проголошував голова Луганської облради Валерій Голенко на одній із псевдонаукових конференцій. — Уряд України прирівнює слово «федералізм» до слова «сепаратизм». Ми ж його розуміємо як децентралізацію влади. Україні необхідна грамотна демократична децентралізація. Це не самоціль, а необхідність для розвитку країни».

Проте з наближенням президентських виборів регіонали почали згадувати про федералізацію рідше. Як і раніше, це питання було не дуже популярним за межами Донбасу. Крім того, поступово змінювалася політична ситуація в країні.

Ще з початку 90-х федералізація держави розглядалася «донбаськими кланами» як втішний приз. Мовляв, якщо всю Україну контролювати не виходить, то слід виторгувати бодай «свої» регіони на півдні та сході, домогтися для них статусу автономій і встановити там повну гегемонію. Але у 2009 році перспектива отримати всю Україну знову набула реальних обрисів. Постійні чвари у

«помаранчевому» таборі та слабкість Віктора Ющенка зробили шанси «донецьких» на реванш дуже вагомими. Тому на президентські вибори Янукович ішов уже без федералістських гасел, які могли відштовхнути від нього електорат. У його передвиборчій програмі, яка називалася «Україна — для людей!», слова «федерація» або «федералізація» не зустрічалися жодного разу.

Один із головних спікерів ПР на тему федералізації Борис Колесніков на момент початку виборів також фактично відмовився від своїх поглядів. 29 листопада 2009 року в ефірі телеканалу ТВі він висловив думку про те, що Україна ще «не дозріла» до федеративної моделі.

«Федерація неможлива. Дуже багато потрібно зробити змін у законодавстві. Бюджетну федерацію вже можна спробувати», — заявив він.

Коли ж Янукович, нарешті, виграв президентські вибори у 2010 році, його риторика змінилася на 180 градусів, і з прибічника федералізації він перетворився на її противника.

«Україна — унітарна держава. Крапка. Унітарна та демократична», — заявив він улітку 2010 року в інтерв'ю газеті «2000».

Після того, як владу було сконцентровано в руках «донецьких», жодна федералізація їм, зрозуміло, потрібна вже не була. Разом із Януковичем різко змінили свої думки і його однопартійці. Депутат Верховної Ради від Партії регіонів Артем Щербань у червні 2010 року в інтерв'ю газеті «Київський телеграф» говорив, що «федералізація — варіант віддаленої перспективи».

«На даному етапі політичного розвитку це не прийнятно. На мій погляд, як не парадоксально, федералізм можливий тільки у стабільній, економічно сильній державі. Федеральні землі треба ще вміти утримати, щоб одні не побігли у Росію, а інші — в Євросоюз», — розповідав Щербань журналістам.

Така різка метаморфоза доводила, що донбаські політики ніколи насправді не вірили у позитивний ефект федералізації для України. Просували цю тему вони лише з власних корисливих інтересів — для того, щоб виторгувати для себе якісь додаткові преференції. Та коли «донецькі» самі стали владою, ніякого сенсу послаблювати владу центру вже не було. І тема федералізації поступово відповзла з перших шпальт газет на периферію маргінальних форумів та листівок.

НАРОДЖЕНІ МАЙДАНОМ. СЕПАРАТИСТСЬКІ РУХИ ДОНБАСУ СЕРЕДИНИ 2000-Х

Перемога Майдану-2004 та пов'язані з нею легенди про американське втручання в українські вибори породили на Донбасі нову хвилю сепаратистських рухів. Переважно — маргінальних та маріонеткових, підконтрольних політикам із тієї ж Партії регіонів. Утім, не всі з них відкрито проголошували сепаратистські гасла та використовували антиукраїнську риторіку. Більшість маскувало українофобію «антипомаранчевою» політичною позицією. Віктор Ющенко втілював для них усе те, чого вони так боялися і що ненавиділи — Америку, НАТО, Захід, український націоналізм.

Після 2004 року ветерани донецького сепаратизму 90-х відійшли на другий план і майже припинили нагадувати про себе, проте почали з'являтися нові структури з новими ватажками, про які раніше ніхто не чув. У Донецьку на початку 2005 року вперше заявив про себе Андрій Пургін, який очолив карликову організацію «Союз народжених революцією». У лютому 2005 року ця організація, створена за підтримки місцевої влади, встановила у центрі Донецька невеличке наметове містечко, яке виглядало поганою пародією на Майдан у Києві. Містечко було відвертою фальшивкою. У ньому ніхто не жив, і намети здебільшого стояли порожніми. Учасники акції висунули 12 вимог до нової української влади, серед яких, зрозуміло, були федералізація та надання російській мові статусу другої державної, однак довго намети не простояли, й уваги на акцію практично ніхто не звернув.

У мережі збереглося інтерв'ю Андрія Пургіна, яке він давав у березні 2005 року виданню «Новости Донбасса» і де розповідав про плани своєї організації. У той час головним жупелом для жителів Донбасу була організація «Пора», яка підтримувала на виборах 2004 року Віктора Ющенка. В інтерв'ю Пургін стверджував, що активісти цієї організації тероризують Донецьк і ночами б'ють на вулицях дівчат. Жодних доказів цих звинувачень він при цьому не наводив.

«Ми намагаємося знайти людей, які постраждали і які страждають ночами у нас у Донецьку. Одна дівчина півтори доби у непритомному стані, інша у Красногорівці в лікарні з вибитими зубами та щелепою. Ми все-таки будемо піднімати питання, що «Пора» — це терористична організація, яка тероризує наше місто. І якщо влада не в змозі буде це вирішити, значить, це будемо вирішувати ми», — розповідав Пургін.

У березні 2005 року «Союз народжених революцією» провів біля стін Донецької ОДА акцію проти «Пори». В руках активістів «союзу», очолюваних Андрієм Пургіним та його заступником Сергієм Рибалком, були транспаранти з гаслами: «Пора пороти «Пору», «Пора» — геть з Донбасу». У квітні вони протестували вже проти візиту в Донецьк групи «Океан Ельзи», яка підтримала на виборах «помаранчевих». Тоді ж проявив себе ще один відомий у майбутньому донецький сепаратист — голова Донецької обласної спілки підприємців малого та середнього бізнесу Олександр Хряков. Він заснував у Донецьку рух «За Україну без Ющенка», який регулярно брав участь у різних вуличних акціях у 2005–2006 рр., але, як і більшість маргінальних донецьких організацій подібного штабу, склався фактично з кількох осіб.

Хряков та Пургін висували досить радикальні гасла, включаючи заклики до насильства та розколу держави. Офіційно Партія регіонів ніякого стосунку до маргіналів не мала, але неофіційно регіонали явно підтримували їх, оскільки радикали могли вільно озвучувати те, що було неприпустимо для топових політиків та офіційних осіб. Приховати зв'язок із сепаратистами у ПР особливо не намагалися. Той же Олександр Хряков був помічником народного депутата Андрія Ключова, який очолював на виборах 2004 року тіньовий передвиборний штаб Віктора Януковича.

У грудні 2005 року Пургін разом з Олександром Цурканом заснував у Донецьку ще одну організацію, якій судилося отримати значно більшу популярність, ніж «Союзу народжених революцією». Ця нова організація мала назву «Донецька республіка». Тоді мало хто в Донбасі звернув увагу на цю подію. Навряд чи хоч хтось міг повірити в те, що у майбутньому цей задум може вилитись у щось серйозне.

Прапором своєї організації Пургін та Цуркан обрали прапор «Інтерруху Донбасу», який на той момент уже не проявляв жодної активності. Починаючи з 2006 року, «Донецька республіка» час від часу проводила свої акції у місті. І хоча акції ці завжди були нечисленними, а їхні учасники нагадували міських божевільних, виступи ДР завжди привертали до себе увагу. Для Донецька така сепаратистська організація виглядала на той момент екзотично.

22 червня 2006 року представники «Донецької республіки» брали участь у мітингу, організованому місцевим осередком КПУ. На цьому мітингу сепаратисти вперше закликали до створення так званого «народного ополчення», однак тоді ці заклики ніхто не сприйняв усерйоз.

«Наш рух закликає до формування народного ополчення. Ми не говоримо, що якщо це народне ополчення, то обов'язково з палицями бігати. Ні. Поки є можливість, поки проголошені демократичні перетворення, ми будемо діяти за законом і, не порушуючи закону, протестувати. Але завжди матимемо на увазі, що можемо провести акції громадської непокори», — заявив із трибуни Олександр Цуркан.

У своєму виступі лідер «Донецької республіки» традиційно лякав донеччан вторгненням «помаранчевих паразитів» і звинувачував правлячу коаліцію у прагненні «знищити Донбас».

«Сьогодні дуже трагічний день у нашого народу — початок Великої Вітчизняної війни. І до того ж, так вийшло, що в цей день у Верховній Раді було сформовано антинародну коаліцію — «помаранчеву», яка, практично, об'єдналася для того, щоб повністю знищити наш Донбас. Це моє глибоке переконання, тому ми не можемо сидіти вдома і чекати, поки до нас прийдуть помаранчеві паразити і з'їдять те, що у нас ще залишилося. Ми втратили вже все. Нам втрачати більше нічого, і ми не зупинимося», — волав Цуркан.

Однак у 2006 році мобілізаційний ефект від подібних страшилок уже не йшов у жодне порівняння з тим, що було в 2004 році. На

Донбасі, як і раніше, не любили Ющенка, але вже не боялися його. За два роки після Майдану страшилки вже не виглядали правдоподібними.

У листопаді того ж року активісти «Донецької республіки» встановили агітаційні намети у самому центрі Донецька, на площі Леніна, в яких відкрито збирали підписи на підтримку референдуму про створення «незалежної Донецької Федеративної Республіки» та поширювали брошури відверто фашистського толку. Намети, які використовували Цуркан і Пургін, належали КПУ. Сепаратисти лише закрили символіку комуністів прапорами своєї організації. Як відзначали донецькі журналісти, подібна акція навряд чи могла б відбутися без негласного заохочення міської влади.

Таке нахабство навіть за мірками вегетаріанських часів ющенківського президентства було вже перебором.

Представники націонал-демократичних політсил Донецька обурились як самою акцією, так і «злочинною бездіяльністю» міської влади та правоохоронців. На сепаратистів надійшли скарги до прокуратури та СБУ. Після довгих розглядів, у 2007 році, організація «Донецька республіка» була все ж заборонена судом за позовом Донецького обласного управління юстиції і перейшла на нелегальне становище. Крім того, СБУ порушила кримінальні справи щодо лідерів «Донецької республіки» за посягання на територіальну цілісність держави.

Та насправді цих активістів ніхто не переслідував, і вони й надалі відкрито діяли в Донецьку. Розслідування і суд тяглися аж до 2013 року, й у підсумку закінчилися нічим. У роки президентства Януковича справа передбачувано розвалилася.

Риторика активістів «Донецької республіки» більше нагадувала тролінг. Олександр Цуркан у своїх інтерв'ю пропонував «перейменувати Україну на Бандеріну», а сама організація час від часу публікувала абсолютно божевільні заяви, які важко було сприймати всерйоз. Наприклад, у 2008 році від імені ДР поширювалася резолюція, в якій, окрім іншого, пропонувалося «вважати гуманітарним злочином проти етносу русів штучно створену спільність і як таку, що не існує, — «українську націю».

Обіцяв Цуркан також створити «Армію порятунку Донбасу», щоб протистояти «українській окупації», однак втілювати ці плани

однодумцям довелося вже без нього. У 2009 році Цуркан помер і командувати «Донецькою республікою» почав Андрій Пургін.

Судячи зі знімків, які активісти «Донецької республіки» викладали у соціальних мережах, у 2008–2009 рр. сепаратисти час від часу влаштовували на Донеччині щось на зразок військових таборів. Виїжджали у безлюдний степ, де жили у наметах, навчалися стріляти з вогнепальної зброї та жбурляти пляшки із запалювальною сумішшю. На знімках, зроблених під час таких зборів у 2009 році, активісти ДР позують з автоматом Калашникова і снайперською Гвинтівкою та стріляють бойовими патронами у портрети українських націоналістів. Окрім подібних виїздів, лідери «Донецької республіки» також тісно співпрацювали з ультраправою російською організацією «Євразійський союз молоді» Олександра Дугіна і їздили до Росії, де брали участь у зльотах цієї організації.

9 лютого 2009 року вже заборонена на той час «Донецька республіка» спокійно провела чергову акцію у центрі Донецька. Лідери організації установили на площі Леніна намет і заявили, що проголошують «державний суверенітет Донецької Федеративної Республіки». У листівках, які роздавали сепаратисти, вказувалося, що ДФР є правонаступницею ДКР, утвореної у 1918 році. До складу нової республіки лідери ДР включили не тільки Донбас, а й також Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську та Харківську області.

Акція нагадувала клоунаду. Ніхто в Донецьку не сприймав маргіналів із «Донецької республіки» всерйоз. Проте діяльність організації, вочевидь, негласно спонсорувалася та заохочувалася місцевою владою для того, щоб позлити «помаранчевих» у Києві і вчергове пригрозити їм сепаратизмом. На користь цієї версії свідчить і той факт, що після перемоги Януковича на президентських виборах у 2010 році активність «республіканців» різко впала, і аж до подій 2014 року про них майже нічого не було чути.

У 2005 році вперше заявив про себе й Роман Лягін, який так само, як Пургін та Хряков, прославився на всю країну навесні 2014-го. Після перемоги Ющенка майбутній «голова ЦВК ДНР» створив у Донецьку рух «Ми», який спонсорувалася політиками з Партії регіонів. Організація Лягіна була ще більш маргінальною, ніж опереткова «Донецька республіка», і не запам'яталася нічим, окрім кількох заяв.

Уся діяльність самого Лягіна аж до початку так званої «русской весны» фактично обмежувалася провокаціями досить дрібного масштабу.

У 2006 році він змінив ім'я і став Олександром Лук'янченком, щоб брати участь у виборах мера Донецька та відбирати голоси у міського голови, якого звали так само. Цей фокус Лягін виконав за завданням впливового донецького регіонала Олександра Бобкова, який підлаштовував Лук'янченку дрібні капості, оскільки сам мріяв зайняти пост мера Донецька. У 2007 році скандальну популярність здобув відкритий лист Лягіна Віктору Януковичу, в якому він закликав розділити Україну та приєднати східні регіони до Росії. Партію регіонів Лягін пропонував перейменувати на «Партію південно-східних регіонів».

«Необхідно терміново узгодити програмні положення і статут зі сподіваннями мільйонів партійців та співчуваючих, змінити назву Партії регіонів України на правдиву — Партія південно-східних регіонів України. Відкинь думки про те, як це виглядає, справа — понад усе. На відміну від катастрофи 1991-го, поділ України — благо. Зробимо це швидко і тихо. Незгодні, як і тисячі даремно загиблих «за Україну», стануть героями у разі чого», — говорилося у зверненні.

Усі активісти донецьких сепаратистських організацій були добре знайомі одне з одним, окрім того, всі вони також були тісно пов'язані з регіоналами. Лягін був членом молодіжної організації Партії регіонів — «Молоді регіони», а також працював консультантом з піару та зв'язків із громадськістю в Андрія Кисельова — голови фракції Партії регіонів у Донецькій міськраді. Олександр Хрякову донецькі ЗМІ приписували зв'язок не тільки з Андрієм Ключевим, а також і з Борисом Колесніковим. Співпрацював із регіоналами і майбутній «народний губернатор» Донеччини Павло Губарєв, початок політичної діяльності якого випав на середину 2000-х років (про це ми детально поговоримо пізніше). Маргіналам зазвичай довіряли організацію різних провокацій, від яких представники ПР на офіційному рівні намагалися дистанціюватися.

У лютому 2008 року в Донецькій облраді виникла депутатська група «Донбаська Русь». Кістяк цієї групи склали депутати з фракції ПСПУ Наталії Вітренко, проте до неї також увійшли представники Партії регіонів та КПУ. Очолила об'єднання депутат від ПСПУ Наталія Білоцерковська. Незабаром депутатська група з такою ж назвою виникла й у Куйбишевській райраді (у відповідному районі Донецька), де також була фракція ПСПУ. Депутатом у цій фракції тоді був мало кому відомий Павло Губарєв.

За створенням антиукраїнського об'єднання депутатів стояли представники Партії регіонів із групи, орієнтованої на Віктора Януковича. Поява «Донбаської Русі» у Донецьку майже збіглась із відставкою Януковича з поста прем'єр-міністра (вона сталася у грудні 2007 року). Як завжди, втрата влади «донецькими» призвела до загострення сепаратистської риторики і нових закликів до федералізації.

У Луганську роль головного войовничого сепаратиста поклали на депутата міської, а згодом й обласної ради від ПР Арсена Клінчаєва. Цей одіозний політик користувався політичним заступництвом Олександра Єфремова і завжди діяв із його схвалення. У Луганську він займався рівно тим самим, чим у Донецьку займалися Хряков, Лягін та Пургін — тролів правлячу партію і президента Ющенка. Для цього Клінчаєв зареєстрував громадську організацію «Молода гвардія». Як і донецькі маргінальні організації подібного ґатунку, вона грала роль сателіта Партії регіонів і була потрібна, щоб озвучувати різні провокаційні меседжі, які не могли за статусом озвучувати Єфремов та люди з його оточення.

Першим проектом, який приніс Клінчаєву скандальну популярність, став «Музей жертв помаранчевої революції». «Музей» (а насправді лише поганенька виставка) було відкрито у 2007 році і розташовувався він в обласній художній галереї. Як «експонати» у ньому виставили сторінки з газетною заказухою про «фашиста Ющенка», ляльок у помаранчевих балахонах, коробки з «наколотими апельсинами», колючий дріт та інший подібний «креатив». Утім, слабке виконання було компенсовано потужним піаром у підконтрольній регіоналам пресі. У тому ж році невгамований депутат відзначився ще в одному яскравому скандалі — зірвав показ фільму про Романа Шухевича, який планувався у Луганську.

Клінчаєв швидко завоював імідж головного луганського фріка. Час від часу він брав участь у різних бійках, псував фарбою рекламні борди Юлії Тимошенко, погрожував журналістам і займався іншими дрібними провокаціями. За це господарі регіону надавали йому гроші та «дах». У 2008 році Клінчаєву вдалося навіть уникнути відповідальності за загибель двох людей, які отримали смертельні травми 9 травня внаслідок несправності каруселі у луна-парку. Злощасна карусель була бізнесом Клінчаєва, але жодного покарання за порушення вимог техніки безпеки та сфальсифіковані документи він не поніс.

Приклад Клінчаєва наочно демонстрував суттєву відмінність луганського політичного життя від донецького — головними проросійськими радикалами на Луганщині були не маргінали, а цілком офіційні представники місцевої влади. Якщо у Донецьку організацією різних круглих столів та конференцій, присвячених боротьбі з НАТО та захисту російської мови, займалися переважно невеличкі проросійські організації, то в Луганську — місцеві регіонали та чиновники при посадах.

Не забували вони й час від часу нападати на «западенців». Приводом для нападків могла послужити будь-яка подія. Наприклад, після того, як у квітні 2009 року Львівська облрада ухвалила рішення про демонтаж в області пам'ятників радянського режиму, депутати Луганської облради одразу ж виступили з гнівним засудженням своїх колег. Відповідну заяву фракції Партії регіонів було зачитано на сесії облради. У ній луганські депутати зазначали, що розцінюють рішення львів'ян як «початок відвертої фашизації країни», та вимагали «скасування ганебного рішення». А депутат обласної ради від Прогресивно-соціалістичної партії Любов Корсакова взагалі зажадала заборонити в'їзд жителям Львівської області на територію Луганщини.

На відміну від Донецька, у Луганську ніколи не було помітних сепаратистських рухів на зразок «Донецької республіки», проте існувала міцна регіональна організація КПУ, якої не було у Донецькому регіоні. Луганщина традиційно вважалася базовим регіоном комуністів, однак відвертих закликів до сепаратизму ця партія не озвучувала і переважно разом із регіоналами просувала тему федералізації.

ЧАСТИНА П'ЯТА

НЕВДАЛА БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ ЯНУКОВИЧА

Перемога Віктора Януковича на президентських виборах 2010 року мала той же ефект, що і перемога Леоніда Кучми у далекому 1994-му. Замість обіцяної децентралізації влади почалася жорстка її централізація. Говорити про федералізацію регіонали майже припинили. Донбаська еліта нарешті отримала те, що хотіла, і в цій ситуації заклики до автономії втрачали будь-який сенс. Регіональним елітам більше не потрібно було домагатися незалежності від Києва, тому що сам Київ був у їхніх руках. Тепер не «донецькі» змушені були жити за правилами України, а вся Україна — за правилами «донецьких».

Активність проросійських організацій на Донбасі на деякий час знизилася. Мети було досягнуто. «Помаранчевий» президент Ющенко безславно програв вибори, до влади в Україні знову прийшов проросійський політик Віктор Янукович залишалося тільки радіти і чекати, поки він почне виконувати свої обіцянки. Але всупереч численним очікуванням та побоюванням Україна Януковича не поспішала перетворюватися на беззаперечного сателіта Російської Федерації.

Спочатку здавалося, що держава піде білоруським шляхом. Уже у квітні 2010 року новий гарант продавив через парламент скандальні Харківські угоди, за якими Україна дозволяла російському Чорноморському флоту залишатися в Криму до 2042 року в обмін на знижку на газ. Однак із часом стало ясно, що більшість обіцянок, які команда Януковича роздавала перед виборами своєму електорату, регіонали виконувати не збираються. Від федералізації відмовилися, надавати російській мові статус державної не поспішали, непомітно зникло з порядку денного питання про вступ до Митного союзу. Натомість Янукович продовжував курс на євроінтеграцію, заданий Віктором Ющенком, і вів переговори про підписання Асоціації з Євросоюзом.

Фактично Віктор Янукович намагався втілити в життя знамениту багатовекторність Леоніда Кучми, який тривалий час балансував між Заходом і Москвою. Але якщо Кучмі це вдавалося, то Янукович швидко з'ясував, що живе у зовсім інших реаліях. По-перше, сам він

був набагато менш майстерним політиком. По–друге, змінилася і Росія, яка тепер поводила себе набагато жорсткіше і тиснула на Україну, щоб зупинити євроінтеграцію.

Восени 2010 року в Україні відбулися місцеві вибори. На Донбасі їх знову безперешкодно виграла Партія регіонів, яка взяла під повний контроль усі місцеві ради в Донецькій області. У Луганській значних успіхів домоглися також комуністи. Інші проросійські рухи показали незначний результат.

Цікаво, що націоналістична партія «Русский блок» отримала на Донеччині менше 1% голосів. Провалилася також і ПСПУ Наталії Вітренко. Виходить, що виборці Донбасу голосували не тільки і не стільки за ідеологічні «проросійські партії», а підтримували тих із «своїх», хто давав їм ілюзії повернення у минуле, до радянських часів, і чітко вказував на ворогів.

У проросійському таборі настала криза. Раз на рік російські націоналісти проводили в Донецьку так звані «російські марші», але збиралося на них лише кілька десятків людей. Організацією маршів займалася партія «Русский блок», яка активізувалася на Донбасі у цей період і намагалася об'єднати під своїми прапорами активістів різних «антипомаранчевих» організацій, що розпалися після відходу від влади Віктора Ющенка. Деякі учасники маршів приїжджали в Донецьк навіть із Ростовської області. Наприклад, у 2011 році на чолі колони російських націоналістів донецькими вулицями крокував лідер ростовського осередку «Євразійського союзу молоді» Володимир Прокопенко, про якого ми ще згадаємо дані. «Російські марші» вносили у нудне політичне життя Донецька деяку різноманітність, але були більше схожі на карнавал, ніж на політичну маніфестацію. А кількість учасників таких «маршів» вказувала радше на непопулярність радикальних проросійських сил, ніж на їхню могутність.

У Луганську проросійський порядок денний і надалі визначали керівники Луганської облради та їхнє оточення. Якщо донецькі регіонали за традицією показали себе прагматиками і після перемоги на виборах зайнялися насамперед фінансовими питаннями, то луганські й далі вели героїчну боротьбу проти «печерних українських націоналістів». Мабуть, за старою комсомольською звичкою. Головним спікером щодо ідеологічних питань у «єфремівських» став голова

Луганської обласної ради Валерій Голенко, який у радянські часи працював секретарем міськкому комсомолу.

Загалом, аби зрозуміти особистість Валерія Голенка, можна навести такий приклад. Уже в статусі голови Луганської облради він давав пресконференцію про результати своєї поїздки до Москви, й істотна частина його виступу була присвячена опису Георгіївського залу Кремля, де приймали луганську делегацію. Він так докладно описував приміщення, що важко було стримати сміх: дорослий чоловік, який керував цілим регіоном, побував у багатьох країнах світу, бачив європейські столиці, улесливо розповідав про ліпнину, штори, канделябри і килими якогось там залу офіційних делегацій у Кремлі. Ця історія говорить про нього більше, аніж будь-які цитати з виступів, які він завжди читав із папірця.

8 травня 2010 року в Луганську відбулось урочисте відкриття пам'ятника жертвам ОУН-УПА. Під цими жертвами малися на увазі уродженці Луганської області, загиблі від рук бандерівців на Західній Україні. Встановити пам'ятник вирішили ще у 2009 році за ініціативи місцевої влади. При цьому формальним організатором виступила «Молода гвардія» Арсена Клінчаєва.

На церемонії відкриття монумента була присутня уся луганська еліта — Олександр Єфремов, Віктор Тихонов, Валерій Голенко, а також депутат російської Держдуми Костянтин Затулін. На пам'ятнику було викарбовано 18 прізвищ. Щорічно в області більше людей гине на шахтах, проте загиблі шахтарі не удостоїлися пам'ятника в Луганську. Так само луганська влада ігнорувала й пам'ять тисяч жертв сталінських репресій, похованих у Сучій банці на околиці обласного центру.

У липні 2012 року — перед парламентськими виборами — Верховна Рада ухвалила скандальний Закон «Про засади державної мовної політики», більш відомий як закон Ківалова–Колесніченка. Його співавторами стали одіозні політики, відомі своїми відверто українофобськими поглядами. Закон не оскаржував факт того, що єдиною державною мовою в Україні є українська, але істотно розширював можливості використання російської мови. Сам по собі цей акт не виглядав злом для України, але злом була його інтерпретація у Донецькій та Луганській областях. Регіональні еліти не просто відстоювали право жителів східних областей розмовляти російською

мовою. Ухвалення Закону підносили у підконтрольних регіоналам ЗМІ Донбасу як перемогу над «фашистами» із західної України, з таким розрахунком, щоб максимально поглибити наявні міжрегіональні протиріччя, а не згладити їх.

6 липня на позачерговій сесії Луганської обласної ради під час обговорення заяви на підтримку мовного закону депутат від Партії регіонів Родіон Мірошник заявив, що українська освіта робить з українських дітей «недорасу». Від дозволив собі таке висловлювання під час дискусії щодо обов'язкової шкільної програми українською, мовляв, освіта нерідною мовою негативно впливає на здатність дітей до навчання та відрізає їм доступ до знань та літератури:

«Я не розумію виступів, які сьогодні відбуваються у Києві, — «українську мову гноблять, українську мову треба захистити». Та що це за мова така нещасна, якщо її потрібно захистити від усього, якщо ця мова має рости в оранжереї? Виходить, якщо ми вчимо дітей цією мовою, то позбавляємо їх усього, ростимо просто недорасу! Людей, що позбавлені величезного обсягу знань [...] За підтримки держави українська мова може розвиватись, але не в оранжереї, а конкуруючи з іншими мовами, що є на території усєї України», — волав Мірошник із трибуни.

Реакція патріотично налаштованих громадян на новий Закон, цілком зрозуміло, була негативною. І не тому, що вони були русофобами, як це намагалися представити проросійські політики. Людей відвертала не російська мова, а методи, якими діяли регіонали, і цілі, які вони переслідували. З цієї причини проти Закону Ківалова–Колесніченка виступило дуже багато російськомовних громадян України (цей незручний факт регіонали завжди замовчували та ігнорували).

Найкраще суть цієї проблеми розкрив луганський журналіст Костянтин Скоркін:

«Поки справді цікава та складна проблема української двомовності зусиллями певних політиків подаватиметься в одному пакеті з авторитаризмом, комунізмом сталінського зразка,

антизахідництвом та іншим мракобіссям, що не має нічого спільного з сьогоднішнім днем Європи, до тих пір, поки замість учених про неї говоритимуть демагоги та фріки, жодної мовної толерантності у нашій країні не буде», — писав він у 2010 році на сайті «Восточный вариант».

Це була вичерпна характеристика «борців за права російськомовного населення». Захисниками російської мови керували не прагнення захистити права людей, а банальний російський шовінізм.

Ближче до 2013 року все більшою ставала розгубленість базового електорату Януковича. Президент говорив про євроінтеграцію і готувався до підписання Асоціації з ЄС, а функціонери Партії регіонів на місцях займали проросійську позицію, обзивали українців «недорасою» та «нахлібниками із Західної України», повторювали завчені тези про дружбу з Росією. Здавалося, що у влади настало роздвоєння особистості.

Донбаські регіонали абсурд ситуації розуміли і викручувались, як могли. У 2012–2013 рр. в Луганську місцева влада проводила мітинги під гаслами «У Європу без фашистів», хитро примудряючись у такий спосіб поєднати нові віяння зі своїми традиційними меседжами. Під «фашистами», звичайно, малися на увазі всі, хто хотів бачити Україну Україною, а не УРСР.

Само собою, така шизофренічна конструкція мало кого влаштовувала і з самого початку виглядала нежиттєздатною. Незграбно балансує між двома ворожими флангами, Янукович так і не завоював довіри націонал-демократів, і водночас почав втрачати авторитет у проросійському таборі, де антизахідництво було однією з принципових тез. «Багатовекторність» не зміцнювала, а послаблювала його владу. До того ж існувала ще одна проблема — такі спроби всидіти на двох стільцях категорично не подобалися Росії. Москва мала тверді наміри збити Україну з європейського курсу. І для цього їй треба було тепер шукати нових партнерів.

Окрім «війни на ідеологічному фронті» у Луганській області відбувалася й драматична зміна структури регіональної економіки. Фінансовий тиск, агресивна експансія «донецьких» та російського капіталу в регіон почалася ще в середині 90-х, і Олександр Єфремов,

який намагався вибудувати власну ФПГ, не встигав за темпами сусідів з обох боків. Уже 2011–2012 рр. усі великі компанії регіону були підконтрольні або росіянам, або проросійським чи донецьким олігархам: «Луганське енергетичне об'єднання» — Костянтину Григоришину, Лисичанський нафтопереробний завод — російській ТНК-ВР, Сєверодонецький «Азот» — Дмитру Фірташу, «Луганськтепловоз» — російському «Трансмашхолдингу», «Луганськвода» — російському «Росводоканалу», алчевські меткомбінат і коксохімзавод — донецькому ІСД, а потім — російському «Внешэкономбанку», «Ровенькиантрацит» та «Свердловантрацит» — ДТЕК Ріната Ахметова, «Краснодонвугілля» — «Мегінвесту» Ріната Ахметова та Вадима Новінського. Загалом ці підприємства формували локальні бюджети міст, де розташовувалися, давали роботу сотням тисяч людей. Зміна їхніх власників мала великий резонанс. В інформаційному полі формувалися певні сподівання і позитивні очікування на кшталт «Росія дасть замовлення на завод, буде робота». Це тільки підтверджувало популярну тезу про те, що економіка регіону дуже залежить від російських ринків, а «доля людей» — від російських власників бізнесів. А також автоматично робило багатьох працівників цих компаній лояльними до Росії та її політики, зокрема в Україні.

Окрім того, це означало, що формування «луганського» фінансово–політичного клану стає неможливим. Сам Єфремов не став власником потужних заводів і шахт — його бізнес був зосереджений на посередницьких і торгових компаніях, які отримували бюджетні підряди.

Ці обставини сформували важливу критичну та ментальну відмінність «донецьких» від «луганських». «Донецькі» у результаті своєї економічної політики почали контролювати величезну кількість виробництв та фізично наявних активів, а «луганські» — ні.

«ЗАСЛАНІ КОЗАЧКИ»

Члени проросійських маргінальних організацій, організатори маршів та мітингів, публічні спікери, яких було згадано в попередніх розділах, навесні 2014 року очолили антиукраїнські силові акції на Донбасі. Тоді стало очевидно, що розбудова системи агентів впливу, публічних персон, котрі мали займатися політичним прикриттям силового захоплення регіону, розпочалася ще задовго до протестів на Євромайдані та кривавої Революції у лютому 2014 року. Очевидно, що втеча Януковича стала лише приводом, а не причиною атаки на Україну навесні 2014 року.

Окрім політичних структур, які просували проросійську риторику, у Луганській області було збудовано силову — «Донське козацтво», афілійоване із «Всевеликим військом Донським» (надалі — ВВД).

Розповідь про історію Донського козацтва не є метою цієї книги, зацікавлені можуть почитати про нього в інших джерелах. Лише зазначимо, що значні частини сучасної Луганської області до 1919–1920 рр. входили до Області Війська Донського. Під час захоплення влади комуністами донські козаки воювали проти них, а після поразки козаків винищували як соціальну групу в межах так званої «політики розкозачення». Під час Другої світової війни формування донських козаків воювали у складі німецької армії проти радянської влади, через що організовані репресії проти них тривали і після 1945 року.

Але вже у пострадянські часи російська пропаганда змінила підхід: замість клейма німецьких колаборантів почала створювати новий потужний міф про відродження Донського козацтва як опори «нової імперської влади». В одній лише Ростовській області на реалізацію держпрограм із підтримки козацтва щороку виділяли сотні мільйонів рублів. Із бюджетів оплачувалася робота козачих патрулів, здійснювалося фінансування кадетських корпусів, творчих колективів і подібної шароварщини. Сповідували козаки ідеї своєрідного сучасного варіанту імперського російського націоналізму.

Проте де-факто відроджені козацькі організації швидко почали нагадувати парамілітарні формування чи неофіційні приватні військові компанії (ПВК). Вони брали участь у різних збройних конфліктах як на території РФ, так і в сусідніх із нею гарячих точках.

«У Росії відродження козацтва відбувалося під чітким контролем силових структур. Усі серйозні козацькі організації — це воєнізовані структури, які мають, зокрема, бюджетне фінансування, і всіх, хто вважав себе спадкоємцями козацької історії та міг вважатися «буйним», відразу зігнали в ці структури. У Станиці Луганській (нині це зона розмежування окупованих та підконтрольних територій України. — Авт.) починали з музею. Потім були заходи з виховання «у козацьких традиціях», далі — «козачі табори» для дітей, усе це призвело до контактів у Ростові на серйозному рівні. Спочатку це були «чарки з шаблі», а потім стало невидимим, раптово. Вважаю, що саме в цей час відбувалися процеси структуризації на ґрунті реальної пропагандистської ідентичності, підготовка людей і впровадження їх в українські державні і силові структури на кшталт прикордонної служби», — говорить колишній керівник тіньового штабу Януковича, екзаступник луганського губернатора та у минулому нардеп від Партії регіонів Володимир Іванов.

Із 2003 року на Луганщині у селищі Мілове — райцентрі на північному сході області, яке межує із російським містечком Черткове, — проводився фестиваль «Вулиця Дружби». До війни кордон між Україною і Росією проходив тут прямо по вулиці Дружби народів; будинки з одного боку вулиці перебували в Україні, з другого — в Росії.

Тут влаштовували урочистості «в козачих традиціях» — горілка, пісні-танці, гасла із серії «у нас спільне коріння, спільні традиції, сім'ї та історія, ніякі кордони нас не розділять». Якщо цей фестиваль розглядати відокремлено, то, в принципі, він не був якимось небезпечним, проте в контексті «боротьби за права російськомовних» і тотальної економічної експансії російського капіталу в регіон це була «вишенька на торті», як і фестиваль козацької пісні «Любо», який проводили з 2008 року у згадуваній уже Станиці Луганській. На фестиваль з'їжджалися творчі колективи, тут співали пісні, танцювали, брали участь у скачках і подібних заходах. Ця культурна активність жваво висвітлювалась у ЗМІ і разом з іншими напрямками ідеологічної роботи мала вельми помітний пропагандистський ефект.

За останні 20 років у Луганській області було створено десятки дрібних розрізаних козацьких організацій. Переважно вони займалися перманентними міжособними конфліктами і політичними розбірками. Як правило, активізація «на козацькому фронті» відбувалася з наближенням виборів, адже всі ці організації були задіяні в медіасупроводі кампаній, виконуючи функції ряжених клоунів. Усі, хто ідентифікував себе з донськими козаками, як правило, мали чітко проросійську орієнтацію. На противагу їм намагалися створювати організації проукраїнського козацтва, проте всі ці спроби були неуспішними.

Орієнтовно у 2008–2009 рр. почалася розбудова проросійської воєнізованої організації у Луганській області. Здійснювалася вона під контролем російських спецслужб та обласної влади.

У 2004 році отаман ВВД і депутат російської Держдуми Віктор Водолацький дозволив собі підтримати Северодонецький з'їзд. 2008 року він збирався відправити до Севастополя загони російських та луганських донських козаків для охорони пам'ятника імператриці Катерині II, який був незаконно встановлений за ініціативою місцевих депутатів і викликав негативну реакцію кримських татар. Після цього СБУ заборонила Водолацькому в'їзд на територію України. 12 вересня 2008 р. отаман Водолацький, незважаючи на цю заборону, спробував приїхати на засідання Постійної міждержавної координаційної ради козацьких отаманів Білорусі, Росії, України та Придністров'я у Святогірськ (Донецька область), проте був зупинений на кордоні. В Україну його не пропустили.

На початку жовтня 2009 року СБУ заборонила в'їжджати на територію України ще одному високопоставленому управлінцю ВВД — Віктору Дем'яненку. Служба безпеки мала інформацію про те, що він збирається створювати на території України «напіввоєнізовані формування». Однак керівникам Луганської обласної ради все це аж ніяк не завадило продуктивно контактувати з Водолацьким на його території і навіть більше — офіційно брати участь у підпорядкуванні луганських козаків ростовському «начальству».

У 2009 році на «Козацьке коло» в Луганську зібралось близько 150 осіб. Це була знакова подія — ніколи раніше такої кількості людей, що вважали себе донськими козаками, зібрати для ухвалення політичних рішень не вдавалось. На цьому заході планували обрати отамана та поставити йому задачі, але в президії чомусь сиділи заступник голови Луганської облради Євген Харін (той ще «козак»), заступник отамана ВВД з питань ідеології Володимир Воронін і начальник штабу ВВД Віктор Могильний, а з власне лідерів луганських козачих організацій нікого не було. Виявилось, що ростовські гості прибули до Луганська для того, щоб змусити луганських козаків проголосувати за обрання потрібного їм отамана. Старий і простакуватий Володимир Рубан, який вважався патріархом цього руху на Луганщині, їм не підходив — на співбесіду до голови ВВД Віктора Водолацького в Ростов таємно від «братиків–козаків» і в супроводі глави облради Голенка встиг з'їздити інший кандидат — депутат Луганської облради від Партії регіонів та заступник голови Станично–Луганської РДА Павло Орлов.

Присутніх на луганському «Колі» просто поставили перед цим фактом, чим дуже здивували. Вони ж щиро прагнули того, що бачили на телеекранах — козацького самоврядування, демократичних традицій, виборності керівників, тоді як ростовські друзі веліли їм закрити рота і слухати.

Воронін прямо запропонував козакам обрати отаманом Павла Орлова. Коли присутні однозначно висловили свою незгоду, включився заступник голови облради Євген Харін. Він назвав тих, хто проти Орлова, «єретиками», наполягав на тому, що Голенко з Водолацьким уже все вирішили, і якщо луганські козаки хочуть мати добрі зв'язки «з Доном», то потрібно голосувати за Орлова. Оскільки самого Орлова ніхто не знав, він трохи розповів про себе, наголосивши, що брав участь у бойових діях в Осетії на боці Росії.

«Я не хочу говорити особисто свою думку щодо цього, хочу сказати, що був лист отамана ВВД Водолацького. Ми знаємо цю людину і глибоко поважаємо, будуємо відносини з ВВД. Нас звинувачують у тому, що облрада і депутати — п'ята колона Кремля, дехто відкриває деякі справи за наші висловлювання і нашу позицію. Була нарада у Валерія Голенка і вирішено, що якщо є така

рекомендація Водолацького, підтримати кандидатуру нашого колеги Орлова», — переконував Харін.

У результаті за Орлова проголосували всього 15 осіб, тоді як більшістю отаманом був обраний Леонід Рубан. Утім, цілі і завдання донських козаків Луганської області залишалися незмінними незалежно від прізвища переможця. Донське козацтво Луганщини і надалі було філією російського ВВД хоч з отаманом Рубаном, хоч з отаманом Орловим.

Участь у з'їзді офіційних представників обласної влади доводила, що луганські еліти підтримують тісні зв'язки з парамілітарними козацькими формуваннями сусідньої держави, незважаючи на відверту антиукраїнську діяльність останніх. Власне, луганська влада і не намагалася це приховувати. Усі її контакти з донськими козаками Росії були відкриті. Для української держави це був тривожний дзвінок. Але Служба безпеки не відреагувала на дії луганської влади. Незважаючи на те, що на чолі України в той момент ще перебувала «помаранчева» команда, на відверті загравання із ворожими Україні силами в РФ просто заплющили очі.

Луганська влада й надалі регулярно запрошувала козацьких представників на різні мітинги та круглі столи. «Правильним» козацьким організаціям планувалося надати й бюджетне асигнування. За кілька тижнів до початку Євромайдану у 2013 році в Луганській обласній раді відбулося перше засідання Координаційної ради з питань розвитку козацтва. Проводив захід усе той же заступник голови Луганської облради Євген Харін. Донським козакам планували виділити бюджетну підтримку і залучити їх до охорони правопорядку та «патріотичного виховання» молоді, але зробити цього вже не встигли. Почався Майдан, а після нього — збройний конфлікт.

Під час революційної зими 2014 року та «русской весны», що послідувала за нею, луганські козаки приєдналися до сил Антимайдану і були використані владою Луганської області для провокацій безладів та заворушень. У середині лютого 2014-го, ще до втечі Януковича, Леонід Рубан написав звернення до президента РФ Володимира Путіна та отамана ВВД Віктора Водолацького з проханням ввести війська в Україну, чим викликав обурення та гучний скандал на всю країну, однак докладно про це ми поговоримо далі.

Обом претендентам, які боролися за посаду козачого отамана у 2009 році — Павлу Орлову та Леоніду Рубану, — довелося активно взяти участь у війні. З початком війни Орлов виступив на боці бойовиків проти України, керував підрозділом «Дон» і був поранений під Металістом у травні 2014 року. Потім пішов служити до так званої «народної міліції ЛНР». Отаман Леонід Рубан активно брав участь в організації незаконного референдуму на Луганщині, а також навесні 2014-го забезпечував постачання «гуманітарної допомоги» через кордон із Росії для збройних формувань бойовиків, про що сам розповідав в одному з інтерв'ю. У лютому 2016 року Леонід Рубан помер у Луганську.

Сприятливий інформаційний контекст, який було створено навколо парамілітарного російського руху козаків, та прикриття з боку регіональної влади дозволили суттєво вплинути на свідомість жителів регіону. Донські козаки та російські націоналісти презентувались як «свої». Точну кількість реальних членів козачих організацій та обсяги їхнього фінансування встановити неможливо, але те, що підтримка була вагомою, сумнівів не викликає. У 2014 році, коли регіональна еліта втратила контроль над ситуацією у Луганській області, влада перейшла в тому числі до козацьких ватажків, до яких долучилися козаки з РФ. У травні 2014 року група озброєних людей, що називали себе «донськими козаками», безперешкодно порушила державний кордон України та захопила місто Антрацит. Також «донські козаки» захопили та певний час контролювали міста Красний Луч, Перевальськ, Стаханов та низку інших.

МЕДВЕДЧУК ТА ІНШІ

Перемога Януковича на виборах 2010 року на деякий час обеззброїла проросійських радикалів. Грати на антикиївських настроях і звинувачувати владу в тому, що вона не враховує інтереси Донбасу, стало неможливо. При цьому з усіх значущих українських політиків Янукович був найбільш проросійським. Тому, коли Москві знадобилися нові союзники в Україні, щоб натиснути на Януковича і зробити його більш поступливим у питаннях євроінтеграції, виявилось, що спертися практично нема на кого. Крім Партії регіонів,

на проросійському фланзі існувала ще КПУ, яка в українських реаліях виступала радше правою, а не лівою російською партією. Але вона з огляду на свою архаїчність не могла створити повноцінної конкуренції. Партія регіонів і з 2006 року існувала тільки як її сателіт.

Кремлю був потрібен більш надійний та потенційно потужний союзник, і такий союзник знайшовся. На цю роль якнайкраще підходив колишній голова Адміністрації президента Кучми Віктор Медведчук. Він підтримував майже родинні стосунки з Володимиром Путіним — російський президент хрестив його дитину, що означало високий ступінь довіри. У 2012 році Медведчук заснував рух «Український вибір», який мав стати прототипом нової проросійської партії, боротися за федералізацію та блокувати інтеграцію України до ЄС.

За допомогою Медведчука Кремль розраховував створити противагу «донецьким» на південному сході України. Силу, яка могла б впливати на Януковича і стримувати його, адже після приходу до влади новий український президент змушений був рахуватися тільки з потужною прозахідною опозицією, а на проросійському фланзі не залишилося нікого, хто міг би на нього натиснути. Цю помилку необхідно було виправляти.

9 липня 2012 року на своєму каналі в YouTube Віктор Медведчук заявив про старт проекту «Федеративна Україна» та підкреслив, що «Український вибір» претендує на роль хедлайнера у процесі просування ідей федералізації.

«Громадський рух «Український вибір» пропонує координувати цю діяльність, пропонує створити оргкомітет із напрацювання концепції законодавства федеративного устрою України», — говорив Медведчук.

У своєму зверненні він, як і інші українські прибічники федералізації, наводив як приклад успішні федеративні держави — Німеччину та США, вдаючись до вже відомої нам маніпуляції. Медведчук ніби забував, що термін «федерація» означає «об'єднання». Сама суть федералізації переверталася ним із ніг на голову — він пропонував не об'єднувати різні територіальні утворення в одну

державу, а навпаки — розділити вже існуючу унітарну державу. Крім того, Медведчук та інші лобісти федеративного устрою завжди згадували багаті федеративні держави, але ніколи не згадували негативні приклади. Сомалі, Ірак та Судан федеративний устрій не врятував від голоду, воєн та геноциду.

Звісно ж, лякав Медведчук і розколом України:

«Я є прихильником федеративного устрою, багато років перебуваючи у великій політиці. І вважаю, що федеративний устрій, федералізація — це єдині, на мій погляд, безальтернативні ліки проти розколу нашої країни. А загроза і реальність такого розколу існує. Існує вона з урахуванням геополітичного стану України, існує тому, що Україна фактично штучно створена з окремих територій, які в різний час мали різну історію, різну культуру, різну гуманітарну сферу», — казав лідер «Українського вибору».

У Росії придивлялись і до проросійських маргінальних рухів, які існували в різних регіонах України. У 2011–2012 рр. росіяни почали робити спроби об'єднати карликові проросійські організації Донбасу в один рух, щоб ефективніше лобювати ідею вступу України до Митного союзу.

У лютому 2012 року на черговому круглому столі в Луганську, де були присутні представники Росії, було оголошено про створення українсько–російської громадської ініціативи «Донбас за Євразійський союз (ЄАС)». Донецьке відділення цього руху очолив один із засновників «Донецької республіки» Андрій Пургін. Крім нього, до руху також увійшли й інші відомі діячі донецьких та луганських проросійських організацій — Сергій Баришніков, Артем Ольхін, Юлій Федоровський та Роман Лягін. Луганський офіс «Українського вибору» представляв уже відомий нам депутат облради Арсен Клінчаєв.

Від Росії до створення нової організації доклали руку активісти націоналістичної організації «Євразійський союз молоді» та члени пропутінської організації «Інтернаціональна Росія», яку очолював головний редактор російського інформаційного агентства «Regnum» Модест Колеров. У березні 2012 року учасники «Донбас за ЄАС»

засідали вже в Ростові, де провели круглий стіл під назвою «Україна та Донбас за Євразійський союз».

Суть діяльності прихильників ЄАС за традицією зводилася не стільки до популяризації проросійського курсу, скільки до створення на Донбасі якоїсь «Антиукраїни». Один з учасників ростовської конференції — луганчанин Юлій Федоровський у своєму блозі писав, що його колеги в ході одного із засідань пропонували поставити у Донецьку пам'ятник жертвам УПА, чекістові Льву Задову, а також червоноармійцям—муравйовцям, які захопили Київ у 1918 році. Звичайно ж, така риторика могла знайти відгук лише у серцях обмеженого числа відвертих шовіністів та радикальних українофобів. Інших подібна «реклама» Митного союзу лише лякала та відвертала.

У листопаді 2012 року члени «Донбас за ЄАС» провели в Донецьку конференцію «Донбас у євразійському проекті», на якій знову були присутні гості з РФ, серед них і помічник депутата Держдуми Євгенія Федорова. Показово, що протягом цього заходу лунала не стільки критика українських націоналістів, скільки критика Партії регіонів та Януковича. Учасники конференції лаяли українську владу за недостатньо активне зближення з Росією. Для Донецька така риторика була нетиповою.

«Те, що є нині, — це радше тупцювання на місці, ніж наближення до Росії або інтеграція у рамках євразійського простору. Якщо з «помаранчевою» владою ми йшли якнайдалі від Росії та євразійського простору, то з нинішнім курсом і правлячим режимом ми нікуди не рухаємося», — нарікав викладач Донецького національного університету Кирило Черкашин.

«Головна перешкода не з боку націоналістів, хоча у них і є якийсь людський ресурс, який вони вкладають у протидію євразійській інтеграції, але головна протидія — у правлячій партії, у Партії регіонів», — запевняв присутніх помічник російського депутата Федорова.

За підсумками конференції її учасники поширили резолюцію, в якій зажадали провести загальнонаціональний референдум щодо

приєднання України до Митного союзу. Донецьк у зверненні був названий «останнім оплотом і запорукою єдності України та Росії».

Але, незважаючи на гучні прокламації, рух «Донбас за ЄАС» не мав жодного впливу на політичне життя Донбасу і тим більше всієї країни. За великим рахунком, його так ніхто й не помітив. Преса на засідання маргіналів уваги не звертала, а за межами кабінетів та конференц-залів активісти себе майже ніяк не проявляли. Однак, можна стверджувати, що саме в ході цієї непомітної діяльності проросійські активісти Донбасу активно налагоджували зв'язки у Росії, а Росія, відповідно, формувала мережу лояльних організацій, на яку можна було б спертися у потрібний момент.

ЗЕМЛЯ ГАЗУ

Обійнявши головну посаду в державі, Віктор Янукович стрімко змінювався. Прошли ті часи, коли він вважався ставлеником та виконавцем волі олігарха Ріната Ахметова. Тепер новий президент сам на очах ставав олігархом та розставляв на ключові посади своїх людей. Швидко багатів і посилював вплив старший син Януковича — Олександр, який відповідав за сімейний бізнес. Зростала політична вага близьких до Януковичів молодих політиків Олександра Клименка та Сергія Арбузова, які раніше не мали відношення до Партії регіонів, і ще у середині 2000-х були нікому не відомі. Водночас ветерани партії почали потроху відходити на другорядні ролі. Насамперед це стосувалося представників луганської еліти.

У пресі найближче оточення нового президента почали називати «сім'єю». «Сім'я» швидко стала дуже потужним кланом. Але Янукович майже відразу зіткнувся з фундаментальною проблемою — нестачею активів, над якими можна було б встановити контроль. Незважаючи на те, що лідер Партії регіонів тривалий час був одним із топових та найвпливовіших політиків в Україні, він не був власником великого бізнесу. А у 2010 році, коли нарешті очолив державу, виявилось, що найкращі активи до цього часу вже давно поділені та приватизовані.

У цих умовах доводилося задовольнятися тим, що залишалось. Насамперед Януковичі звернули свою увагу на вугільну галузь, де до сих пір працювало багато державних шахт та збагачувальних фабрик, а крім того, існував значний тіньовий сектор (нелегальні шахти-копанки). За короткий період у цій галузі стали добре відомими компанії ДРФЦ та МАКО, які контролювались Олександром Януковичем і заробляли за допомогою різних корупційних вугільних схем. Але цього «сім'ї» було замало. Якраз у цей час на горизонті з'явилася ще одна приваблива перспектива. У Донецькій області існували запаси сланцевого газу, обсяг яких оцінювали у сотні мільярдів кубометрів. Світові ціни на вуглеводні тоді були високими, і розробка родовищ обіцяла величезні прибутки.

Однак, самотійно налагодити видобуток сланцевого газу Януковичі не могли. Для цього їм треба було б з нуля створити

потужну компанію, яка змогла б видобувати газ сланцевих порід, а таких менеджерських талантів «сімейним» не вистачало. Тому довелося піти іншим, більш звичним шляхом. Право розробки родовищ вирішили віддати великим інвесторам, а для своїх потреб «сім'я» створила фірму «СПК-Геосервіс», яка мала стати партнером транснаціональних корпорацій і претендувати на частину видобутого газу.

У лютому 2012 року Україна оголосила конкурс на розробку двох великих родовищ: Юзівського у Донецькій області та Одеського — у Львівській. У травні 2012 року уряд Миколи Азарова визначив переможців — дві великі міжнародні компанії Shell та Chevron.

Якби цим амбітним планам судилося збутися, Україна могла б істотно збільшити обсяги власного видобутку газу, а оточення Януковича отримало б мільярдні прибутки. Але такий сценарій відверто суперечив інтересам Росії, яка сама продавала газ Україні і не хотіла втрачати такого великого споживача. Йшлося не тільки про гроші. Енергетична незалежність означала незалежність і політичну, адже газ завжди був досить ефективним інструментом російського впливу на українську владу.

Ставити на місце знахабнілих «донецьких», які у гонитві за наживою могли підірвати могутність російського газового монополіста, Путін вирішив за допомогою Медведчука. Створений ним у 2012 році «Український вибір» відразу ж включився в боротьбу проти видобутку сланцевого газу.

«Як тільки від слів влада перейде до справи, виникне обговорення всіх цих проблем, і я впевнений, що населення цих регіонів (де планувався видобуток газу. — Авт.), органи самоврядування висловляться з цього приводу, і навряд чи влада зможе серйозно налагодити виробництво та видобуток сланцевого газу в Україні», — говорив Медведчук у своєму зверненні, опублікованому на його каналі в YouTube 28 травня 2012 року (назва ролика «Сланцевий газ. За і проти»).

Словами Медведчук не обмежився. Незабаром представники УВ почали цілеспрямовано роздувати антисланцеву істерію та збирати

людей на мітинги в містах Донецької та Харківської областей, поблизу яких планувався видобуток.

«Сьогодні мало «бити у дзвони» необхідно проводити акції проти дій влади, яка не прислуховується до жодного розумного аргументу з видобутку сланцевого газу на території України. Громадський рух «Український вибір» робитиме все, щоб не допустити затвердження місцевими радами рішень центральної влади про видобуток сланцевого газу на території Харківської, Донецької та Львівської областей України», — погрожував Медведчук у січні 2013-го.

І справді, «медведчуківці» не гаяли часу. Хвиля протестів почала швидко наростати. Цього разу населення знову мобілізували за допомогою страшилок — переконували в тому, що поблизу газових свердловин народжуються діти-мутанти, а територія, де видобуватимуть газ, перетвориться на пустелю. Для посилення параної в хід ішли всі можливі методи. Активісти «Українського вибору» кілька разів навіть виходили на мітинги у протигазах та костюмах хімічного захисту, розраховуючи привернути таким чином увагу найбільш емоційно вразливих громадян.

Страх знову став потужним мобілізаційним фактором. У соціальних мережах активісти поширювали моторошні фільми і статті сумнівної якості, в яких розповідалося про шкоду сланцевого газу. У боротьбу з транснаціональними корпораціями швидко включалися все нові активісти. Особливою популярністю користувався американський документальний фільм «GasLand» (у перекладі «Газова країна» або «Земля газу») режисера Джоша Фокса, який у США називали маніпулятивним. У низці публікацій стверджувалося, що цей фільм знятий на гроші «Газпрому», крім того, російська компанія активно займалася його просуванням.

Страшні байки з інтернету потрапляли у родючий ґрунт. Країна, що пережила Чорнобиль, звикла боятися техногенних катастроф. До того ж, борці за екологію вміло використовували у своїх цілях антизахідні стереотипи, що існували в суспільстві. Жителів Донбасу переконували, що газовидобувні компанії переслідують приховані підступні цілі —

хочуть знищити слов'янське населення та навіть таємно ввозити до України ядерні відходи. Про це, зокрема, йшлося у популярній статті «Сланцевий газ уб'є Донбас», яку поширювали на форумах, у соціальних мережах та роздруковували у вигляді листівок. Знайти публікацію в мережі можна й сьогодні. Доступна вона, зокрема, й на сайті Наталії Вітренко та її Прогресивно–соціалістичної партії.

«Згідно з проектом угоди, наявним в інтернеті, українська митниця не має права оглядати контейнери, тисячі цистерн із хімікатами та інші вантажі, які ввозяться американськими «інвесторами». Не виключено, що у таємничих контейнерах можуть бути радіоактивні відходи, хімічна, бактеріологічна та навіть ядерна зброя. Явно проглядається бажання америкосів позначити свою військову присутність під боком у Росії.

Отруївши ґрунтові та поверхневі води, річку Сіверський Донець, Азовське море, вони прирікають на повільне вимирання кілька мільйонів Слов'ян — жителів Донецької, Харківської, Луганської областей, нижнього Дону», — говорилося у статті.

У цьому ж матеріалі пропонувався план протидії видобутку сланцевого газу. У ньому легко вгадується прообраз того, що відбувалося на Донбасі навесні 2014 року. Зокрема, людей закликали:

1. «Дзвонити друзям, родичам і сусідам. Відсилати SMS зі змістом «Подивися фільм Джоша Фокса «Земля газу» — будеш у шоці, гряде катастрофа». Сланцевий газ — реальна загроза життю.

2. Записати тисячу дисків у форматі AVI (щоб читали всі DVD-програвачі) та безкоштовно роздавати перехожим, упакувати та підписати, проявивши фантазію.

3. Розсилати фільм на всі знайомі та незнайомі електронні і поштові адреси, поширювати листівки. Відправляти статті у друковані видання.

4. Віднести сусідові диск або флешку з проханням подивитися фільм. На пальцях пояснити загрозу.

5. Паркани вміють розмовляти, якщо на них написано «GASLAND не пройде!» або «Stop fracking!».

6. Організовувати масові акції протесту, пікети, ходи, демонстрації, концерти.

7. Підключати до боротьби депутатів і громадські організації. Писати листи у міськвиконком, облادміністрацію, до президента.

8. У кінотеатрах організовувати безкоштовний перегляд фільму «Gasland» із подальшим обговоренням.

9. Їздити з телевізором по селах, транслювати фільм, організовувати у клубах зустрічі, пояснювати масштаб трагедії.

10. Координувати спільні зусилля з антісланцевими групами, громадськими організаціями, партіями, блоками.

11. Іти у православні храми, розмовляти зі священниками, молити Бога про допомогу.

12. Організовувати лекції, круглі столи, перегляд та обговорення фільму в школах, ліцеях і технікумах. Орендувати кінозали.

13. Транслювати фільм на опозиційних кабельних, супутникових телеканалах. Купувати ефірний час.

14. Організовувати круглі столи, конференції, дискусії із залученням компетентних фахівців.

15. Підняти тему екологічної загрози видобутку сланцевого газу в ІТ-просторі, на сайтах, блогах, у групах.

16. Налагодити випуск та розповсюдження газети екологічного напрямку. Купити різнограф.

17. Надавати юридичну, правову допомогу антисланцевим групам.

18. Виїжджати організованими групами на місця установки вишок, лягати під гусениці бульдозера, приковувати себе наручниками».

Антисланцевий рух, який розгорнувся у Донецькій області в 2013 році, став свого роду розігрівом перед «русской весной» 2014 року. Координатори мітингів отримали гарний досвід організації вуличних акцій, змогли зібрати певну базу активних громадян та навчилися проводити мобілізаційні PR-кампанії. Страшилки про сланцевий газ поширювалися інтернетом із такою самою швидкістю, з якою пізніше розліталися панічні новини про те, що на Донбас насуваються бойовики «Правого сектору». Активісти клеїли на стовпах та зупинках листівки із закликами виходити на вулиці проти «сланцевого геноциду». 26 вересня 2013 року борці зі сланцевим газом навіть на кілька годин перекрили трасу Харків–Ростов біля села Хрестище під Слов'янськом.

Протести розгортались переважно на півночі Донецької області, оскільки Юзівське газове родовище було саме там. Досить багатолюдні мітинги проти видобутку газу регулярно збиралися у Краматорську та Слов'янську. Пізніше цей факт стане ґрунтом для різних конспірологічних теорій про те, що воєнні дії у Донбасі якимось пов'язані зі сланцевим газом. Причому прихильники цієї версії знайдуться з обох боків. Українці запідозрять, що російський загін Стрелкова–Гірка спеціально з'явився у Слов'янську, щоб зірвати видобуток газу у цьому районі. Прихильники сепаратистів запевнятимуть населення, що війна йде тому, що Захід хоче захопити газові родовища.

«Справжня причина каральних акцій: Південний Схід продано західним газовим компаніям», — напишуть у соціальних мережах, листівках і газетах навесні 2014-го.

До антисланцевих протестів майже одразу приєдналась і Комуністична партія, яка мала на Донеччині налагоджену партійну структуру. Зокрема, одним із лідерів антисланцевого руху у Слов'янську був перший секретар місцевого осередку КПУ Анатолій

Хмельовий. У 2014 році він стане одним з активних учасників сепаратистського руху і пристане до загону Ігоря Стрелкова.

В інших містах області масові акції також координували представники комуністів. У Донецьку на мітингах проти видобутку газу виступали депутати облради від КПУ Ірина Попова та Антоніна Хромова. У Горлівці організацією антисланцевих протестів займалися лідер місцевого осередку КПУ Олексій Карпушев та активістка партії ПСПУ Зоя Колеснікова. Координацією мітингів у Донецькій області загалом опікувався депутат Верховної Ради України від КПУ Володимир Бідьовка. Боротьбу проти «сланцевого геноциду» названі вище громадяни поєднували з агітацією проти євроінтеграції та за вступ України у Митний союз. А представники «Українського вибору» — ще й з агітацією за федералізацію. У 2014 році всі ці люди охоче взяли участь в антиукраїнському повстанні та підтримали самопроголошену ДНР А Володимир Бідьовка у 2018 році взагалі став головою так званої Народної ради (парламенту) ДНР.

Комуністи та люди Медведчука доволі відверто лобіювали інтереси Росії і у своїх виступах переконували людей, що Україні не потрібно видобувати власний газ, а замість цього варто проводити проросійську політику в обмін на знижки на російське паливо.

«Протягом трьох років роботи уряду Азарова влада йде на прозахідні, свідомо збиткові для нашої країни поступки міжнародним магнатам. Тоді як, розвиваючи дружні взаємовигідні відносини з братньою Росією в рамках Митного союзу, Україна мала б преференції у поставках російського газу за відносно невисокою ціною», — говорив депутат Бідьовка на мітингу у Слов'янську в лютому 2013 року. Схожі думки регулярно озвучували також й інші його однопартійці.

Заради справедливості слід зазначити, що у мітингах проти видобутку сланцевого газу брали участь не тільки проросійські сили, а й представники прозахідних партій. Останні таким чином намагалися використовувати протести проти Партії регіонів для збільшення своєї популярності. Та все ж головною рушійною силою антисланцевих

мітингів були не вони. В авангарді акцій стояли представники проросійських сил.

Навесні 2014-го антісланцеві мітинги перетворилися на антиукраїнські. Вчорашні активісти екологічних протестів почали агітувати за вихід Донбасу зі складу України та займатися організацією незаконного сепаратистського референдуму. Сталася дивна метаморфоза — ті ж самі люди, які раніше звинувачували Януковича у змові із західними корпораціями та зраді інтересів Донбасу, у березні 2014-го фактично встали на його захист. Претензії, які раніше висувались Януковичу, після його повалення автоматично переадресовувалися вже представникам нової влади, яка ніякого відношення до сланцевої історії не мала.

16 березня 2014 року на мітингу у Слов'янську оратори поєднували антісланцеві гасла із закликами до сепаратизму. Мітинг, який спочатку був організований як екологічний, став за фактом антиукраїнською маніфестацією, на яку деякі учасники прийшли з прапорами Росії. На початку мітингу депутатка міськради від КПУ Валентина Ларіна запропонувала присутнім направити уряду та голові ОДА вимогу про заборону видобутку сланцевого газу у Донецькій області. Але вже наступний оратор — колега Ларіної Віра Кубріченко (депутатка міськради від ПСПУ) закликала людей не визнавати новий уряд у Києві. Вона виступила з промовою на підтримку сепаратизму, волила «Губарєву — слава!», а також закликала вже 30 березня провести на Донбасі «референдум, такий самий, як у Криму».

Тема сланцевого газу згадувалась у виступах сепаратистів протягом весни й літа 2014 року, вже після початку бойових дій. При цьому лідери антиукраїнського заклоту переконували жителів Донбасу, що сланцевий газ — одна з причин оголошеної антитерористичної операції.

«Ми не дозволимо зробити землю Донбасу полігоном для видобутку сланцевого газу західними компаніями. Ми не дамо перетворити Донбас на гидку пустелю. Ми хочемо бачити свій край зеленим, квітучим, багатим. За це і боремося», — казав Павло Губарєв у серпні 2014 року, в самий розпал війни.

Однак, боротися проти західних компаній на той момент уже не було ніякої потреби. Після початку бойових дій сланцева історія безславно закінчилася. Працювати поблизу лінії фронту західні інвестори відмовилися. У 2014 році проекти заморозили, а в 2015-му компанії Shell та Chevron оголосили, що йдуть з українського ринку.

КРАХ НАДІЙ

Курс на євроінтеграцію викликав у середовищі регіоналів серйозні розбіжності. Він суперечив як ідеологічним переконанням, так і економічним інтересам багатьох із них. У приватних бесідах донецькі та луганські політики висловлювали невдоволення лінією, обраною Януковичем, але відкрито виступити проти не наважувалися.

Зате активно виступав проти євроінтеграції Віктор Медведчук. Як запевняє обізнане джерело, у якийсь момент він почав розраховувати на бунт і розкол у Партії регіонів. У вересні 2013 року Медведчук вирушив у тур містами південних та східних областей, щоб проводити «роз'яснювальні заходи» про шкоду від підписання договору про Асоціацію з ЄС. Супроводжував Медведчука у цих поїздках радник Путіна Сергій Глазьев. У своїх виступах він порівнював Януковича з Мазепою та погрожував Україні економічними проблемами в разі підписання Асоціації з ЄС.

Кожен такий захід Медведчука ставав тусовкою проросійських сил. Агітаційні борди «Українського вибору» лякали людей «жахами Євросоюзу». Громадян переконували, що «Асоціація з ЄС — це одностатеві шлюби», а також обіцяли, що після підписання договору ціни на українські продукти нібито злетять удесятеро, «до європейського рівня».

З наближенням дати саміту у Вільнюсі пристрасті вирували все сильніше. У Януковича наполягали на необхідності підписання Асоціації, «Український вибір» та КПУ вимагали радикальної зміни зовнішньополітичного курсу. Це протистояння виглядало курйозним, оскільки зіткнулися в ньому політичні сили, які ще недавно були союзниками. Компартія та УВ тепер використовували ту ж саму риторичку, на яку Партія регіонів опиралася до 2010 року. Вони закликали до проведення референдуму щодо вступу України у Митний союз, заявляли, що для України не вигідна інтеграція до Європи, лякали обивателів розповідями про уроки порнографії, які нібито введені у європейських країнах, а також пропагували ідею федералізації. Але українське суспільство загалом реагувало на це пасивно. Більша частина українців, згідно з різними соціопитуваннями, підтримувала європейський курс держави. Прихильники вступу до

Митного союзу переважали тільки на сході та в Криму, але й там масових протестів проти політики Януковича не спостерігалось. Було очевидно, що зусиль комуністів та Медведчука не вистачає для того, щоб змінити ситуацію.

Утім, зусиль з їхнього боку і не знадобилося. Напередодні підписання Угоди між Україною та ЄС стало відомо, що Віктор Янукович не збирається підписувати Асоціацію. Ще 18 жовтня 2013 року Кабмін схвалив проект договору між Україною та Євросоюзом. Після цього 28 жовтня та 9 листопада Янукович і Путін провели дві зустрічі. А вже 21 листопада на сайті Кабміну з'явилося розпорядження про призупинення процесу підготовки до підписання документа. Так само там було вказано на необхідність відновлення «активного діалогу» з Росією та Митним союзом.

В один момент Янукович перекреслив усе, що робив і говорив в останні роки. Підготовка до підписання Асоціації з ЄС фактично виявилася фейком. Швидкість «перезування» Януковича та його соратників вражала. Чиновники і депутати, які ще вчора запевняли народ у безальтернативності європейського вибору, тепер із такою ж гарячою упевненістю навперебій заявляли, що Україна не готова до підписання Угоди, і для економіки країни Асоціація з ЄС не вигідна.

Такий різкий розворот був сприйнятий більшістю українського суспільства як зрада. Якби Янукович не брехав усій країні і з самого початку не давав громадянам марних надій, повстання проти нього, можливо, не почалося б. Але регіонали зробили найгірше з усього, що можна було зробити. Подарувавши прихильникам євроінтеграції надію, вони цинічно відібрали її в останній момент, дотягнувши майже до самого дня підписання Асоціації. Особливе значення мало й те, що свій курс Янукович змінив після чергового візиту до Росії і зустрічі з Путіним. Ще 28 жовтня у пресі з'явилася інформація про те, що російський президент пообіцяв дати Україні кредит у \$15 млрд та знижку на газ в обмін на непідписання Асоціації. Тому відмова від євроінтеграції цілком обґрунтовано виглядала в очах мільйонів українських громадян продажем національних інтересів.

Мати і втратити — гірше, ніж ніколи не мати. Розчарування суспільства було безмірним. Складалося цілком обґрунтоване відчуття, що влада відбирає у країни майбутнє. І в цьому перш за все був винен сам Янукович, який увесь 2013 рік переконував своїх співгромадян, що

інтеграція до ЄС — це важливий і необхідний крок до цивілізації та благополуччя, а потім відмовився від своїх слів. Люди почали виходити на Майдан.

Спочатку протести не виглядали загрозливо. Але в ніч із 29-го на 30 листопада співробітники «Беркуту» отримали наказ розігнати протестувальників. Жодної необхідності в цьому радикальному кроці на той момент не було. Присутні на Майдані люди (здебільшого молодь) нікого не чіпали, але «беркутівці» наказали їм розійтися. До тих, хто відмовився підкорятися вимозі, застосували силу, при цьому дії міліції були вкрай жорстокими. Усе відбувалося перед камерами журналістів, які фіксували розправу над протестувальниками в усіх подробицях, і кадри розгону активістів зранку побачила вся країна. Видовище безглузлого побиття студентів, серед них і дівчат, справило на українське суспільство ефект бомби, що розірвалася. Першого грудня у столиці зібрався грандіозний мітинг, на який прийшло кілька сотень тисяч людей. Почалися заворушення біля стін Адміністрації президента. Стало ясно, що Янукович отримав серйозну проблему там, де її не очікував.

Ми не будемо докладно описувати у цій книзі перебіг революційних подій у Києві. Українська історія 2013–2014 рр. — тема для окремого дослідження. Нас Майдан цікавить лише з точки зору того, який вплив він мав на подальші події на Донбасі. Адже сьогодні існує поширена думка, що війна на сході України стала прямим наслідком зіткнень у столиці.

Чи так було насправді? Прихильники цієї версії вдаються до досить невігядливої маніпуляції. Вони виривають із ланцюга історичних подій дві зручні їм ланки та відстоюють просту тезу: «війна почалася після Майдану, відповідно, вона почалася через Майдан». Як правило, такі антимайданівці дуже не люблять говорити про ті причини, через які стався сам Майдан. Утім, зрозуміло, що революція не могла вибухнути просто так, без жодних передумов. Головним провокатором революцій в усьому світі завжди буває сама влада, а народні повстання не відбуваються у стабільних і заможних державах. Тож якщо когось і можна звинувачувати в тому, що президент Янукович не зміг протриматися до кінця п'ятирічного терміну своїх повноважень, то тільки самого президента.

Не витримує критики і версія про те, що Майдан нібито був інспірований «підступами ворожого Заходу». Захід, безумовно, співчував протестувальникам і не симпатизував Януковичу. Але створити революційну ситуацію в благополучній державі, де не існує протестних настроїв, а влада має великий авторитет, навряд чи вдалося б навіть найбільш пронирливим інтриганам. Характерно, що визнають цей факт навіть опоненти Майдану. Наприклад, Павло Губарєв у своєму виступі 28 лютого 2014 року в Донецькій міськраді заявив депутатам, що велика частка відповідальності за Майдан лежить на самій Партії регіонів.

«Можна скільки завгодно говорити про таємних закулісних диригентів Майдану, закордонні розвідки, олігархів та інших людей, які впливали на це, та якби не було реальних проблем — на Майдан би ніхто не вийшов», — наголошував один із лідерів антиукраїнських акцій у Донецьку вже після перемоги опозиції.

Через два роки після революції один із лідерів луганського політичного клану Віктор Тихонов в інтерв'ю російському сайту «Политнавигатор» також визнав, що «младореформатори» з оточення Януковича самі своєю поведінкою спровокували революцію.

«Працюючи без будь-якого оглядання назад, своєю поведінкою вони готували і, по суті, виправдовували новий Майдан. Обложили даниною усіх, працювали виключно на себе. Ми вже бачили, що руйнується економіка, й Азаров це бачив, і люди, які працювали при ньому. Відкрито намагалися говорити про це Януковичу, але він уже не чув. Він видалив усіх, хто говорив йому правду», — розповідав Тихонов у 2016 році.

Але напередодні революції усі, зрозуміло, мовчали, і ні в кого з регіоналів, включаючи Віктора Тихонова, не вистачило сміливості на публічну критику «сім'ї». Навпаки, Януковича до останнього захищали та підтримували навіть після того, як повстання вже почалося і на вулицях запахло смаженим.

Революцію 2014 року в Україні часто називають Євромайданом. Проте це визначення слушне лише для першого її періоду, який тривав до 30 листопада 2013 року, коли «Беркут» побив студентів. Масовий мітинг 1 грудня був викликаний уже не стільки відмовою від євроінтеграції, скільки необґрунтовано жорстокими діями міліції. І в подальшому кожна нова спроба влади придушити протест не приводила до стабілізації ситуації, а лише сильніше розгойдувала маятник насильства.

Революція не сталася в одну мить — вона розтяглася майже на три місяці і тривала всю зиму 2013–2014 рр. За цей час влада неодноразово мала нагоду залагодити ситуацію. На початку це можна було зробити, обмежившись лише двома–трьома відставками. Але Янукович із баранячою затятістю не бажав іти на компроміси та поступатися протестувальникам навіть у дрібницях. Він надто довго й важко йшов до президентства, розраховував без проблем переобратися на другий термін у 2015 році і не допускав навіть думки про те, щоб ділитися з кимось владою. Він не тільки примудрився своїми руками розпалити пожежу, а ще й кілька місяців сам старанно підкидав у вогонь дрова замість того, щоб вчасно загасити перші іскри.

Наступного дня після масштабного мітингу в Києві, 2 грудня 2013 року, у Луганську відбулася позачергова сесія обласної ради. Депутати підтримали Януковича.

«Ми виступаємо категорично проти дій, які призвели до силового протистояння та страждань людей. Ми впевнені, що подіям на Майдані Незалежності 30 листопада буде дано належну правову оцінку. Україна підтвердила курс на європейські стандарти. Але нам потрібен час та ресурси, щоб підтягнутися до цієї високої планки, знайти взаємовигідний формат співпраці України, Європейського Союзу та Російської Федерації, коопераційні зв'язки з якою забезпечують завантаження вітчизняної економіки, робочі місця для мільйонів громадян нашої держави», — говорилося у тексті рішення, ухваленого за підсумками зборів.

Третього грудня аналогічну сесію провели депутати Луганської міськради, далі наказ пішов униз — до міст та районів регіону. Всі

одноголосно підтримували рішення Януковича про відмову від підписання угоди з ЄС.

На противагу київським протестам регіонали вирішили організувати мітинги на сході України на підтримку політики Януковича. Але виходити на масові акції з власної волі прихильники проросійського курсу не поспішали. Тому забезпечувати явку представники влади почали звичним та зрозумілим їм способом — за допомогою адмінресурсу. У Донецьку та Луганську на провладні мітинги зганяли переважно бюджетників, студентів та співробітників підприємств, що належали депутатам від Партії регіонів.

Як і будь-який підневільний захід, такі акції виглядали непереконливо та комічно. Було добре помітно, що зведена масовка просто відбуває номер і сприймає те, що відбувається, як «обязаловку». Люди тримали в руках заздалегідь заготовлені плакати та символіку Партії регіонів і байдуже слухали бляклі виступи ораторів. Абсурд ситуації був очевидним. Усі учасники процесу розуміли, що відбувається імітація, але все одно створювали ілюзію масових акцій на підтримку влади. Не ясно було, для кого призначалася ця картинка. Прихильники Майдану тільки сміялися над провладними мітингами, розуміючи їхню фальшивість, а організатори та учасники усвідомлювали, що беруть участь у створенні фейку. Проте ніхто не міг зупинити цей безглуздий процес.

Наприклад, 4 грудня у відповідь на масовий опозиційний мітинг у Києві регіонали організували в Донецьку свій мітинг на підтримку курсу президента. До будівлі Донецької ОДА автобусами привезли кілька тисяч людей, яким видали прапори Партії регіонів і транспаранти з гаслами «Донбас — за стабільність», «Донбас підтримує президента», «Тисячі мітингують — мільйони працюють», «Новий майдан — новий обман» та подібні. Регіонали фактично повернули політичний дискурс до формату 2003 року — наче й не було цих років влади Януковича, «сім'ї», євроінтеграції та всього іншого.

Масовка знову переважно складалася з працівників державних шахт, яких привезли на шахтних автобусах. Таким чином, мітинг було фактично профінансовано за рахунок бюджету. А сенс виступу спікерів зводився до старих гасел часів Помаранчевої революції та Северодонецького з'їзду — вони знову почали розпалювати ненависть до жителів західних областей. Регіонали вкотре намагалися переконати

Донбас у тому, що мешканці інших регіонів України хочуть його ошукати і жити за його рахунок.

«Ми теж можемо співати, танцювати, розважатися не гірше за інших. Але у нас є совість! Ми працюємо, ми ходимо на роботу в гарячі цехи та в забої. Чи готові ми й далі терпіти, щоб за рахунок Донбасу жили нероби та дармоїди? Чи готові ми годувати ледарів?» — волав у мікрофон ведучий мітингу Олександр Сулаєв. Масовка відповідала невдоволеним гудінням.

Дев'ятого грудня у Луганську відбувся «З'їзд депутатів усіх рівнів». Його делегати підтримали Віктора Януковича, а під час заходу прозвучали всі пропагандистські меседжі, які роками втовкмачували в голови жителів східних областей.

«У парламенті не було проголосовано закон про сексуальні меншини, який легалізує одностатеві шлюби», — говорив народний депутат від Партії регіонів Володимир Медяник, який ставив цей факт у заслугу чинній владі. Голова обласної адміністрації Володимир Пристюк заявив, що учасники з'їзду не будуть проти, якщо Янукович «вживатиме жорстких заходів» щодо протестувальників «для відновлення правопорядку».

Олександр Єфремов уже тоді назвав події на Майдані «революцією», хоча на той момент до революції було ще далеко. Відбувався лише масовий мітинг, на якому громадяни висловлювали своє невдоволення.

«Ми повинні розуміти, що від наших і тільки від наших дій залежить, чи будуть працювати наші підприємства, чи будуть наші діти мати майбутнє і роботу. Якщо ми підпишемо Угоду з ЄС — у нас не стане нових робочих місць. Обіцяю, що до кінця відстоюватиму інтереси нашого регіону», — сказав Єфремов у телефонному включенні. На з'їзді також уперше з'явилися представники козацької організації, які вступили в конфлікт із журналістами.

17 грудня Віктор Янукович прилетів до Москви, де підписав із Володимиром Путіним кілька угод. Як і передбачали раніше, Росія надавала Україні знижку на газ, а також погоджувалася вкласти \$15 мільярдів в українські цінні папери. «Віктор Янукович обміняв євроінтеграцію на російські гроші і дешевий газ», — коментували ситуацію українські ЗМІ. Прихильники Майдану сумно відзначали, що повертати кредит усе одно доведеться, а дешевим газом скористаються переважно олігархи з оточення Януковича — Рінат Ахметов та Дмитро Фірташ.

Бажаючи продемонструвати підтримку населення та довести, що Янукович виконує волю народу, того ж дня влада знову організувала в Донецьку мітинг. Він пройшов у цеху заводу «Норд», що належав народному депутату від Партії регіонів Валентину Ландику. На зустріч із робітниками приїхав секретар Донецької міськради Сергій Богачов, а також представники обласної організації Партії регіонів. Однак захід був організований настільки бездарно, що мав швидше зворотній ефект. Замість того, щоб підтвердити високий рейтинг влади, він продемонстрував безсилля і дурість чиновників.

Заява, яку поширила прес-служба «Норду» після зустрічі, нагадувала низькоякісну агітку, передруковану з якоїсь газети часів брежневського застою:

«Ми підтримуємо всенародно обраного президента Віктора Януковича та уряд у їхніх зусиллях стабілізувати ситуацію в Україні. Ми закликаємо президента відновити обсяги товарообігу з Росією, щоб українська продукція безперебійно потрапляла на традиційні ринки експорту. Ми видаємо Віктору Януковичу мандат народної довіри на підписання в Москві всіх документів, що сприяють цій меті», — говорилося в повідомленні.

Фотографії, зроблені на зустрічі, моментально розлетілися мережею і стали об'єктом глузувань. Утомлені робітники заводу стояли в темному і холодному цеху, одягнені у брудні халати та кожухи. В руках люди тримали плакати «Донецьк підтримує курс Президента» та «Донецьк не допустить державного перевороту», які

на завод привезли чиновники. З першого погляду було ясно, що люди беруть участь у цьому не з власної волі, і політики просто використовують своїх підлеглих, щоб створити видимість народної підтримки.

Збори на «Норді» Валентина Ландика стали приводом пригадати власнику заводу висловлювання його рідного брата Володимира (відомого луганського бізнесмена–регіонала, колишнього голови обласної організації Партії регіонів), який ще у 2010 році в інтерв'ю виданню Gazeta.ua так пояснював різницю між Заходом і Сходом України:

«Подивіться, як на Сході працює сталевар, машиніст. Це жахливі умови. Вони заробляють 200–300 доларів. А «вуйко» каже: «Щоб я за такі гроші так працював?! Я піду до поляка, нарубаю йому дров, він мені дасть 100 доларів, я ще до нього прийду». Це такий менталітет. Ми хотіли запуснути в Івано–Франківську завод «Норд». Та ледве ноги звідти забрали. Возили туди потягами своїх людей, бо тамтешні не хотіли працювати, хоча зарплату давали, як у Донецьку. Працювати повинні всі. Потрібно закривати кордони і виробляти власний продукт, будувати ферми. Ми будемо намагатися за 10 років це зробити», — розповідав Володимир Ландик за кілька років до початку революційних подій.

Це одкровення чудово ілюструвало логіку, якою керувалися регіонали у своїх діях. Уперше представник однієї з промислових груп східної України публічно визнав те, про що раніше говорили тільки опоненти «донецьких». Еліта Донбасу була зацікавлена у безправній та дешевій робочій силі і мріяла навіть про закриття кордонів, щоб не дати людям можливості шукати більш високооплачуваної роботи за кордоном. Звичайно ж, після різкого геополітичного розвороту Януковича зізнання Володимира Ландика не могли не згадати. Презирство, з яким регіонал говорив про жителів західної України, вся вина яких полягала лише у бажанні отримувати гідну винагороду за свою працю, тільки додавало енергії протесту.

Утім, не лише Ландик зневажливо відгукувався про заробітчан. У період Майдану українських робітників, які виїжджають на заробітки

до ЄС, пропаганда регіоналів представляла мало не ворогами держави, поряд із радикалами та націоналістами. Рідкісний мітинг на сході України обходився без згадки «западенців, які миють у Європі унітази». Чути таке засудження заробітчани від прихильників та навіть представників влади було, як мінімум, дивно. Адже люди їхали на заробітки не від хорошого життя — до цього їх підштовхувало безробіття. У тому, що мільйони громадян України були змушені їздити до інших країн та виконувати там чорну роботу, влада могла звинувачувати тільки саму себе. Проте чиновники та депутати місцевих рад втовкмачували в голови простим людям із Донбасу, що їхні найлютіші вороги — такі ж трударі з Галичини та Волині, плиточники, зварювальники та доглядальниці, які були винуваті лише у тому, що їм не знайшлося гідної роботи на батьківщині.

АГОНІЯ

Небажання Януковича чути протестувальників усе більше розпалювало пристрасті у столиці. Регіонали стверджували, що проти влади виступають переважно маргінали та націоналісти, які діють за вказівками із Заходу. Таке ставлення тільки підживлювало протест і підштовхувало людей до радикальних дій. Але замість того, щоб хоч якось збити градус кипіння, влада вирішила закручувати гайки.

13 січня людина з найближчого оточення Олександра Єфремова, заступник голови Луганської ОДА Едуард Лозовський фактично закликав у Фейсбуці «зачистити» протестувальників.

«Банди залітних гопників захопили центр столиці, і тільки через місяць після нападу штурмовиків–наци на Банковій, нарешті, «міліція мала право стріляти». А може, треба як Жуков в Одесі у 46-му?» — написав Лозовський.

16 січня 2014 року правляча коаліція відверто шахрайським чином ухвалила у Верховній Раді так звані «диктаторські закони», які істотно посилювали режим. Зокрема, вводилися такі поняття, як «екстремістська діяльність» та «іноземний агент», явно запозичені у Володимира Путіна в Росії, заборонялася діяльність ЗМІ, які не мають державної реєстрації, вводилася кримінальна відповідальність за наклеп.

Ситуацію ускладнювало не тільки ухвалення самих законів, а й те, яким шляхом це було зроблено — без обговорення і реального підрахунку голосів, простим підняттям рук. Причому підняті кінцівки навіть по-справжньому не рахували. Щоразу під час голосування депутат Володимир Олійник просто називав заздалегідь заготовлену цифру — «235».

Таке відверте хамство виходило за всі можливі рамки. Відбулася узурпація влади, і Янукович втратив будь-яку легітимність в очах опонентів. На вулицях почалися зіткнення, з'явилися перші загиблі, у регіонах, де Янукович не був популярним, спалахнув справжній бунт.

Перелякані регіонали усвідомили, що зробили помилку, і спробували відіграти ситуацію назад, але було вже пізно.

Усю зиму дії влади мали сумбурний і хаотичний характер. Очевидно, Янукович не розумів справжньої природи народної стихії і не знав, як приборкати її. Не відрізнялися розумом та кмітливістю й інші топ-чиновники. У відповідь на протести опозиції регіонали збирали так званій Антимайдан, але масові акції прихильників влади повністю програвали мітингам опозиції. У Києві в Януковича майже не було підтримки, тому людей на Антимайдан доводилося привозити до столиці з інших міст.

На Донбасі людей на провладні мітинги збирали безкоштовно, але із застосуванням адмінресурсу. Тисячі робітників шахт, заводів та комбінатів привозили автобусами на площі, де перед ними на задалегідь встановлених сценах виступали представники місцевої влади — посадовці та депутати. Промовці не шкодували опонентів. Часом лунали відверті заклики до насильства. Антимайданівці вимагали від Януковича жорстоко придушити протести.

Але київський Майдан був далеко. Тому вся ненависть ораторів діставалася місцевим опонентам Януковича, які виходили на невеликі локальні Майдани у Донецьку та Луганську. На сході країни прихильники опозиції були у явній меншості і тому не представляли серйозної небезпеки для влади, але добре підходили для того, щоби зірвати на них злість. Донбаські прибічники Майдану постійно піддавалися нападкам, при цьому атакували їх не прості прихильники Януковича, якими справді могли рухати щирі емоції, а наймані хулігани — «тітушки».

Спочатку протестувальники у Донецьку мали можливість збиратися безперешкодно. Місцем збору був пам'ятник Шевченку, встановлений недалеко від будівлі обласної адміністрації. У листопаді та грудні збори біля нього проходили мирно, але 19 січня 2014 року ситуація різко змінилася. Того дня донецькі прихильники опозиції вирішили автоколоною проїхати до маєтку Януковича, розташованого у селищі Калінкіно-2, і пікетувати його на знак протесту проти ухвалення диктаторських законів. Самого президента у Донецьку в цей день не було, але, за задумом організаторів, він мав обов'язково дізнатися про пікет із преси. Розрахунок був на гучний медійний ефект. І справді, після того, як організатори донецького Автомайдану

анонсували свою акцію, новина про неї моментально розлетілася у ЗМІ. Такий крок донецьких опозиціонерів, які перебували у самому «лігві ворога», виглядав досить відчайдушно.

Віктор Янукович, очевидно, розцінив цю акцію як посягання на свою територію. За словами джерела у Донецькій ОДА, дізнавшись про підготовку поїздки до маєтку, старший син президента розлютився і поставив своїм людям завдання «розібратися» з опозиціонерами і не допустити виїзду автоколони. Виконувати завдання доручили «авторитетному бізнесмену» Армену Саркісяну з Горлівки, якого в місті називали «смотрящим» від Юрія Іванющенка.

19 січня донецькі опозиціонери зібралися на стоянці біля облдержадміністрації, щоб прямувати звідти до дому Януковича, однак їх швидко заблокували автомобілі людей Саркісяна. Автоколоні майданівців не дали виїхати навіть зі стоянки. Активістів оточили молоді люди напівкримінального вигляду, які почали ображати прихильників Майдану, штовхати їх та виривати у них із рук українські прапори. Міліція, яка була присутня на мітингу, стояла осторонь і не втручалась у події.

Керував «тітушками» сам Армен Саркісян, який стояв у них за спинами в кепці, насунутій на очі, а також його люди Гагик Агавелян та Едуард Полепкін. Брав участь у протистоянні ще один відомий у майбутньому персонаж — бритоголовий здоровань Олексій Петров, який у 2014 році став одним із лідерів бойовиків так званої ДНР у Горлівці. Найманці домоглися свого — поїздка до будинку Януковича так і не відбулася.

Після «бойового хрещення» 19 січня найняті владою «тон-тон-макути» намагалися зірвати практично кожну акцію опозиції в Донецьку. «Тітушки» обливали учасників донецького Євромайдану зеленкою, жбурляли у них яйцями, відбирали і ламали прапори. Траплялися й ексцеси виконавців. 26 січня у Донецьку сталася курйозна історія: біля пам'ятника Шевченку побилися два угруповання «тітушок», які помилково прийняли одне одного за прихильників Майдану.

У Луганську місцева влада вимагала жорстких заходів. 20 січня фракція Партії регіонів у Луганській обласній раді оприлюднила заяву, в якій містився заклик до Януковича застосувати силові заходи, щоб погасити протистояння на вулицях. Окрім того, луганські депутати

вимагали заборонити партію «Свобода» і ввести у Києві надзвичайний стан.

«Євромайдан як мирна акція закінчився ввечері 19 січня, коли він перейшов у фазу силового протистояння, що поставило країну на межу громадянської війни. Ті, хто називають себе мирними демонстрантами та активістами Євромайдану, йшли на вулицю Грушевського з цілком чіткою метою: застосувати силу, організувати заворушення аж до кровопролиття», — говорилося у заяві луганських регіоналів.

Цинізм цієї заяви приголомшував. Як відомо, 19 січня з'явилися перші жертви серед протестувальників, а луганська влада не тільки не співчувала загиблим, а й висловилася в дусі «самі винні», не згадавши про відповідальність правоохоронців.

На тлі ескалації подій у Києві дані загострювалася обстановка і в тих регіонах, де переважно підтримували опозицію. 23 січня тисячі львів'ян заблокували площу перед Львівською облдержадміністрацією. Люди увірвалися до будівлі, вимагаючи зустрічі з губернатором Олегом Салом. Вони заявили йому, що «відтепер беруть владу в свої руки». Під тиском Сало написав заяву про відставку. Слідом у відставку подав і волинський губернатор Борис Климчук. У декількох регіонах західної та центральної України прихильники Майдану взяли під контроль обласні адміністрації.

25 січня Партія регіонів знову організувала в Луганську масштабний мітинг на підтримку Януковича. Більшістю серед присутніх були робітники заводів «Маршал» та «Автомотозапчастина», що належали двом відомим луганським регіоналам — нардепу Сергію Горохову та депутату облради Андрію Недовесу. Промовці знову вимагали «навести лад» та застосувати «жорсткі заходи». Події у Києві було названо «державним переворотом».

«Ми звертаємося до президента України як до гаранта Конституції, до обраних нами депутатів Верховної Ради, до всіх представників державної влади з вимогою негайно навести лад у

Києві і відновити законність на всій території країни. Проявити твердість та послідовність у захисті конституційного ладу України. Захистити мешканців нашої держави від громадянського протистояння, застосувавши всі потрібні законні дії та жорсткі заходи, аж до введення надзвичайного стану», — говорилося у резолюції мітингу.

Паралельно у соціальних мережах «Однокласники» та «Вконтакте» почався розгін пліток про «вихід східних областей зі складу України» та про приєднання до Росії. В усіх цих вкидах фігурував добре відомий нам депутат Луганської облради Арсен Клінчаєв. По суті, він же першим і починав озвучувати ці ідеї від свого імені.

«Ми не хочемо розколу країни і не дозволимо цього. Але я переконаний, що якщо влада в державі дістанеться фашистам, Схід України цього не потерпить. Схід чекає, хоча у багатьох сверблять руки. І багато хто готовий, так би мовити, «повеселитися». І я не виключаю можливості, що східні області, якщо влада в державі перейде до рук мітингувальників, не захочуть жити в такій Україні і возз'єднаються з Росією», — говорив Клінчаєв в інтерв'ю журналістам видання «Восточный вариант».

До кінця січня стало зрозуміло, що влада поступово спливає з рук Януковича. Але, незважаючи на рішучі заклики земляків розправитися з Майданом, президент зволікав. І це зволікання лякало донбаських чиновників. У ситуації, що склалася, вони, як і в 2004 році, намагалися мобілізувати свій електорат старими перевіреними методами. Людей почали лякати радикалами та фашистами із західної України, які нібито збиралися приїхати на Донбас та влаштувати в регіоні заворушення. І мешканці східних областей, налякані подіями в Києві, знову повірили цим страшилкам.

Одним із тих політиків, що цілеспрямовано розпалювали істерію у Донецьку, був секретар міськради Сергій Богачов. Уранці 27 січня він зробив заяву, яку відразу ж показали на місцевих телеканалах, підконтрольних Партії регіонів. Богачов заявив, що у бік Донецька

рухаються вісім автобусів із членами «Правого сектору», які нібито збираються захопити будівлю Донецької ОДА. Майже одразу після цієї заяви до будівлі адміністрації почали стягуватися автобуси з шахтарями державних шахт. Разом зі співробітниками «Беркуту» шахтарі мали захищати будівлю від штурму неіснуючих «загарбників». На питання журналістів про те, хто дав наказ шахтарям приїжджати до ОДА, губернатор Донецької області Андрій Шишацький відповів, що такого рішення не ухвалював, і гірників прислали за рішенням трудових колективів.

Сотні шахтарів у помаранчевих касках цілий день безглуздо тинялися в околицях адміністрації. При цьому деякі донеччани, налякані чутками про автобуси з фашистами, приймали їх за активістів «Правого сектору». Влада нагнітала істерію, але у підсумку бандерівці в місті, звичайно, так і не з'явилися. Сергій Богачов пояснив їхню відсутність тим, що автобуси з націоналістами нібито не доїхали і розвернулися на кордоні Донецької області.

У Луганську того ж дня, 27 січня 2014 року, офіційним розпорядженням голови облادміністрації Володимира Пристюка було створено «Штаб із забезпечення громадського порядку та стабільної роботи підприємств». Пристюк цілком серйозно побоювався «заїзду інших людей» на територію області і навіть доручив узяти під контроль продаж бейсбольних бит у магазинах. Ніхто прямо не озвучував, звідки чекають «гостей», але із загального контексту інформаційного поля виходило, що йдеться про все той же «Правий сектор», який зображувався у російській та українській провладній регіональній пресі могутньою та численною організацією. Для боротьби з радикалами місцева влада почала створювати так звані «народні дружини».

«У зв'язку зі спробами штурму облдержадміністрацій у Харківській та Запорізькій областях низка громадських організацій Луганської області виступили з ініціативою взяти на себе функцію щодо забезпечення громадського порядку та захисту земляків від радикалів, які здійснюють безчинства. Депутати Луганської облради повністю підтримують цю ініціативу громадських організацій», — говорилось у зверненні облради з цього приводу.

«Я б хотів звернутися до тих вояжерів, які намагаються заїхати на луганську землю. Ви повинні знати, що у нас живуть дуже порядні, хлібосольні люди. Ми любимо зустрічати гостей, ми завжди їх нагодуємо, напоїмо, ми любимо і пісні співати, ми і подарунки даруємо. Але крім того, що ми любимо відпочивати, ми любимо ще й працювати. У нас сьогодні стабільно працюють усі підприємства, тому що люди розуміють, що треба нагодувати і сім'ю, і країну, і, на жаль, нероб. Я вас просто попереджаю, що якщо якісь хлопці спробують приїхати в Луганську область і встановити свої порядки, влаштувати тут дебош, хаос, вони отримають по зубах і дуже боляче. Тому що нашому терпінню сьогодні теж приходить кінець», — говорив губернатор Володимир Пристюк 28 січня 2014 року.

31 січня голова фракції Партії регіонів у парламенті Олександр Єфремов теж почав лякати луганчан «приїжджими».

«Я сьогодні розмовляв із продавчиною в одному з великих магазинів нашого міста. І вона мені каже: «Олександр Сергійовичу, у нас у місті з'явилися якісь люди, якісь невідомі особи». Я кажу: «Може, тобі це здається?». Вона каже: «Ні. Я все життя пропрацювала в торгівлі, і я дуже чітко розрізняю тих людей, які місцеві, і тих, хто приїжджі. Я вам кажу, що в нашому місті сьогодні перебуває якась група людей «не наших», які ходять по магазинах, в тому числі, вони гріються там, і це чітко видно», — розповідав Олександр Єфремов.

Із контексту було зрозуміло, що Єфремов, як і Пристюк, мав на увазі «гастролерів» із західної України. І якщо тоді ці слова здавалися брехнею, то в контексті подальших подій цілком можна допустити, що продавчиня з розповіді Єфремова справді помітила приїжджих — тільки з Росії.

8 лютого у Донецьку знову зійшлися учасники двох мітингів. Прихильники Майдану вийшли до будівлі обласної прокуратури, щоб вшанувати пам'ять загиблих у Києві. Навпроти них зібралася більш численна провладна акція. Її учасники, які здебільшого були тими ж

найнятимі «тітушками», вигукували погрози та образи на адресу опонентів Януковича. На мітингу Антимайдану у цей день з'явився ветеран антипомаранчевого руху і один із майбутніх «міністрів ДНР» Олександр Хряков.

«Віктор Федорович Янукович! Ми тебе вибирали, ми за тебе боролися на виборчих дільницях із цією нечистю з 2004 року, ми тримали наметове містечко «За Україну без Ющенка». Ми ходили російськими маршами по Донецьку. Скільки можна не звертати уваги на наші бажання? Дай «Беркуту» наказ вичистити цю нечисть. І ми допоможемо, підсобимо. І козачки, і солдатики наші радянські, і воїни наші, росіяни, не забули номер своєї табельної зброї, записаної у нашому військовому квитку!» — волав Хряков у мікрофон.

Його промова була відкритим закликком до вбивств та громадянської війни. Відеозапис виступу Хрякова потрапив у ЗМІ і шокував прихильників опозиції. Та, як завжди буває у таких випадках, загрози мали зворотній ефект. Протестувальників такі заклики тільки підбурювали та переконували в тому, що відступати нікуди. Зупинити революцію було вже неможливо, втім, Янукович не надто й намагався щось зробити.

На 9 лютого нікому не відома спільнота «Луганська добровольча бригада» у «Вконтакте» із 50 підписниками анонсувала «Марш против майданутих мразей». «У ході візьмуть участь активісти Російських православних зборів, Союзу російського народу, Новоайдарського юрту донських козаків, літературно–історичного клубу «Русич», Російського союзу, Російської громади Северодонецька, а також Луганської добровольчої бригади імені генерала Денікіна», — говорилося в анонсі. В реальності цих організацій не існувало.

Це був тест: скільки людей вийде на антиукраїнський або відверто проросійський мітинг без адміністративного ресурсу та наказу влади? Він показав, що станом на початок лютого ніякого реального громадянського антиукраїнського руху в регіоні не було; на мітинг прийшло 20 осіб, і це були суто цивільні люди, які очевидно не могли вчиняти силових акцій. Наприклад, у той день на мітингу в Луганську вперше засвітилася Анастасія Пятерікова — танцівниця з нічного

клубу, яка вже у лютому–березні стане основним публічним спікером антиукраїнського руху для російських телеканалів.

12 лютого у Криму відбувся форум представників обласних рад, на який поїхали регіональні посадовці, серед них Валерій Голенко з Луганська та Андрій Федорук з Донецька. З огляду на те, що форум відбувався за два тижні до початку російського вторгнення у Крим, можна не сумніватися, що він мав не випадковий характер. На півострові говорили вже не тільки про необхідність припинення всіх силових дій у Києві. Говорили про фундаментальні зміни до Конституції та фактичний перехід до федеративного устрою, а також про необхідність ухвалення дієвого закону про місцеві та державні референдуми. Тоді мало хто звернув увагу на цю деталь. Але подальші події підтвердили знаковість цього з'їзду. Його зміст свідчив про те, що сценарії відокремлення від України прораховувалися регіональними елітами південних і східних областей України ще до втечі Януковича.

Того ж дня, 12 лютого, прозвенів перший по–справжньому грізний дзвіночок у Луганську. Вже відомий нам отаман Луганського округу козаків Всевеликого війська Донського, підконтрольного російським спецслужбам, Леонід Рубан першим із Луганської області звернувся до Володимира Путіна та отамана ВВД Віктора Водолацького з проханням «надати військову підтримку народу України».

«Опозиційні лідери закликають до акцій протесту радикальних націоналістів, які захопили центр столиці і владу у західних регіонах України. Вони провокують громадянську війну, заявляючи, що звернуться до військ НАТО за допомогою. Звертаємося до вас як небайдужі громадяни, які поважають закони України та міжнародно–правові акти, до яких приєдналася наша держава, з проханням не віддати нас на розтерзання західним іродам, а в разі подальшого поглиблення політичної кризи, спроб введення на територію України військ НАТО надати військову підтримку народу України», — йшлося у зверненні, яке отримало широкий резонанс у медіа.

Агонія режиму тривала до двадцятих чисел лютого і закінчилася зрештою масовими вбивствами. 18 лютого на вулицях столиці почалися бої. У період із 18-го до 21 лютого на Майдані загинуло 77 осіб. У ніч на 22 лютого президент усвідомив, що гра програна, і втік із Києва. Його приклад наслідували майже всі перші особи держави.

ГРОЗА НА СХОДІ

22 лютого 2014 року у Харкові відбувся з'їзд депутатів південно–східних областей, Севастополя та АР Крим. Очікувалося, що на ньому виступить керівництво держави, яке втекло з Києва. Однак ані Янукович, ані Азаров на з'їзді так і не з'явилися, хоча до Харкова приїхали. Крім українських політиків із проросійськими переконаннями, на з'їзді були також російські «гості»: депутат Держдуми РФ, глава комітету з міжнародних відносин Олексій Пушков, сенатор Михайло Маргелов, губернатори Белгородської, Ростовської та Воронежської областей, а також генконсул РФ у Харкові Сергій Семенов. У президії з'їзду були всі керівники регіонів, що підтримували Януковича під час Майдану. Починалося все так само, як у Северодонецьку в 2004 році.

За своїм змістом з'їзд був абсолютно реакційним заходом, проте закінчився він напрочуд «беззубо». Спікери висловлювали обурення, сварилися, погрожували, але радикальних закликів до відокремлення та утворення якихось «республік» не озвучували. Саме у цей день лідери регіональних організацій Партії регіонів зрозуміли, що Янукович уже де-факто не президент, і що вимагати «порядку в державі» вже нема від кого.

З Харкова луганська делегація відразу ж поїхала додому, де на пізній вечір було заплановано сесію обласної ради. Перед самим її початком у місті сталася досить дивна подія, сенс якої й досі залишається до кінця не зрозумілим. Близько 18:00 у сквері перед будівлею облради зібралася група чисельністю до 50 осіб, озброєна бейсбольними битами. Прокричавши «Слава Україні!», невідомі почали імітувати штурм будівлі. На вигляд це були справжнісінькі «тітушки» з однаковими битами та у медичних масках. Хтось зробив у темряві кілька пострілів.

Керував цим псевдоштурмом відомий луганський політик В'ячеслав Серпокрилов (на той момент — голова місцевого осередку партії УДАР), який мав у місті репутацію провокатора. Серпокрилов багато років займався організацією різноманітних акцій та замовних мітингів, створював фейкові громадські організації та рухи, був залучений до регіональних осередків різних політичних сил. Залежно

від ситуації він працював як проти регіоналів, так і в їхніх інтересах. Раніше йому доводилося співпрацювати, зокрема, й з Арсеном Клінчаєвим.

У 2009 році разом із Клінчаєвим Серпокрилов створив громадське об'єднання «СССР» (Союз «Соціальна справедливість і розвиток»). На презентації цієї організації Клінчаєв охоче взяв участь у постановочній бійці з «українськими націоналістами», спеціально найнятими для того, щоб надати заходу побільше драматизму.

Спроба Серпокрилова 22 лютого 2014 року організувати дивний та безглуздий псевдоштурм Луганської ОДА, судячи з усього, теж була провокацією, яка у підсумку призвела до ескалації антиукраїнських настроїв у Луганську. По суті, лідер луганського УДАРу та його люди зіграли роль тих самих кривавих радикалів, якими Єфремов і Пристюк цілий місяць лякали луганчан. До епізоду біля Луганської ОДА Серпокрилов жодного разу не був помічений на луганському Євромайдані, лідери якого відразу ж відхрестилися від участі у цьому нальоті.

Будівля обладміністрації «охоронялася» кількома активістами «Луганської гвардії» — проросійської громадської організації, яка була заснована у січні 2014 року та фінансувалася місцевими регіоналами. Чи була в реальності сутичка між людьми Серпокрилова та активістами «Луганської гвардії», що намагалися «захищати будівлю ОДА», — не ясно. На наявних відеозаписах складно щось розібрати, тож вельми вірогідно, що обидві сторони лише імітували бійку. У темряві пролунали постріли, але хто стріляв і куди — зрозуміти було неможливо.

Свідки подій стверджують, що «штурмувальники» навіть не наблизилися до будівлі ОДА і весь час перебували у сквері навпроти. Зрештою, «штурм» закінчився нічим, люди Серпокрилова розсмокталися по дворах, однак мети було досягнуто: інформантства опублікували новини про «атаку радикалів на Луганську обласну раду», які зі швидкістю світла розлетілися у соціальних мережах.

Після цього інциденту містом поповзли панічні чутки про те, що до Луганська, нарешті, доїхав «Правий сектор» і влаштував криваві заворушення. «Штурм» Серпокрилова мобілізував радикально налаштованих проросійських луганчан. До будівлі обласної адміністрації підтягнулися люди, озброєні ланцюгами, битками та

арматурою. Незабаром перед ними тріумфально з'явився Олександр Єфремов, який пообіцяв «захистити Луганськ від свавілля».

Депутати Луганської облради збиралися на екстрену сесію. Регіонали виглядали розгубленими. Усі вже знали, що Янукович утік, і чекали, що скаже Єфремов. Хедлайнером заходу був депутат Луганської облради, власник заводу «Автомозапчастина» Андрій Недовес. Він атакував президента-банкрута.

«Я останні кілька років повторюю одне: Межигір'я та «сім'я» заженуть цю країну до ями, з якої ми не зможемо вибратися, і що «сім'ю», і нас, людей, які посадили його на трон, — винесуть на вилах. Ми — на межі цієї ситуації», — сказав він.

Однак відразу ж після цього зізнання Недовес почав закликати депутатів облради до актів громадянської непокори.

Сенс його виступу зводився до того, що противники Майдану мають почати боротьбу проти активістів-майданівців із застосуванням їхніх же методів.

«Подивіться список убитих. Подивіться адреси та прізвища. Дев'ять із десяти — це люди із заходу. Киян там не було. Центральна, а здебільшого — західна Україна. Респект їм за це. Вони змогли зробити те, що вважали за потрібне. Тепер ми повинні у них повчитися актам громадянської непокори», — говорив із трибуни Недовес.

Проте його слова про «дев'ять із десяти» були відвертою брехнею. Щоб встановити це, досить просто подивитися на адреси та прізвища загиблих, які доступні у відкритих джерелах. Наприклад, із 23-х загиблих 18 лютого лише четверо були уродженцями західної України (Волині та Галичини). Семеро загиблих, серед них журналіст В'ячеслав Веремій, були жителями Києва та Київської області. Двоє — вихідці з Донецької області. Із восьми загиблих 19 лютого уродженцем західної України був лише один. Із 47 загиблих 20 лютого «западенцями» були 25 осіб. Безсумнівно, Недовес знав реальний стан речей. Однак факти ламали картину світу, яку так довго та ретельно

вибудовували луганські політики, тому їх (факти) вирішено було просто ігнорувати.

Недовес заявив, що міліція Луганської області повинна «підкоритися тій владі, де ми живемо».

«Ми повинні стати тією єдиною легітимною владою, яка зможе щось говорити. І мають бути люди, які піднімуть прапор — наш прапор, нашої області, і скажуть, що ми хочемо жити так, як ми хочемо. І все. І якщо нас будуть ламати через коліно, ми маємо вискалитися. В оскалі, а не в усмішці», — продовжував Недовес.

Інший депутат обласної ради — також уже відомий нам — Родіон Мірошник (який, до речі, пізніше стане представником так званої ЛНР у Мінській контактній групі) закликав колег створити всі умови для людей, які «хочуть себе захищати» та допомогти їм організувати наметові табори. Ще більш відверто закликав колег до опору мер Луганська Сергій Кравченко.

«Якщо кожен із вас збере свої колективи і скаже: «Хто хоче?» — прийдуть сотні тисяч. Жодна гнида сюди не приїде. Вони будуть знати, що Луганськ — це сила!» — кричав Кравченко з трибуни.

Після довгих та палких виступів Луганська обласна рада оголосила, що бере на себе всю повноту влади у регіоні. Депутати звернулися до Верховної Ради, від якої зажадали права створювати муніципальну міліцію та місцеві сили правопорядку, а також заявили про створення народних дружин самооборони. Створювати аналогічні дружини облрада порекомендувала також міським та районним радам Луганщини.

Фактично екстрена сесія Луганської облради стала прологом подій весни 2014-го. Все, до чого закликали депутати Мірошник та Недовес, зовсім скоро почало втілюватися в життя. У Луганську справді, немов за команду, з'явилися угруповання людей, які швидко озброїлися та за повного сприяння місцевої влади і міліції взяли владу у свої руки. Донбас був наляканий тими химерами, які сам і створив. Прихильники Майдану, яких пропаганда кілька місяців зображувала відмороженими

нацистами та вбивцями, вселяли жах обивателю. Велика кількість жителів Донбасу справді була впевнена, що обіцяні автобуси з бойовиками «Правого сектору» ось-ось рушать на регіон, щоб помститися його жителям за підтримку Януковича.

Наступного дня, 23 лютого, коли інформація про втечу Януковича вже потрапила до ЗМІ, голова фракції Партії регіонів у Раді Олександр Єфремов (він був фактично єдиним із публічних спікерів влади, хто не втік та не ховався) зробив гучну заяву: від імені партії та парламентської фракції визнав помилки, відхрестився від біглого гаранта та звинуватив його у вчиненні злочинів.

«Україна виявилася обманутою і пограбованою, але навіть це ніщо у порівнянні з горем, з яким зіткнулися десятки українських сімей, які втратили своїх близьких по обидва боки протистояння. Україну зрадили, а людей зіштовхнули лобами. Уся відповідальність за це лежить на Януковичі і його найближчому оточенні. Ми — фракція Партії регіонів у Верховній Раді України і наші однопартійці — рішуче засудуємо злочинні накази, що призвели до людських жертв, порожньої скарбниці, величезних боргів, ганьби в очах українського народу та всього світу. У результаті цього наша держава опинилася на краю прірви, загрози розколу і втрати національного суверенітету. Будь-які спроби вплинути на ситуацію, переконати президента не були почутими. Мільйонна партія фактично опинилася заручницею однієї корумпованої «сім'ї».

Фракція Партії регіонів представляє інтереси понад 10 мільйонів виборців і більше одного мільйона членів партії. Партія регіонів — це нормальні, працьовиті люди, які люблять свою землю, свій народ. Це промисловці, вчені, робітники, лікарі і вчителі. Ми прийшли у парламент для того, щоб служити Україні та її народу. Фракція Партії регіонів заявляє, що розбіжності в думках, іноді в ідеології не є перешкодою для спільної роботи на благо України. Бувають різні погляди, але мета у нас одна — єдина, сильна і незалежна Україна. Ми засудуємо втечу та легкодухість Януковича, ми засудуємо зраду, ми засудуємо злочинні накази, які підставили простих людей, солдатів і офіцерів.

Але спроби тотального залякування і самосуду, дестабілізації ситуації у регіонах неприйнятні в демократичних суспільствах. Шановні однопартійці, я звертаюся до всіх вас — депутатів від Партії регіонів Верховної Ради, обласних, міських і місцевих рад, до всіх патріотів нашої партії. Ми зробимо все, щоб захистити вас і захистити від тих помилок і злочинів, які були зроблені на самому верху», — сказав Олександр Єфремов.

Обезголовлені регіонали тепер мали пристосовуватися до нових реалій та вирішувати, як існувати далі. Гіркота політичної поразки посилювалась усвідомленням того, що Янукович та люди з його оточення вчинили страшний злочин, за який комусь доведеться відповідати. У лічені дні Партія регіонів, яка завжди славилася внутрішньою дисципліною та монолітною єдністю, розпалася на окремі угруповання, кожне з яких зіткнулося з необхідністю шукати собі нових покровителів. Причому не обов'язково всередині країни. За кілька днів після втечі Януковича у Криму з'явилися військові без розпізнавальних знаків. Почалася анексія Криму Російською Федерацією.

Перспективи самого Віктора Януковича залишалися не до кінця зрозумілими. Існувала ймовірність того, що він за підтримки своїх російських партнерів ще спробує повернутися та продовжити боротьбу за владу. Після виїзду з України повалений президент з'явився у Ростові і 28 лютого виступив на прес-конференції. Його виступ залишив двояке враження. Янукович заявив, що залишається легітимним президентом і верховним головнокомандувачем, але при цьому не віддав нікому ніяких наказів. Більш того, заявив, що виступає проти воєнного вторгнення Росії в Україну, хоча на той момент воно вже почалося, і військові РФ у Криму вже з'явилися. Прихильники Януковича розгубилися та розчарувалися ще більше. Багато хто чекав (хто з жахом, хто з надією), що він звернеться за допомогою до російської влади, і це послужить сигналом до повномасштабного введення військ в Україну. Російське керівництво тоді ще робило вигляд, що не має жодного відношення до подій у Криму.

В умовах такої плутанини кожен із регіоналів діяв на власний розсуд. Хтось принішк в очікуванні деякої стабілізації, хтось робив боязкі спроби домовитися з новою владою, а хтось вирішив зіграти у

стару гру під назвою «донбаський сепаратизм». Тим більше, що умови для цього знову склалися максимально сприятливі.

ЧАСТИНА ШОСТА

КРИВАВА ВЕСНА У ДОНЕЦЬКУ

Після втечі Януковича Донецьк кілька днів жив у розгубленості. Чиновники, місцеві депутати, організатори та учасники Антимайдану не могли повірити, що все скінчено. Як і десять років тому, після Помаранчевої революції, їм здавалося, що переможці будуть мститися. У різних частинах міста час від часу збиралися невеликі мітинги антимайданівців, але в цих акціях брало участь не більше 200–300 осіб. Уся ця активність нагадувала запізніле махання кулаками після бійки і спочатку не викликала побоювань. Увага всієї країни у той момент була прикута до ситуації в Криму, де розгорталися головні драматичні події.

22 лютого біля пам'ятника Грінкевичу у Донецьку відбувся мітинг, на якому виступав оратор із Харкова, що представляв організацію «Оплот». Ця організація, що була створена у Харкові колишнім співробітником МВС та бізнесменом Євгеном Жиліним, прославилася під час подій зими 2014 року у Києві — люди Жиліна билися з прибічниками Майдану. У Донецьку представник «Оплоту» прямо закликав донеччан брати до рук зброю і застосувати її проти політичних опонентів.

«Я більше ніж упевнений, що у половини з вас тут є зброя. Ви ж Донбас. Я знаю, як люди тут живуть і як твердо тут розмовляють. У половини з вас є, може бути, незаконна зброя, ну ось і прийшов час її застосувати. Вона буде законно застосована!» — кричав харків'янин.

На той момент жодних ворогів, проти яких можна було б застосувати зброю, у місті не було. Якщо, звичайно, не брати до уваги місцевих прихильників євроінтеграції, які поводити себе абсолютно мирно. Ніхто не планував їхати до Донецька з інших регіонів України і влаштовувати там заворушення. У цьому не було жодного сенсу, адже

мета повстання була досягнута — Янукович та його команда припинили чинити опір і втекли з України.

Однак донецька влада далі штучно накручувала народ. Представники різних організацій, пов'язаних із регіоналами, переконували мешканців Донецька, що ось–ось почнеться війна, що необхідно озброюватися та боротися проти прихильників Майдану, яких називали не інакше, як «фашистами» та «радикалами». День у день оратори брехали про автобуси з «бойовиками Майдану» і «Правого сектору», що насуваються на Донбас, і ці тривожні чутки гуляли містом, обростаючи різними деталями та подробицями. Розігріті пропагандою люди вірили будь–яким страшилкам. Таксисти переказували пасажирам історії про радикалів, які приїхали чи то у Горлівку, чи то у Селідове, щоб повалити місцевий пам'ятник Леніну.

24 лютого на площі Леніна за підтримки міської влади Донецька з'явилося невелике наметове містечко, формальними організаторами якого стали щойно створені організації «Оборона Донбасу» та «Східний фронт». Організатори містечка заявили, що збираються охороняти від націоналістів пам'ятник Леніну, а також закликали людей записуватися до народної дружини для захисту міста. Над наметами майоріли триколори сепаратистської організації «Донецька республіка».

Лідери організацій розповідали у коментарях журналістам, що збираються просто охороняти громадський порядок, тому що побоюються розгулу криміналу, але було ясно, що це говорить лише про людське око. На мітингах оратори були вже більш відвертими і заявляли, що дружини створюються для боротьби з прихильниками Майдану, радикалами та націоналістами, які нібито готуються приїхати у Донецьк.

Едуард Акопов, який називав себе командувачем «Східного фронту», не приховував, що збирається створити пара–мілітарні формування, і навіть звернувся до міської влади з проханням про сприяння у цій справі.

«Користуючись нагодою, я хочу попросити міську владу про допомогу з виділення приміщення для формування, для 500 осіб, щоб перевести їх на казармений стан, щоб вони згадали, що таке дисципліна, що таке армія. Хотів попросити, щоб надали мені

інструкторів, які могли б трохи навчити людей, згадати, що таке розбирання–збирання автомата Калашникова, що таке тактика ведення бою», — говорив Акопов під час розширеної наради з головами районних рад та представниками правоохоронних органів 25 лютого. Мер Донецька відповів на це прохання відмовою. Утім, жодної протидії «Східному фронтові» та «дружинникам» ніхто також не чинив. Чиновники займали проміжну позицію — намагалися не виходити за червоні прапорці, але, водночас, усіляко заохочували громадську істерію.

Губернатор Донецької області, колишній топ–менеджер одного із заводів Ріната Ахметова Андрій Шишацький публічно підтримав організаторів наметового містечка.

«На жаль, якщо є загроза та агресія, яка йде з Майдану, у соціальних мережах і на телебаченні, то громадянам доводиться самоорганізовуватися для захисту», — цитувала слова голови Донецької ОДА газета «Сьогодні».

Але насправді намети на площі не були самоорганізацією. Крім самого губернатора, створенням містечка також займалися члени донецького осередку КПУ, а також секретар Донецької міськради Сергій Богачов, який особисто приходив на площу Леніна, спілкувався з активістами і давав коментарі журналістам.

Формування загонів для майбутньої війни відбувалося в ті дні не тільки у центрі Донецька Губернатор Шишацький закликав мерів міст Донецької області створювати загони самооборони, щоб протистояти «Правому сектору». Залучати у такі загони він пропонував людей, що мали на руках зареєстровану зброю. У містах до цього завдання губернатора поставилися по–різному. Достеменно відомо, що мер Харцизька Валерій Дубовий справді викликав до себе членів місцевого мисливського товариства, яким пропонував створити озброєний загін. А в деяких містах ініціативу Шишацького проігнорували.

Два роки по тому на суді про наказ Шишацького згадувала також мер Слов'янська Неля Штепа, яка разом з іншими головами міст була присутня на згаданій зустрічі.

«На нараді Шишацький сказав, що на Донбас можуть прийти агресивно налаштовані радикали в особі «Правого сектору», розповів, скільки людей вони вже вбили, і тому необхідно було створювати на місцях загони самооборони для боротьби з «Правим сектором». Для цього ми мали зібрати всіх, у кого є зброя, мисливців, і запропонувати їм організуватися в загони самооборони», — розповідала вона.

Але головні ролі в майбутньому протистоянні належало зіграти зовсім іншим організаціям — «Донецькому міському громадському формуванню з охорони громадського порядку та державних кордонів», де значився у той час нікому не відомий Олександр Захарченко, а також «Народному ополченню Донбасу» Павла Губарева, які формувались якраз у ці дні.

25 лютого у «Народного ополчення» з'явилися свої сторінки у соціальних мережах, а в інтернеті було опубліковано «Звернення Павла Губарева до ополченців Донбасу».

«Щоб місцева влада наважилися діяти, вона повинна відчувати тиск із боку донеччан. Тому завдання патріотів створити такий громадський рух, який міг би, з одного боку, захистити місто від приїжджих неонацистів, а з другого — змусити владу слухати донеччан, а не незаконний «уряд» у Києві. Для цього нам потрібно привести під ОДА 10 000 людей. А мені відомо, що нас утричі більше», — йшлося у зверненні.

ЗВІДКИ ВЗЯВСЯ ПАВЛО ГУБАРЄВ І ЯК ВІН СТАВ «НАРОДНИМ ГУБЕРНАТОРОМ»

Для того, щоб краще розібратися в тому, що ж сталося в Донецьку у березні 2014 року, необхідно знову повернутися до середини 2000-х, коли майбутній «народний губернатор» Донецької області робив у політиці перші кроки.

У книзі «Факел Новоросії», яка вийшла вже у розпал війни, Губарєв майже не розповідав про свою участь у регіональній політиці. Лише обмовився про те, що в молодості деякий час перебував у лавах націоналістичної організації «Русское национальное единство», яка відкрито проголошувала своєю метою боротьбу з «іногородцями» та всіляко копіювала НСДАП. Однак у Донецьку ця частина біографії Губарєва була якраз не дуже відомою. Вперше він засвітився у 2005 році в громадській організації під назвою «Антиволокітний комітет» (АК), створеній іншим молодим донецьким політиком — Миколою Левченком.

Левченко створював цей проект під вибори мера в інтересах міського голови Олександра Лук'янченка. Боротися громадські активісти, як впливало з назви організації, збиралися з тяганиною та бюрократами. Губарєва обрали одним із лідерів АК, а Левченко став почесним президентом організації. Тоді ж засвітився ще один майбутній учасник подій березня 2014 року — друг Губарєва Мирослав Руденко. Втім, проіснував «Антиволокітний комітет» недовго і практично нічим не запам'ятався. Павло Губарєв досить швидко покинув цей проект і незабаром перейшов працювати у штаб іншого кандидата в мери — Сергія Бешулі.

Бешуля був чиновником середньої ланки, очолював виконком Київського району і не мав у місті ані помітного впливу, ані великого бізнесу. За його висуненням стояв тоді ще мало кому відомий у Донецьку Вадим Бондаренко (в майбутньому — голова донецької податкової, ставленик «сім'ї»). У той момент Бондаренко контролював донецький осередок ПСПУ і збирався провести фракцію цієї партії до міської ради. Саме він запросив Губарєва працювати у штаб Бешулі, а також запропонував йому стати депутатом від ПСПУ у Куйбишевській

районній раді. Партійна програма ПСПУ, яка хоч і називала себе антифашистською, але, по суті, сповідувала російський націонал-соціалізм, цілком відповідала поглядам Губарева.

Вадим Бондаренко очолював штаб Сергія Бешулі і займався організацією його передвиборної кампанії. Важко сказати, чи сподівався він справді привести свого кандидата до перемоги — рейтинг Бешулі не перевищував кількох відсотків, а його шанси перемогти на виборах чинного мера були примарними. Швидше Бондаренко хотів таким чином просто заявити про себе як про сильного гравця в донецькій політиці, але здійснити задумане не вдалося. Бешулю у підсумку до виборів просто не допустили. Однак сам Бондаренко до міської ради за списками ПСПУ пройшов. Зміг стати районним депутатом і Губарев.

Звідки взявся Вадим Бондаренко, де взяв гроші на вибори і як отримав у своє розпорядження донецьку франшизу ПСПУ? У цьому йому допомогли зв'язки з людьми, яких пізніше називатимуть «сім'єю». За твердженням донецького бізнесмена Владислава Дрегера, який був добре знайомий із Бондаренком, своїм успіхом Вадим був зобов'язаний одному з менеджерів «сім'ї» — Олександру Сичинаві. Завдяки Сичинаві після виборів 2006 року Бондаренко здійснив неймовірний кар'єрний зліт. Спершу він був призначений на посаду начальника організаційно-розпорядчого управління Державної податкової адміністрації у Донецькій області, хоча на той момент спеціальної освіти в цій галузі у нього не було. Потім, у 2008 році, Бондаренко очолив податкову Калінінського району. А в 2011-му — уже податкову Донецької області. Після утворення на базі Податкової та Митної служб Міністерства доходів і зборів Бондаренко обійняв посаду виконуючого обов'язки начальника Головного управління Міністерства доходів і зборів у Донецькій області.

У той момент обіймати таку посаду могла тільки людина «сім'ї», оскільки сам Міндох, як відомо, очолював близький до Януковича Олександр Клименко. Зробити таку кар'єру лише за п'ять років та ще й у такому регіоні, як Донбас, випадкова людина не могла. Але у Бондаренка були впливові покровителі. Його зв'язки не обмежувалися одним тільки Сичинавою. Однофамілець Вадима Бондаренка — Едуард Бондаренко, який разом із ним перебував у фракції ПСПУ, ще з початку 2000-х років був партнером Віталія Белякова, який очолював

«сімейну» компанію ДРФЦ. А у 2012 році вже сам Едуард Бондаренко очолив підконтрольну «сім'ї» компанію «Донбасенерго». Ці факти дозволяють стверджувати, що Павло Губарев зовсім не був «людиною з нізвідки», як вважалося спочатку, а насправді завжди був пов'язаний з оточенням Януковича.

Після виборів 2006 року Губарев зайнявся рекламним бізнесом. Щоправда, за твердженнями обізнаних людей, це був більшою мірою бізнес Вадима Бондаренка, в якому Павло був лише молодшим партнером. У 2008 році Губарев став директором у компанії ПКФ «Рекком», засновником якої була мати Вадима Бондаренка — Ніна Іванівна. Пізніше Губарев зареєстрував уже власну компанію «Патисон», яка займалася розміщенням реклами. До політики ж майбутній «народний губернатор» на деякий час охолов. До своєї раптової появи на політичній арені у 2014 році він практично не світився на публіці.

За словами колишнього прес-секретаря донецького мера Олександра Лук'янченка Максима Ровінського, за раптовою появою Губарева у березні 2014 року стояв саме Вадим Бондаренко, який був тіншовим організатором висунення свого давнього знайомого у «народні губернатори». «У мене немає доказів, але я впевнений, що в тому, як Губарев потім проявився, Бондаренко зіграв певну роль. Чи то він давав йому гроші, чи то через нього Губарева фінансувала Росія. Але щось точно було», — розповідав Ровінський, даючи коментар для цієї книги.

За словами Ровінського, Губарев активізувався у період революційного протистояння в Києві. Політична криза, що охопила країну, не могла залишити його байдужим. Будучи російським націоналістом-євразійцем Губарев, звичайно ж, ніяк не міг співчувати українським націонал-демократам та їхнім європейським устремлінням.

«Коли почалися всі ці процеси на Майдані, в якійсь момент виник і Губарев. Я ходив на акції донецького Євромайдану до пам'ятника Шевченку і пам'ятаю, що одного разу він просто з'явився на одній із цих акцій і щось знімав на камеру. До цього я не бачив його тривалий час. Ми привіталися. Він жартував, був спокійний і не анонсував якихось особливих планів, — розповідає

Максим Ровінський. — У цей період він якось потрапив до [секретаря Донецької міськради] Богачова, запропонував йому проект провладного інтернет–телебачення. Приніс йому бюджет. А Богачов вирішив проконсультуватися зі мною, оскільки нічого не розумів в інтернет–медіа. Він запитав мене, чи розбираюся я в цьому, і наскільки реальні ті цифри, які йому приніс Губарєв. Там була відносно невелика сума — щось близько 200 тисяч гривень. Я подивився і сказав, що за ці гроші можна купити тільки обладнання. Але для того, щоб усе це працювало, потрібно буде витратити щомісяця приблизно таку ж суму. Платити людям зарплату тощо. Наскільки я розумію, на підставі мого вердикту Богачов у підсумку відмовив Губарєву у фінансуванні».

Після цієї зустрічі Губарєв на якийсь час знову зник. Чим займався майбутній лідер проросійського заклоту в цей період — не ясно. Сам Павло Губарєв про це у своїй книзі майже нічого не писав. Згадував тільки, що був присутнім на з'їзді депутатів усіх рівнів у Харкові 22 лютого. Однак уже після повалення Януковича, за тиждень до весни, Губарєв знову з'явився в Донецьку. І, за словами Максима Ровінського, який зустрів його тоді, це була вже зовсім інша людина.

«Він з'явився за кілька днів до тієї сесії міської ради, на якій він вийшов і зачитав свій ультиматум (ідеться про події 28 лютого, докладніше далі. — Авт.). Це був кінець лютого, коли Янукович уже втік. Один знайомий тоді попросив мене поїхати з ним на якусь зустріч, куди він не хотів їхати один. Ми приїхали до готелю «Шахтар Плаза». Там був Губарєв, із ним три озброєних охоронця. Він поводив себе вже абсолютно інакше. І це була разюча різниця з тим днем, коли я його останній раз зустрів на акції. Тепер він був таким, яким потім його всі бачили на мітингах. Його ви–раз обличчя, мова, звички — все змінилося. Вже потім багато говорили про те, що він вживає якісь препарати. Не знаю, чи було це правдою. Але поводився він дуже дивно.

Він почав розповідати, що ця країна вже не залишиться такою, якою була. Він сказав, що за ним стоїть Росія, що його підтримують

міліція та СБУ, і він збирається стати народним губернатором. Я сприйняв його тоді як божевільного. Він ніс повну ахінею, що дуже скоро тут буде окрема держава, що всі будуть знесені, і сказав, щоб ми ставили йому питання про те, якою буде ця держава. Я відразу ж запитав жартома, як він ставиться до приватної власності. Це був тролінг, але він не зрозумів цього, і почав серйозно пояснювати, що приватну власність буде збережено. Тоді ж Губарєв сказав, що хоче виступити на сесії міської ради, і ми повинні для свого ж блага надати йому слово, інакше він сам його візьме. Коли я зустрівся з Лук'янченком і розповів йому про це, мер відповів відмовою. Тому, коли Губарєв прийшов на сесію, слова йому вирішили не давати», — розповів Ровінський.

За свідченнями Ровінського та інших очевидців, які бачили Павла Губарєва в цей час, він вільно пересувався містом із трьома озброєними людьми і не мав проблем із правоохоронцями. На зустрічі він приходив з автоматниками. Було очевидно, що у Губарєва є якісь вельми впливові покровителі, і з цієї причини він не боїться, що хтось повідомить про нього СБУ або міліції.

Ким були ці покровителі? Сам Губарєв про це ніколи не казав. У своїх інтерв'ю і в книзі він завжди представляв те, що відбувалося в Донецьку, народною стихією, організованою знизу. А себе зображував головним організатором цього руху. Але повірити в те, що нікому не відомому Губарєву справді вдалося за тиждень самостійно створити масовий рух, знайти зброю, людей та фінанси, може лише вкрай наївна людина. До втечі Януковича з України Губарєв жодного разу не з'являвся і не виступав на жодному з мітингів Антимайдану, на відміну від того ж Пургіна, не мав навіть маргінальної власної організації, не брав участі у круглих столах, не був помічений на «російських маршах». Але вже 1 березня у його розпорядженні ОПИНИЛОСЬ, як мінімум, кілька сотень підготовлених бійців, дехто з яких мав вогнепальну зброю.

За словами одного відомого донецького бізнесмена, який попросив не називати свого імені, команда Януковича, яка втекла з України, розраховувала розіграти стару як світ бандитську комбінацію — спершу створити конфлікт, а потім запропонувати свої послуги з його залагодження і таким чином повернутися до країни. Коли стало ясно,

що еліти південно–східних областей підтримувати Януковича не збираються, залишався лише один перевірений засіб — донбаський сепаратизм. Організувати заворушення у цьому окремо взятому регіоні було набагато легше, ніж підбити на заколот інші області сходу і півдня. Можливо, Губарєв був обраний на роль організатора заколоту просто тому, що в потрібний момент виявився найбільш зручною кандидатурою та погодився взяти у цьому участь.

Чи була донецька влада співучасницею цього плану? Чи допомагала вона Губарєву, або просто пасивно спостерігала за його діями, розуміючи, в чиїх інтересах він працює? Сказати важко. Довести змову посадовців із Губарєвим складно, адже ніхто з учасників тих подій не скаже правду. За офіційною версією, якої дотримуються сьогодні як сам «народний губернатор», так і тодішня донецька влада, — Губарєв діяв виключно за власного ініціативою. Але як тоді пояснити поведінку чиновників, які не тільки не заважали, а й навпаки — допомагали йому?

28 лютого 2014 року Павло Губарєв, як і обіцяв раніше, прийшов на сесію Донецької міської ради. Мер і депутати не планували давати йому слова, однак народний депутат Микола Левченко, який також приїхав на сесію з Києва, наполіг, щоб Губарєву дозволили виступити.

«Я Павла давно знаю, він хлопець, якого справді хвилює доля країни, він нам допомагав у виборчих кампаніях», — переконував Левченко.

Таким чином, він фактично домігся, щоб виступ його старого знайомого все ж відбувся. Усе виглядало так, ніби Левченко був зацікавлений у виступі Губарєва та допоміг йому отримати трибуну. Чому Левченко це зробив, чи був він із Губарєвим заодно, або просто грав у демократію? Щодо цього є різні версії.

Розмови про зв'язки Миколи Левченка з Росією ходили у Донецьку давно. Цей політик ніколи не приховував своїх проросійських поглядів і не раз робив відверто українофобські заяви. За словами джерела у донецькій СБУ, спецслужбами ще у 2007 році була задокументована зустріч Миколи Левченка з генералом ФСБ у донецькому аеропорту. Зустріч ця проходила у ВІП-терміналі, і з розмови при цьому було

зрозуміло, що Левченко є агентом ФСБ і працює на Росію. Тоді записи переговорів нібито були доставлені начальству, яке наказало знищити ці матеріали, бо формально хоч і підпорядковувалося «помаранчевому» главі СБУ у Києві, але за фактом було пов'язане з регіоналами.

За словами джерела, одним із перших завдань для Левченка була організація інформаційної кампанії на підтримку дій Росії у Грузії в 2008 році. У вересні 2008 року Левченко справді їздив до захопленої росіянами Південної Осетії, а після повернення організував у Донецьку пропагандистську фотовиставку, присвячену «звірствам грузинської воячини». З огляду на цю інформацію, підтримка нардепом Губарєва явно не була випадковою.

Донецький бізнесмен Владислав Дрегєр вважає, що Левченко та Губарєв не були у змові, але Левченко вирішив використати свого старого знайомого, вважаючи, що зможе в майбутньому контролювати його.

«Губарєв не був людиною Левченка. І те, що він був колись в орбіті Миколи, зовсім не означало, що Коля міг ним керувати. Помилка Левченка була в тому, що він вважав, що Паша — його проект, а Паша при цьому так не вважав. Він працював з іншими людьми, швидше за все в Росії. Ми пам'ятаємо ситуацію, коли 1 березня мітинг почав виходити з-під контролю регіоналів, і коли Коля хотів знову взяти його під контроль, то не зміг цього зробити», — розповів Дрегєр.

У своєму виступі Губарєв зажадав, щоб Донецька міськрада визнала нелегітимними парламент, Кабмін та Донецьку обласну адміністрацію, а також припинила перерахування податків до Києва. У разі відмови виконати ці вимоги Губарєв пообіцяв депутатам «делегітимізувати» їх.

«У разі невиконання наших вимог «Народне ополчення Донбасу» визнає нелегітимним Донецьку міську раду та всіх її депутатів. І готове вжити адекватних заходів із метою делегітимізації міської ради, а також кожного депутата окремо з

усіма наслідками, що випливають звідси», — заявив Губарєв. Завершив свій виступ він словами: «Хто не сховався — я не винуватий».

Промову Губарєва кілька разів перебивали обурені вигуки. У його виступі звучало багато критики на адресу регіоналів за те, що ті не змогли проявити достатньої твердості та втримати владу. Депутати явно не звикли до такого ставлення і не чекали подібних слів. Очевидно, більшість із них не сприйняла слова Губарєва всерйоз. Багато хто з депутатів раніше знав Павла, стикався з ним стосовно навколополітичних справ, і тому не вважав його самостійною фігурою, яка на щось здатна.

Пізніше Губарєв розповідав, що після його виступу Левченко запропонував зустрітися і на цій зустрічі погрожував автоматом, але чи був цей епізод реальним, або Губарєв та Левченко вигадали його, щоб забезпечити останньому алібі, — сказати складно. Як би там не було, саме Левченко зробив так, щоб Губарєв засвітився і про нього заговорили журналісти.

Далі сталися ще більш дивні події. 1 березня — наступного дня після виступу Губарєва у міськраді — на головній площі Донецька мав відбутися мітинг, організований міською владою. Губарєв заздалегідь оголосив, що разом зі своїми прихильниками буде захоплювати сцену, але, знаючи про це, організатори не скасували мітинг і не вжили жодних додаткових заходів безпеки.

«Завтра на мітингу, який організовує Партія регіонів (біля ОДА), будуть підняті деякі важливі питання, але це не має відволікати нас від головного завдання, від осуду державного перевороту, від нелегітимності органів центральної влади та інших питань, піднятих в Ультиматумі «Народного ополчення Донбасу». Нам важливо провести нашого оратора на сцену і підняти справді важливі питання, від яких залежить безпека жителів області і саме наше життя», — повідомляли «губарєвці» у своєму пабліку 28 лютого.

Незважаючи на погрози та ультиматуми Губарєва, влада за фактом зробила все, щоб надати йому трибуну. Усе виглядало так, ніби мітинг був організований спеціально для того, щоб Губарєв у підсумку захопив над ним контроль.

«1 березня трапився той самий мітинг на площі Леніна, з якого у Донецьку все почалося. Я був категорично проти цього мітингу і посварився тоді з Богачовим, який був його організатором. Губарєв не приховував, що буде скидати владу і готується оголосити себе народним губернатором, тому його плани керівництву Донецька були відомі. Я кричав у кабінеті в Богачова: «Якого біса ви це робите! Ви ж для нього збираєте натовп!». Але Богачов поведився, наче захоплений ідіот. Усю весну 2014 року він так і не зміг визначитися, за Україну він або проти, і намагався всидіти на двох стільцях. Якось я прямо запитав його на нараді: яка твоя позиція? Мою ти знаєш, я не хочу, щоб тут була Росія. А ти за кого? Скажи хоча б не публічно нам тут, щоб ми знали. Але він так і не сказав. Уникнув відповіді», — розповідає Максим Ровінський.

Секретар Донецької міськради Сергій Богачов вважався людиною «сім'ї». І ця обставина також змушує сумніватися в тому, що «захоплений ідіотизм» Богачова був випадковістю. Під час протистояння у Києві секретар міськради залякував донецьке населення автобусами з «Правим сектором» і робив усе, щоб ситуація досягла кипіння. А 1 березня, незважаючи на застереження колег, розпорядився привезти у центр Донецька велику кількість людей і тим самим підіграв проросійським радикалам. Масовку, яку Губарєв не зміг би зібрати самостійно, за нього зібрала донецька влада.

У день мітингу план Губарєва спрацював. 1 березня разом із кількома сотнями своїх людей він приїхав на площу Леніна. Частково його група складалася з громадян Росії. Ще в останніх числах лютого у соціальних мережах почали з'являтися заклики до жителів прилеглих до України російських областей їхати в міста на півдні та сході України під виглядом туристів для участі в повстанні проти української влади. На Донбас приїжджали переважно з сусіднього Ростова.

У цьому місті відправкою росіян в Україну займався активіст «Євразійського союзу молоді» Володимир Прокопенко, що раніше приїжджав до Донецька на «російські марші», а також ще один відомий ростовський євразієць, друг і соратник Павла Губарева — Олександр Проселков (пізніше він обійме посаду «заступника міністра закордонних справ» самопроголошеної ДНР, а влітку 2014-го буде вбитий невідомими в тилу у бойовиків).

Мітинг почався як пересічна акція, організована місцевою владою. На сцену вийшов Сергій Богачов, який закликав вшанувати пам'ять загиблих у Києві і «зраджених владою» бійців «Беркуту». Натовпу промова Богачова відверто не подобалася. Було чути крики та свист. Хтось обурено вигукував із натовпу: «Ви ж самі їх і зрадили!».

У якийсь момент група «губаревців» рушила до сцени від будівлі Мінвугілля, де вона збиралася спочатку. Однак на сцену Губарева регіонали пускати не захотіли. Зав'язалася коротка бійка, в якій прибічникам Павла вдалося взяти гору. Боротьба йшла прямо на очах у натовпу, який обурено кричав і вимагав, щоб оратора пропустили та дали йому слово. Невиразні та беззмістовні промови регіоналів явно не відповідали настрою людей. Присутні жадали більш радикальних дій та закликів.

Коли Губарев узяв мікрофон і почав вигукувати тези, за день до того озвучені ним у міській раді, натовп відгукнувся радісним ревінням. Губарев добре знав, чого чекають від нього присутні. У цей час у Криму вже перебували російські війська, і проросійськи налаштовані жителі Донецька, розігріті заявами чиновників та пропагандою у ЗМІ, розраховували на появу «зелених чоловічків» і на Донбасі. Зі сцени «командир народного ополчення» оголосив нову українську владу нелегітимною, закликав провести референдум про самостійність Донецької області і вимагати її приєднання до Росії. Після цієї промови один із соратників Губарева запропонував натовпу «вибрати його народним губернатором».

В одну мить нікому не відомий 30-річний донеччанин злетів на вершину слави та перетворився на лідера проросійського руху Донецька. Губарев не був гарним оратором, але сказав рівно те, що у той момент хотіли почути прихильники Партії регіонів та Януковича. І масовка на площі одразу ж висловила готовність піти за новим вождем.

ЗАХАРЧЕНКО ПРОТИ СЕПАРАТИСТІВ

Але такий сценарій розвитку подій подобався у Донецьку далеко не всім. Поки Губарєв збирав людей та готувався до ролі «народного губернатора», у місті набирала силу інша структура з довгою та незграбною назвою «Донецьке міське громадське формування з охорони громадського порядку та державних кордонів». Для простоти її учасники називали себе «народними дружинниками», а своєю метою проголосили допомогу правоохоронцям. Лідером дружинників був відставний міліціонер Ігор Мельников, а одним із найближчих його помічників — майбутній лідер бойовиків так званої ДНР Олександр Захарченко.

Організація Ігоря Мельникова виникла ще до початку революційних подій. Відроджувати «добровільні народні дружини» у Донецьку раптом вирішили влітку 2013 року. Перший районний штаб дружинників був відкритий у червні в Кіровському районі міста, про що тоді повідомила прес-служба Донецького МВС. Ігор Мельников став начальником міського штабу.

Чи передчувала влада вже тоді, що незабаром дружинники можуть знадобитися їй у ролі «тітушок»? Чи створювалися ці формування з охорони громадського порядку з прицілом під конкретні події (можливу революцію), або просто так, про всяк випадок — не зрозуміло. Жодних доказів щодо цього у нас немає, тому не будемо займатися конспірологією. Проте, факт залишається фактом — дружинники не обмежилися охороною порядку на вулицях. Незабаром у них з'явився перший привід узяти участь у політичній акції. Після інциденту у Врадіївці (там кілька співробітників МВС згвалтували та намагались убити місцеву жительку, після чого в селищі почалися акції громадянської непокори) по всій Україні прокотилися мітинги проти міліцейського свавілля. На противагу їм Мельников та його люди вирішили організувати у Донецьку акцію на підтримку міліції.

«У зв'язку з останніми подіями у Києві, коли співробітники міліції постійно опиняються в реальній небезпеці, на них нападають, ми вирішили під Донецькою обласною владою виступити на

захист правоохоронців», — заявив Мельников. Анонсована акція відбулася 18 липня. На мітингу використовувалися політичні гасла — дружинники стояли з плакатами «Геть провокаторів від Свободи та УДАРу» і критикували опозицію.

Під час революційних подій донецькі дружинники ніяк себе не проявили. Зате після перемоги Майдану нагадали про себе знову — Мельников вивів своїх людей патрулювати вулиці Донецька разом із міліцією. 24 лютого у коментарі газеті «Вести» Ігор Мельников заявив, що його люди чергують на семи блокпостах під Донецьком, щоб не допустити у місто «озброєних бойовиків».

Замітка під назвою «На охорону Донецька вийшли добровольці» з'явилася на сайті «Вестей» 25 лютого. Жодних «бойовиків» навколо міста тоді не було й близько, однак чутки про підготовку візиту до Донецька активістів «Правого сектору» з подачі місцевої влади блукали в місті ще з січня. «Добровольцями» людей Мельникова можна було назвати з великою натяжкою — народні дружини створювалися за підтримки адмінресурсу, мали чітку політичну позицію і за фактом були формуванням, орієнтованим на Партію регіонів.

На відміну від «Народного ополчення Донбасу» Павла Губарєва, «дружинники» запевняли, що допомагають міліції, яка, у свою чергу, офіційно заявила, що підпорядковується новому голові МВС Арсену Авакову. Таким чином, люди Мельникова, серед яких був і Олександр Захарченко, на момент початку антиукраїнського путчу формально перебували на українському боці. За словами Максима Ровінського, насправді дружинники підпорядковувалися не стільки міліції, скільки міській владі і жодною самодіяльністю не займалися. Після появи Павла Губарєва Мельников та Захарченко одразу ж спробували взяти його «народне ополчення» під свій контроль.

«Коли зібрався мітинг 1 березня, я стояв осторонь біля театру і навіть не підходив до сцени. Я розумів, що там буде п...ць, адже за день до цього зустрічався з Олександром Захарченком у кафе «Сан Сіті». Захарченко попередив мене, що Губарєв збирається влаштувати заворушення. Він розповів, що у Губарєва багато

грошей, що він платить людям, що у нього є 300 осіб, які допомагатимуть йому пройти на сцену та заводити натовп. Захарченко сказав: дайте мені будь-яке інше ім'я, крім Губарева, і ми будемо з натовпу вигукувати його, щоб провести свою людину», — розповів Максим Ровінський.

У березні 2014-го Губарєв та Захарченко перебували по різні боки барикад. На той момент у Донецьку склалася досить божевільна ситуація, коли «дружинники» захищали владу від «народного ополчення», але при цьому і ті, й інші стояли на антиукраїнських позиціях. Різниця була лише у ступені радикалізму. Якщо регіонали говорили про бюджетний федералізм та розширення регіональної самостійності в рамках України, то «губарєвці» закликали до відокремлення Донбасу і підбурювали донеччан до заворушень та погромів адміністративних будівель.

Один з епізодів протистояння «дружинників» та «народного ополчення» можна побачити на відео, яке до сих пір є у вільному доступі. 17 березня прихильники Губарева спробували в черговий раз прорватися у Донецьку ОДА, а люди Мельникова стояли у них на шляху і не пускали їх до адміністрації. Цікавий цей епізод був тим, що в оточенні біля ОДА тоді мовчазно стояв майбутній ватажок бойовиків Олександр Захарченко, який теж потрапив в об'єктиви камер. Прихильники Губарева обзивали Захарченка і Мельникова фашистами. Сам Губарєв на той момент уже був заарештований, і замість нього натовп очолювала дивна людина на ім'я Роберт Доня, яка оголосила себе наступником Губарева

Відео з Олександром Захарченком згодом набуло широкої популярності в інтернеті під назвою «Захарченко — тітушка». Фізіономію Захарченка на ньому розгледіли вже після того, як він став лідером бойовиків. До речі, Ігор Мельников, що тоді очолював «дружинників», із часом теж не загубився й обійняв у самопроголошеній ДНР посаду «заступника міністра внутрішніх справ».

Кар'єра «народного губернатора» Губарева виявилася вельми недовгою. 3 березня Губарєв знову повів своїх прихильників до будівлі Донецької ОДА, де у цей день проходила сесія обласної ради. Без адмінресурсу підтримати Губарева прийшло не більше 3–4 тисяч осіб.

Рекорд мітингу 1 березня так і не був повторений жодного разу за всю бурхливу весну 2014 року.

Більшість тих, хто прийшов, становив електорат комуністів та ПСПУ: пенсіонери, колишні афганці, козаки, екзальтовані жінки невизначеного віку, відверто асоціальні елементи. Однак в авангарді цієї масовки йшли міцні молодики, які склали кістяк «народного ополчення». Частина їх була російськими громадянами, деякі з них навіть не приховували, що приїхали з Росії. Зокрема, голова виконкому Свердловського регіонального відділення партії «Другая Россия» Ростислав Журавльов відкрито писав про свої пригоди у Донецьку в соціальних мережах і викладав фотографії з Губарєвим із захопленої ОДА.

Назустріч натовпу вийшов начальник донецької міліції Роман Романов, який погодився провести Губарєва до будівлі і дати йому виступити у сесійній залі. Там Губарєв повторив свої вимоги, які 28 лютого висував у Донецькій міськраді, — закликав депутатів визнати уряд та парламент нелегітимними органами влади, проголосувати за проведення референдуму про статус Донецької області і визнати його самого народним губернатором. Із трибуни Губарєв заявив, що по всій Донецькій області його прихильникам вдалося зібрати 800 тисяч підписів на його підтримку, що, безумовно, було брехнею.

План Губарєва був простим. Маючи перед очима приклад Криму, де озброєні люди захопили будівлю місцевого парламенту і змусили місцевих депутатів проголосувати за референдум про статус півострова, лідер «народного ополчення» збирався повторити цей фокус у Донецьку. За його задумом, донецькі депутати під натиском натовпу мали затвердити його головою області (в Криму так само «призначали» Аксьонова), а також оголосити референдум про подальшу долю регіону. Однак задум Губарєва мав одну суттєву відмінність від кримських подій — у Донецьку не було озброєних «зелених чоловічків». Тому стати «донецьким Аксьоновим» йому не судилося.

За підсумками бурхливої та нервової сесії депутати облради проголосували за проведення референдуму на території Донецької області (без уточнення, з яких питань), рекомендували органам місцевого самоврядування розглянути питання про створення формувань з охорони громадського порядку і навіть заявили про

неприпустимість збільшення тарифів на житлово–комунальні послуги. Але головні вимоги Губарєва було проігноровано. Ніхто не збирався поступатися йому владою.

Звернення, яке облрада вирішила направити депутатам парламенту, досить точно передає позицію донецької влади, а точніше, відсутність у неї будь–якої осмисленої позиції. В одному документі депутати спочатку вимагали від Києва дозволити Донбасу самому вирішувати свою долю на місцевому референдумі, а потім говорили про неприпустимість дій, спрямованих на розкол України.

«Ми звертаємося до Верховної Ради України з наполегливою вимогою негайно ухвалити закон про місцеві референдуми, який дозволив би жителям Донецької області висловити своє волевиявлення. Ми виступаємо за те, щоб російська мова мала статус регіональної у Донецькій області, що дозволить нашим громадянам вільно спілкуватися, вибираючи ту мову, яка їм більш зручна. Ми за економічно процвітаючий, самобутній Донбас у складі єдиної і сильної України! Ми засуджуємо розкольницькі заяви або заклики до відокремлення Донецької області від України! В умовах, коли економіка регіону перебуває в кризі, а матеріальне становище більшості жителів області стрімко погіршується, регіональна влада повинна мати можливість ухвалювати більш широке коло рішень», — говорилося у зверненні обласної ради.

Депутати намагалися використати заворушення, щоб у черговий раз спробувати виторгувати у центру більше повноважень для себе. Але з цього нічого не вийшло. Рішення облради розлютило «губарєвців». Натовп «народних ополченців» увірвався до будівлі і почав трошити все на своєму шляху. Депутатам довелося рятуватися втечею через запасні виходи. Колишнього губернатора Андрія Шишацького ледь не вдарили ножом, поки він проривався крізь ряди обурених прихильників Росії.

Представники влади раптово стали жертвами своєї ж політики. Довгі роки вони пропагували регіональну ворожнечу, лякали жителів Донбасу фашистами і переконували їх, що на західній Україні живуть нелюди та вороги. Коли ж вся ця пропаганда, нарешті, вилилася в

масову істерію на донецьких вулицях, у ролі ворогів раптово опинилися самі посадовці. Прихильники Губарева обзивали їх зрадниками та прислужниками бандерівців за недостатньо радикальну позицію. В одну мить донецький Антимайдан, який створювався регіоналами для боротьби з політичними опонентами, перетворився для них на таку ж загрозу, як і Майдан у Києві.

Сили «губаревців» були невеликими, проте міліція не перешкоджала їм і не стала захищати обласну раду. Сепаратистам вдалося зламати двері обладміністрації, захопити перший поверх і увійти до сесійної зали. Пасивність правоохоронців стала приводом для звинувачення керівництва донецького МВС у саботажі та співчутті погромникам. Міліцейські начальники пояснювали бездіяльність своїх підлеглих деморалізацією та небажанням бити протестувальників після подій на Майдані. У реальності, напевно, мало місце і те, й інше.

Після того, як обласна рада розбіглася і відмовилася підтримати вимоги Губарева, стало зрозуміло, що його план не працює. Ситуація зайшла в глухий кут. Уся надія про-російських активістів була на кримський сценарій, проте у російського керівництва щодо Донбасу були інші плани. Органи місцевої влади, які сепаратисти визнавали легітимними, поводили себе за принципом «і нашим, і вашим», однак підкорятися радикалам не збиралися. Та й самі радикали до кінця не розуміли, чого конкретно хочуть.

Автор цих рядків особисто був присутнім майже на всіх проросійських мітингах весни 2014 року в Донецьку і прекрасно запам'ятав атмосферу цих акцій. Промовці, які змінювали одне одного біля мікрофона, вигукували суперечливі заклики і висували взаємовиключні вимоги. Хтось наполягав на необхідності референдуму про федералізацію, хтось вимагав відокремлення від України і приєднання до Росії. Одні закликали «легітимного президента» Януковича повернутися, інші проклинали його за боягузтво та зраду і не хотіли його повернення. Павло Губарев із трибуни то обіцяв, що підніме всім зарплати на 40%, як стане губернатором, то заявляв, що на його бік перейшли солдати у військових частинах Донецька. Кілька разів оратори на мітингах оголошували, що російська військова техніка вже перетнула кордон Донецької області, але потім ця інформація не підтверджувалася.

За кілька днів стало ясно, що перфоманс Губарева потроху втрачає сенс. Війська РФ у Донецьку не з'явилися, кількість протестувальників зменшувалася. Декілька разів «губаревці» захоплювали будівлю обласної адміністрації і піднімали над нею російський прапор, але не намагалися втриматися всередині і, зрештою, розходилися по домівках. 6 березня Губарева заарештували і відвезли до Києва. На його захист під донецьким управлінням СБУ на мітинг зібралося лише декілька сотень людей.

ПРОТИСТОЯННЯ В ЛУГАНСЬКУ

Ситуація в Луганську тим часом розгорталася інакше. Тут не було сильної, консолідованої антиукраїнської організації на кшталт «Народного ополчення», зате була набагато більш проросійськи налаштована регіональна еліта. Місцева влада з самого початку відкрито підтримувала антиукраїнські виступи.

Паралельно, а потім і разом протестні акції організовували кілька громадських організацій та політичних груп.

Почнемо з обласного осередку Комуністичної партії України. Приблизно з 2005 року, поки показники КПУ по країні падали, а її активісти — невпинно старіли і вмирили, в Луганську ситуація розвивалася за протилежним сценарієм. Саме тоді обласну організацію КПУ очолив Спіридон Кілінкаров. Він зміг мобілізувати лояльний до КПУ електорат та не допустити його перетоку до Партії регіонів і вже в 2006 році вперше став народним депутатом від комуністів за партійними списками. Дуже швидко КПУ стала чимось схожим на місцеву квазіопозицію — вона часто опонувала Партії регіонів у тактичних питаннях щодо управління локальним майном, але в ідеологічних аспектах між ними протиріччя не було. Більше того, за рахунок активного втручання в економічні процеси КПУ ставала все більш впливовою, було добре помітно, що організація має непогане фінансування.

«Еверест» був узятий 2010 року — Спіридон Кілінкаров дав бій регіоналам на виборах міського голови Луганська та фактично виграв їх. Під час кампанії йому вдалося залучити великі фінансові, медійні та адміністративні ресурси всіх «ображених» та колишніх регіоналів, які мали конфлікти з Олександром Єфремовим та його оточенням. Партія регіонів тоді знову виставила на вибори слабого, безвольного Сергія Кравченка, який був практично підлеглим Єфремова і виконував його команди. Коли стало очевидним, що Кілінкаров виграє вибори мера в обласному центрі, в ситуацію втрутилися тодішній президент Віктор Янукович і голова КПУ Петро Симоненко. За словами джерел із Партії регіонів, під час зустрічі Януковича з Симоненком було ухвалено рішення дати Кілінкарову команду відступити, переписати протоколи та віддати крісло мера Кравченку. За

це регіонали погодилися на призначення секретарем міськради комуніста, віддали Кілінкарову нелегальні фінансові потоки з міського транспорту та ще кількох сфер, а також передали йому велику суму грошей готівкою. Сергій Кравченко став мером удруге із принизливим результатом, «випередивши» Кілінкарова на 21 голос, за що отримав образливе прізвисько. Але найскладнішим було домовитися саме зі Спірідоном Кілінкаровим. Він прагнув влади, він переміг на виборах та довго сперечався і торгувався. Саме з того часу в Луганську почали говорити про те, що Кілінкаров стане наступним очільником КПУ — тоді він уперше продемонстрував свій потенціал на реальних виборах та величезні амбіції. І багато в чому дії Спірідона Кілінкарова в 2014 році були зумовлені результатами виборів-2010.

Навесні 2014-го луганські комуністи на чолі зі Спірідоном Кілінкаровим та Юрієм Хохловим (про долю якого ми вже також згадували у розділі про розграбування вугільних підприємств) були одними з перших, хто почав організовувати та прикривати різноманітні заходи «русской весны». Ближче до квітня, як потім стане очевидно, вони отримали на це і фінансування.

Наприкінці січня у Луганську почали активізуватися старі та з'являтися нові дрібні громадські формування антимайданівського формату, підконтрольні ПР. Уже у березні–квітні вони стали в авангарді антиукраїнського заклоту в регіоні.

Одне з таких формувань — організацію «Молода гвардія» — очолював наблизений до Єфремова депутат обласної ради Арсен Клінчаєв, про якого ми вже неодноразово згадували вище. Назва організації була алюзією на радянський роман Олександра Фадєєва про комсомольське підпілля часів Другої світової, яке чинило опір нацистам у місті Краснодар під час німецької окупації та було знищене. З радянських часів на Луганщині існував своєрідний культ «Молодої гвардії», який регулярно підкріплювався ідеологічними акціями та був спрямований переважно на старше покоління. Втім, у реальності «Молода гвардія» зразку 2014 року була лише формуванням «тітушок», які діяли за вказівками місцевої влади.

На початку лютого з'явилася ще більш радикальна проросійська «Луганська гвардія». Створювалася вона на основі місцевого осередку ПСПУ Наталії Вітренко, а її лідером було обрано секретаря Луганського міськкому ПСПУ Олександра Харитонова, який працював

вантажником на центральному ринку. Ще одним «видатним активістом» організації стала 21-річна Анастасія Пятерікова — танцівниця з нічного клубу, яка стала ведучою проросійських мітингів і швидко прославилася завдяки відвертим фотографіям у соцмережах. Уже у лютому представники «Луганської гвардії» встановили у центрі Луганська невелике наметове містечко, в якому чергували спортивні молодики з битами, кастетами та арматурою. Своєю метою вони проголошували захист адміністративних будівель від радикалів. Існувало наметове містечко за рахунок луганських регіоналів, чого останні особливо і не приховували.

Перший масштабний проросійський мітинг у Луганську, як і в Донецьку, відбувся 1 березня 2014 року. У той день у центрі міста зібралось до десяти тисяч осіб, що для Луганська було дуже значною цифрою. Як і в сусідньому обласному центрі, натовп був заряджений ненавистю до прибічників Майдану. Й організатори акції зробили все, щоб розпалити ці емоції ще більше. Ведучим мітингу був депутат Луганської облради від Партії регіонів Родіон Мірошник. Спочатку він надав слово голові облради Валерію Голенку, потім запросив до мікрофона огрядного лідера «Луганської гвардії» Олександра Харитонов. Той поніс зі сцени відверту маячню.

«У мене рідко виходить побути в інтернеті. Але абсолютно випадково мій син знайшов. Дві книги «Майн кампф», ціна кожної — 65 мільйонів доларів. Тобто після стількох років ці книги мають таку ціну! Фашизм знову піднімає голову!»

Натовп зустрів цей потік свідомості радісним ревом. У той момент присутні були готові повірити у що завгодно — аби ці твердження вкладалися у канву про «підступний український фашизм, який піднімає голову в Києві».

Члени «Луганської гвардії» Харитонов та Пятерікова зажадали від депутатів Луганської облради не визнавати нову владу, заборонити українські політичні партії з націонал-демократичного табору, надати російській мові статус другої державної та провести референдум про федеративний устрій України. І на відміну від депутатів Донецької

облради, луганські депутати одразу погодилися з вимогами радикалів та вже наступного дня повністю підтримали їх.

Загальний інформаційний контекст був максимально негативним. 23 лютого, після втечі Януковича, Верховна Рада проголосувала за скасування скандального Закону про мови Ківалова–Колесніченка. Крим був захоплений «зеленими чоловічками». 1 березня Рада Федерації у Росії підтримала звернення президента Володимира Путіна про використання Збройних сил РФ на території України «до нормалізації суспільно–політичної обстановки в цій країні». Офіційно це було мотивовано так: «у зв'язку з екстраординарною ситуацією, що склалася в Україні, загрозою життю громадян РФ, наших співвітчизників, особового складу військового контингенту Збройних сил Російської Федерації, що дислокується відповідно до міжнародного договору на території України». Ці події суттєво вплинули на настрої у Луганську. Після цього дня мітингарі вже піднімали російські триколори.

2 березня 2014 року відбулася сесія Луганської обласної ради, яка стала поворотною подією в історії регіону. Будівлю було оточено агресивним антиукраїнськи налаштованим натовпом. Були помітні організовані групи чоловіків із російським говором, політичними представниками натовпу були лідери місцевої ПСПУ та КПУ.

Сесія проходила під загрозою штурму будівлі, і представникам мітингарів дозволили зайти до зали. Вони намагалися примусити депутатів проголосувати за антидержавницький текст рішення.

Перша частина сесії закінчилася нічим: депутати почали розходитись, але фізично не змогли вийти: натовп із кількох сотень осіб оточив будівлю, двері було заблоковано, протестувальники погрожували депутатам та особливо — журналістам. Частину представників ЗМІ випустили з будівлі, змусивши пройти через «коридор ганьби». Натовп у будь–яку хвилину міг розпочати штурм, і ніхто не став би його стримувати. Рівень агресії був критичним, багато хто боявся за своє життя та здоров'я.

Депутати змушені були повернутися до зали і продовжили роботу вже фактично без преси. Після довгих дебатів депутати ухвалили рішення про невизнання нової влади та звернулися до Верховної Ради зі своїми вимогами. Зокрема, вимагалось надати російській мові статус державної, захистити населення Луганщини від незаконних збройних

формувань, припинити переслідування співробітників «Беркуту» та не відключати російські телеканали.

«У разі невиконання наших вимог, подальшої ескалації громадянського протистояння та виникнення прямої загрози життю і здоров'ю населенню Луганської області залишаємо за собою право звернутися за допомогою до братнього народу Російської Федерації», — говорилося у рішенні сесії Луганської облради, яке з ганку зачитав присутнім проросійським активістам Валерій Голенко. Депутат від Партії регіонів Арсен Клінчаєв підняв над будівлею обласної ради російський прапор і таким чином закріпив акт державної зради, вчинений колегами.

В обласній раді знайшовся тільки один депутат, що публічно виступив проти сепаратистської резолюції. Це був представник партії «Сильна Україна» Андрій Шаповалов. Виступаючи в залі, він закликав колег не допустити війни в Україні.

«Навіщо ви це робите? Середній вік депутата облради — 59 років, ви ж не підете воювати, підуть ваші діти й онуки. Я не буду голосувати за це звернення», — говорив Шаповалов. Активісти «Луганської гвардії» спробували заглушити його криками і свистом.

Другого березня виконуючий обов'язки президента України Олександр Турчинов призначив нових губернаторів у Донецькій та Луганській областях. Донеччину очолив мультимільйонер Сергій Тарута, Луганщину — мало кому відомий Михайло Болотських, який зробив кар'єру військового та у системі цивільного захисту населення, а в 2012–2014 рр. був керівником Державної служби з надзвичайних ситуацій. І якщо на Таруту спочатку покладали великі надії, то Болотських був відверто провальною кандидатурою. Він давно не жив у Луганську і не мав там стійких політичних комунікацій — особливо з тими, хто міг би реально вплинути на ситуацію. Його авторитет та впізнаваність в області дорівнювали нулю.

У відповідь на це призначення «Луганська гвардія» на мітингу 5 березня проголосила «народним губернатором» свого лідера

Олександра Харитонова. А вже за кілька днів події у Луганську перейшли у більш гарячу фазу.

Уранці 9 березня кількадесят жителів обласного центру з українською символікою прийшли до пам'ятника Тарасу Шевченку, щоб відзначити день народження Кобзаря. Але мирний мітинг пам'яті поета був атакований активістами Антимайдану. Частина антимайданівців, переважно чоловіки спортивної статури, прибули до міста організовано — автобусами. Транспорт було припарковано на сусідніх вулицях, а переодягалися та отримували інструктаж молодики в одному із дворів недалеко від ОДА під керівництвом Арсена Клінчаєва. За кілька днів СБУ зробила заяву про те, що Клінчаєв залучив для штурму ОДА приблизно 150 «тітушок», кожному з яких обіцяли по \$150 за таку роботу.

Кількість нападників значно перевищувала кількість проукраїнськи налаштованих громадян, і люди були змушені рятуватися втечею. Міліція не перешкоджала зіткненням і байдуже спостерігала за тим, що відбувалось.

На цьому активісти Антимайдану не зупинилися і під керівництвом Харитонова та Клінчаєва рушили на штурм обласної адміністрації. Як і в Донецьку, головним ворогом сепаратистів було оголошено призначеного з Києва губернатора, якого вирішили повалити. Прорвавшись до будівлі, представники «Луганської гвардії» та «Молодої гвардії» розгромили приймальню, зайшли до кабінету голови Луганської ОДА та змусили Болотських написати заяву про звільнення. На флагштоці перед будівлею знову підняли російський триколор та червоний прапор. Після цього Анастасія Пятерікова озвучила звернення до Януковича і Путіна з проханням «врятувати південний схід України від терору».

«Шановні президенти Віктор Федорович Янукович та Володимир Володимирович Путін, ми, громадяни України, Луганської області, і, практично, всього Південного Сходу України, закликаємо вас вжити заходів для нашого захисту від розпочатого терору з боку кийвської хунти!» — говорилося у зверненні.

Про який конкретно терор ішла мова, не пояснювалося. На той момент нова влада не зробила нічого навіть віддалено схожого на терор. Але у луганських «гвардійців» була власна картина світу, яка ніяк не узгоджувалася з реальністю. Як показала практика, лідерам антиукраїнських акцій було не важливо, що насправді робитиме новий український уряд. Для закликів до непокори не потрібно було реального приводу.

На початку весни стало зрозуміло, що Україна втратила інформаційний контроль над регіоном. Населення абсолютно перестало довіряти українським ЗМІ, зате легко вірило у будь-яку нісенітницю з «Однокласників». Найбожевільніші чутки розліталися у соцмережах із вражаючою швидкістю. На початку березня хтось придумав, що нова влада нібито збирається утримувати частину зарплати бюджетників на «відновлення Майдану». Незважаючи на очевидну безглуздість цієї новини, вона моментально пішла в народ і довго передавалася з вуст в уста як доконаний факт.

10 березня представники протестувальників почали збирати підписи під зверненням до президента РФ Путіна з проханням увести в Луганську область війська. Того ж дня антимайданівці захопили будівлю телекомпанії «ІРТА», яка належала місцевому регіоналу Володимиру Ландику. Таким чином вони помстилися за критичний сюжет про захоплення Луганської ОДА, який журналісти показали напередодні.

«Спочатку ми вислухали купу образ, нецензурної лайки на нашу адресу від людей, поведінку яких навряд чи можна назвати адекватною. Особливо у поєднанні з сильним запахом алкоголю, який ішов від них. Нас тягали по коридорах, принижували, вимагали надати прямий ефір, щоб ми в прямому ефірі стали на коліна і просили пробачення за те, що ми показуємо. У співробітників вкрадено особисті речі — гаманці, мобільні телефони. Суцільне мародерство. Але жодної вимоги загарбників ми не виконали», — описувала ситуацію директор НТРК «ІРТА» Кароліна Полтавська.

Увечері 10 березня нарешті почали діяти українські правоохоронці. Спершу співробітниками СБУ було затримано і вивезено до Києва

Арсена Клінчаєва. 13 березня також затримали і «народного губернатора» Олександра Харитонову. Ці арешти дещо протверезили луганських сепаратистів. Виникло відчуття, що новому українському уряду вдається взяти ситуацію на Донбасі під свій контроль, та й Путін не поспішав посилати «зелених чоловічків» на Донбас. 13 березня голова Луганської обласної ради Валерій Голенко різко змінив свою бойову риторику і заявив, що не збирається оголошувати місцевий референдум, яким раніше погрожувала облрада.

«В Україні немає закону про місцевий референдум. Оголосити його ми просто не можемо. Навіть якщо депутати зберуться, ухвалять таке рішення, воно буде скасоване відразу, моментально. Незаконне рішення депутатів стане підставою, щоб ухвалити постанову Верховної Ради України, наприклад, про достроковий розпуск Луганської обласної ради», — отямився Голенко.

Відмежувався від силового заколоту і заступник луганського міського голови Олександр Ткаченко, який спочатку активно і публічно підтримував акції проти Майдану.

«Спочатку громадські формування типу «Луганської гвардії» виникли на здоровій основі як противага ультранаціоналістичним рухам, що розгулялися в країні. На цьому етапі я підтримував їх створення і відстоював можливість громадян мирним способом висловлювати свою позицію. Але події 9-го і 10 березня, пов'язані із захопленням адмінбудівель, вивішуванням російських прапорів, відкритим протистоянням і закликами до введення російських військ, поставили ці формування на межу закону, а багато в чому і за цю межу», — зазначив він.

Цей епізод наочно продемонстрував, навіщо регіонали створювали організації, подібні до «Луганської гвардії». У потрібний момент від них можна було дистанціюватися та перекласти на них відповідальність за всі незаконні дії. Але єдиного центру координації акцій протесту не було, і монополія верхівки місцевої Партії регіонів

на регіональну політику була зруйнована. Процес тривав за рахунок підтримки інших антиукраїнськи налаштованих сил.

15 березня окружний адміністративний суд заборонив проведення будь-яких мітингів у Луганську аж до 30 березня 2014 року. Однак уже наступного дня сепаратисти абсолютно вільно організували у самому центрі міста так званий «народний референдум». На центральній площі було встановлено намет руху «Молода гвардія», в якому людям пропонувалося проголосувати «бюлетенями» за федералізацію і вступ до Митного союзу. Організацією «народного референдуму» займалася відома у вузьких колах луганчанка Ірина Готман — людина з орбіти народного депутата від ПР Володимира Струка. В інтерв'ю журналістам Готман стверджувала, що не порушує українського законодавства, бо подала заявку на проведення соціологічного опитування.

Місце заарештованого «народного губернатора» Харитонова на короткий час посів депутат обласної ради від КПУ Юрій Хохлов, який, не зважаючи на заборону суду, також організовував у Луганську 16-го і 23 березня проросійські мітинги під прикриттям «депутатського прийому громадян».

У ці буремні дні в Луганську виникло ще одне цікаве формування під назвою «Луганська самооборона», що відрізнялося від інших подібних організацій. Його творцем був бізнесмен Сергій Корсунський, який стверджує, що співпрацював з українською владою і намагався взяти під контроль проросійський рух Луганщини у квітні 2014 року. Коли стало ясно, що зробити це не вдається, Корсунський виїхав із Луганська на підконтрольну Україні територію.

«Луганська самооборона» позиціонувала себе як помірно проросійська організація, яка проголошувала головною своєю метою підтримку порядку на вулицях. Насправді ж, «самооборона» складалася зі звичайних «тітушок», які працювали за гроші і були готові виконувати поставлені завдання. В інших проросійських формуваннях одразу відчули недобре і запідозрили, що «самооборона» веде подвійну гру. У «Луганській гвардії» самооборонців почали називати «Правим сектором», між організаціями відразу виник конфлікт.

Лідер «самооборони» Дмитро Волосовим в інтерв'ю луганським журналістам 15 березня підкреслював, що його люди не мають відношення до «Луганської гвардії», а захоплення «гвардійцями» адміністративних будівель називав «провокаціями»:

«У нас мета — це порядок на вулицях, а не референдуми, прапорці, захоплення та інші речі, якими займається «гвардія». Днями у нас був із ними конфлікт. Четверо гвардійців, будучи п'яними, спробували залізти до нас у намет. Зав'язалася «бесіда». На шум прийшли міліціонери... Ну, ми і допомогли міліції їх затримати. Трьох скрутили, один утік. Уже шукають. Коли вони «ІРТУ» захоплювали, ми теж проти були. Хотіли піти захищати, але потім би про нас сказали, що ми Ландика (власник телеканалу. — Авт.) охороняємо, тому ми не пішли, стояли тут, біля адміністрації», — розповідав він.

Волосович обіцяв боротися проти масових заворушень, не допускати нападів на прихильників Майдану і навіть заявив, що готовий воювати з росіянами, якщо ті «прийдуть із війною». Така заява явно йшла врозріз із загальним настроєм проросійського руху, в якому з росіянами ніхто воювати, звичайно, не збирався. 22 березня члени «Луганської самооборони» побилися з представниками «Луганської гвардії» і розгромили наметове містечко «гвардійців». Після цього «гвардійці» назвали Волосовича та його людей «найманцями київського режиму». Видання Луганської обласної ради «Наша газета», описуючи цей конфлікт, відверто встало на бік «Луганської гвардії».

Сергій Корсунський стверджує, що деякі проросійські угруповання Луганська були готовими співпрацювати з українською владою і відмовитися від сепаратистських гасел, але влада у Києві не використала можливості домовитися з ними, оскільки погано розбиралася в місцевій специфіці, не дослухалася порад і заарештовувала не тих, кого насправді слід було заарештовувати.

«Спочатку я спілкувався з Харитоновим, «народним губернатором». Курував його заступник мера Луганська Олександр

Ткаченко — постійно на мітингах відкликав убік, підказував, що краще сказати, як вчинити. Я бачив, що Харитонов — абсолютно нормальна, керована фігура, не фанатик. Він хотів влади, і домовитися з ним було не складно. Спочатку, коли СБУ взяла його, я сказав, що його треба випускати. Я пропонував свій план — прибрати несамовитих радикалів, а з таких, як Харитонов, створити партію «Федеративна Україна», яка працюватиме в рамках закону і точно ніколи не візьме курс на Росію. Я ходив до Петрулевича (начальник обласного СБУ. — Авт.), Гуславського (голова обласного МВС. — Авт.), Говорив їм, що можу домовитися, вирішити все мирним шляхом, але є люди, які підбивають до захоплень і заворушень, такі, як Хохлов та Качура (депутат облради від КПУ та активіст «Луганській гвардії» відповідно. — Авт.). Я просив їх нейтралізувати, але замість цього чомусь нейтралізували Харитонова», — розповів Корсунський.

На його думку, у радикалізації протестів та проведенні антиукраїнського референдуму був зацікавлений насамперед місцевий осередок КПУ. Якщо вірити словам Корсунського, то наприкінці березня комуністи спробували підкупити його людей із «Луганської самооборони», перетягнути їх на свій бік і організувати з їхньою допомогою захоплення адміністративних будівель.

«Моїх пацанів, які охороняли ці мітинги, смикнули до себе Чаленко (депутат міськради від КПУ) з Кілінкаровим до партійного офісу. Відкрили сейф, повний бабла. Виклали їм три пачки у 60 тисяч гривень і запропонували захопити будівлю СБУ. Ті відповіли, що це не їхня функція. Що вони — за порядок, охороняють пам'ятники від «правосеків», стежать за тим, щоб мітинг проходив мирно. Я взяв тоді цих своїх хлопців, відвів до зама Петрулевича — Андрія Жироїда. Там один із них написав заяву, що народний депутат намагався найняти його для захоплення будівлі СБУ і попросив вжити заходів. Кілінкаров обіцяв їм російські паспорти і виїзд до Криму, якщо щось піде не так. Пообіцяв захист. Але і після того, як ми повідомили про це, правоохоронці не почали діяти», —

розповів Корсунський. Але достовірних підтверджень його слів немає.

Наприкінці березня в мережі почали з'являтися відеозвернення так званих «луганських партизанів». Група людей зі зброєю і в масках називала себе «Армією Південного Сходу» та обіцяла почати в Луганській області збройну боротьбу проти української влади. Своєю метою таємничі «партизани» називали проведення референдуму «про самовизначення Південного Сходу». Спочатку у серйозність цих заяв мало хто вірив. Записати подібний ролик і викласти його на YouTube міг хто завгодно. Але 22 березня кореспонденти російської газети «Комсомольская правда» опублікували з ними інтерв'ю. Після виходу цього матеріалу стало зрозуміло, що в Луганській області справді створюється якесь збройне формування.

В інтерв'ю кореспонденту Олександрю Коцу лідер «луганських партизанів» Валерій Болотов (на той момент він ще не називав свого імені і давав інтерв'ю у масці) розповів, що вирішив піднятися на захист своєї землі тому, що Київ нібито надіслав до Луганської області кілька сотень бойовиків «Правої сектору». Ця інформація, як і десятки інших подібних заяв, була відвертою брехнею, проте такі нехитрі прийоми давали потрібний ефект і допомагали лякати населення та залучати його на свій бік. Болотов заявив, що збирається боротися за надання Луганській області статусу суб'єкта федерації у складі Росії або України за умови, якщо Україна сама стане федерацією.

У своєму наступному ролику «партизани» зажадали від українського уряду скасування майбутніх президентських виборів на Донбасі та призначення конкретної дати референдуму про федералізацію до 5 квітня. Інакше вони погрожували підняти збройне повстання 6 квітня.

«Ми вимагаємо скасування президентських виборів і призначення конкретної дати референдуму щодо Південного Сходу. У разі невиконання наших вимог до 5 квітня 2014 року, 6 квітня буде піднята Народна армія Південного Сходу. Ми оголошуємо повну народну мобілізацію всіх, хто готовий відстоювати свої права на

життя і свободу. У разі невиконання наших вимог оголошуємо збір народного ополчення на центральних площах своїх міст 6 квітня з 10 до 12. При собі мати документ, що засвідчує особу, добовий пайок, будь-яку особисту зброю та засоби індивідуального захисту. Просування в обласні центри проводиться організованою колоною», — говорив Болотов у черговому зверненні «луганських партизанів».

17 березня в інтернеті з'явилося перше публічне звернення іншого відомого в майбутньому лідера бойовиків Олексія Мозгового (контролював Алчевськ та його околиці, був убитий у 2015 році). Відеозвернення було записане в сквері біля будівлі Луганської ОДА, на тлі слогана «Україна, Росія, Білорусь — Свята Русь». Мозговий із самого початку не приховував свого обличчя і звернувся до «своїх земляків зі східного регіону»:

«Досить сидіти по домівках, досить думати, що за вас хтось щось зробить. Не бійтеся за свою шкуру, бійтеся за свою честь... Виходьте на вулиці і вимагайте, за вас ніхто нічого не зробить. — Він говорив про те, що «недоброзичливці» дали шанс, який не можна втрачати. — Я вибираю Росію, я — за Росію».

Тему про партизанські загони оперативно підхопили російські пропагандистські ЗМІ. На телеканалі «Росія» вийшов сюжет, у якому «лідер загону» розповідав, що має 300 автоматів, протитанкові гранатомети та планує палити техніку противника. Противниками при цьому називали «радикалів із бандформування «Правий сектор».

Дії правоохоронців у Луганську навесні 2014-го залишаються мало зрозумілими і до сих пір. За яким принципом співробітники СБУ обирали, кого слід затримувати, а кого ні — з'ясувати так і не вдалося. Чому спецслужби майже відразу затримали Клінчаєва та Харитонова, але при цьому не чіпали комуністів Чаленка та Хохлова, які робили рівно те ж саме, що і їхні заарештовані соратники, — загадка. Втім, головні події у Луганську були ще попереду. І вирішальну роль у них належало зіграти людям, чий імена до квітня 2014-го були нікому не відомими.

ХАОС ТА НАСИЛЬСТВО

Арешт Павла Губарева не привів до припинення антиукраїнських виступів у Донецьку, але помножив хаос та плутанину в рядах донецьких сепаратистів. Соратники Губарева почали боротися одне з одним за право очолити проросійський рух у місті. Крім того, поряд із «Народним ополченням Донбасу» почали виникати інші угруповання зі своїми ватажками. Українська держава майже не втручалася у ці події. У цей період вона вже фактично не виконувала на Донбасі своїх функцій, і ситуація була відпущена на самоплив.

Після того, як «народний губернатор» відправився до СІЗО в Києві, у «Народному ополченні» розгорнулася боротьба за лідерство. На перші ролі відразу ж висунувся один із соратників «народного губернатора» на ім'я Роберт Доня, який у перших числах березня з'являвся біля нього на трибуні. На мітингу 9 березня Доня вже активно роздавав інтерв'ю російським журналістам, називав себе «заступником народного губернатора» і за фактом позиціонувався як спадкоємець Губарева. Однак, такий розвиток подій не влаштовував іншу групу «губаревців», до якої входила дружина Павла — Катерина Губарева, а також його давні друзі Мирослав Руденко та Сергій Циплаков. Самовисування Роберта Доні вони сприйняли як спробу захоплення своєї організації.

Мітинги сепаратистів тривали кожні вихідні і були за своєю суттю своєрідними «марафонами ненависті». Ніколи раніше Донецьк не бачив таких нападів масової злоби. З перших днів заворушень весни 2014-го було очевидно, що протест рухається деструктивним шляхом, а його лідери роблять усе, щоб спровокувати насильство. З трибуни лунала лайка, істеричні прокльони на адресу України та США, заклики до заворушень і погромів. Ніхто не говорив людям на площі Леніна про економіку і про те, яким чином Донбас житиме без України. Рациональних аргументів не хотів чути ніхто. Натовп жадав емоцій, адреналіну, екстазу єднання, і все, що заважало цій ейфорії, відразу ж сприймалось як зрада. Будь-які заклики зупинитися і задуматися над тим, що буде з економікою промислового регіону, якщо він утратить керованість і стане невизнаною державою, одразу ж викликали

агресію. Всі, хто закликав проявити розсудливість, оголошувалися провокаторами та «агентами хунти».

Проросійськи налаштована частина суспільства була охоплена масовим божевіллям. Незважаючи на те, що навесні 2014 року на Донбасі ще транслювалися українські телеканали та вільно працювали українські ЗМІ, сепаратисти не бажали чути жодних аргументів української сторони. Інформація, яка їх не влаштовувала, оголошувалася брехнею та наклепом, зате тенденційні сюжети російських ЗМІ, які відповідали сподіванням натовпу, — навпаки, сприймалися не критично. В свою чергу українські медіа допускали величезну кількість стратегічних та тактичних помилок у висвітленні подій на сході, які мали вкрай негативні наслідки.

Виник ефект луна–камери (echo–chamber) — ситуація, в якій проросійськи налаштовані громадяни та учасники сепаратистських рухів готові були чути тільки самих себе та ті аргументи, які підтверджували їхню точку зору; це — явище досить поширене. Прагнення бачити в навколишньому світі лише те, що підтверджує наші початкові погляди — відома властивість людської психіки. Ще англійський філософ Френсіс Бекон у роботі «Новий Органон» писав: «Розуміння людини, коли вона вже прийшла до якоїсь думки... притягує всі речі для її підтримки і узгодження з нею. І хоча існує велика кількість аргументів з іншого боку, ними вона нехтує або відкидає їх».

З'явилася ця донбаська луна–камера не у 2014 році. Будувалася вона багато років за активної участі місцевого політикуму. Передвиборна пропаганда, сюжети на місцевих телеканалах, публікації у місцевих газетах тривалий час демонізували та висміювали жителів західної і центральної України, не згодних із проросійським курсом, зміцнювали і доводили до абсурду старі міфи та забобони, що існували ще з радянських часів. Коли ж сталася політична криза, виховані в руслі цієї ідеології громадяни вже без будь–якого примусу власними зусиллями підтримували свою затишну луна–камеру. Всі спроби зруйнувати її та переконати сепаратистів, що вони вибрали деструктивний шлях, зазнали невдачі.

Прихильники територіальної цілісності України у Луганську та Донецьку не мовчали. Вони теж вирішили заявити про себе і вийти на вулиці, адже розуміли, що проросійські активісти захопили ініціативу і

намагаються говорити від імені всього Донбасу. Однак підтримував вимоги сепаратистів не весь регіон, і сотні тисяч громадян мали іншу думку. І для того, щоб ця думка була почутою, необхідно було висловлювати її голосно та публічно.

5 березня прихильники єдності України вийшли на перший мітинг у Донецьку. Кілька тисяч людей зібралося на площі Леніна під жовто–блакитними прапорами, щоб висловити протест проти розколу країни. На протилежному боці площі у цей час перебували прихильники РФ із російськими триколорами та прапорами «Донецької республіки», яких від проукраїнського мітингу відділяв міліцейський кордон. Вони вигукували лайки та образи, кидали в опонентів яйцями, проте атакувати не наважилися. Того вечора зіткнень удалося уникнути.

Акція закінчилася мирно, але розлютила сепаратистів. Жовто–блакитні прапори порушували вибудовану ними композицію, в якій не було місця українському Донецьку. Прихильники Росії стверджували, що Донбас майже поголовно виступає проти України, що весь регіон в єдиному пориві бажає приєднатися до РФ, але багатолюдна проукраїнська акція спростовувала ці твердження. І хоча мітинг прихильників України був менш грізним та гучним, ніж сепаратистські акції, ігнорувати його все ж було не можливо.

У той момент у середовищі сепаратистів ще існувала впевненість, що Путін може ввести на Донбас «зелених чоловічків», якщо показати йому відповідну картинку тотальної підтримки Росії. Мітинг за єдність України руйнував цей задум. І ефект від нього був би набагато більшим, якби проукраїнські акції хоча б морально, на словах, підтримала місцева влада. Але донецька влада український мітинг проігнорувала. Мер міста, депутати міської та обласної рад вдали, що акції на підтримку єдності України не було. Ніхто не прийшов, не виступив, не висловився проти розколу країни. Так само сотні прихильників України були проігноровані владою і в Луганську, де депутати відкрито встали на бік сепаратистів та виступали на їх мітингах.

13 березня у Донецьку відбулося перше серйозне зіткнення між прихильниками України та Росії, яке закінчилося побиттям українських активістів та вбивством члена партії «Свобода» Дмитра Чернявського. Напередодні сепаратисти у соціальних мережах відкрито закликали до насильства і погрожували напасти на

український мітинг, однак ані влада, ані правоохоронці не зробили нічого, щоб запобігти кровопролиттю. Українські активісти до останнього сумнівалися, чи варто йти на акцію, але у підсумку вирішили не скасовувати мітингу. Адже скасування означало б, що український Донецьк здався і погодився з курсом на розкол країни.

Побоїще сталося на площі Леніна і було першим подібним інцидентом у новітній історії міста. В той день у Донецьку вперше з'явилися озброєні бойовики з ножами, битами та арматурою, які почали бити і калічити прихильників України, намагаючись завдати людям максимально важких травм.

Сили були не рівні. Українська сторона не була готова до збройного протистояння, міліція при цьому практично не втручалася у події і не докладала зусиль, щоб захистити беззбройних людей.

Жорстоке побиття донеччан і вбивство українського активіста, який прийшов на мирну акцію без зброї, стало шоком для міста. До цього на мітингах у Донецьку іноді билися, але не вбивали. Для виправдання власних жорстоких дій проросійська сторона одразу вдалася до вже випробуваного прийому — оголосила українських активістів приїжджими націоналістами з інших регіонів. Те, що загиблий Дмитро Чернявський був уродженцем Донецької області, нікого з них не збентежило.

Кривавий погром загострив протиріччя у рядах «народних ополченців». Оточення Губарєва було налякане тим, що трапилось, і поклало відповідальність за організацію заворушень на Роберта Доню.

«Користуючись відсутністю Павла, деякі радикальні елементи та провокатори, прикриваючись його ім'ям, намагаються взяти протест на себе і вести його у бік погромів та руйнувань. Павло ніколи не ставив нам таких завдань. Ми не нацисти, ми не руйнуємо своє місто, ми не вбиваємо людей. Я зв'язалася з організатором Робертом Донею. Він сказав, що він вийшов із наших рядів, із «Народного ополчення Донбасу». Тепер у нього своя організація. І всю відповідальність за проведення цих заходів він бере на себе», — заявила Катерина Губарєва у своєму відеозверненні.

По гарячих слідах прокоментував події ще один добре відомий тепер персонаж — Олександр Ходаковський, на той момент — командир донецького підрозділу СБУ «Альфа».

Ходаковський дав інтерв'ю, в якому поклав усю відповідальність за те, що трапилося, на міліцію. Правоохоронців він звинуватив у халатності та бездіяльності.

«Рано вранці оголошується план «Сирена», який має на меті приведення всього гарнізону донецьких правоохоронців у підвищену бойову готовність. Теоретично, в цей день усі правоохоронці мали бути максимально налаштовані на локалізацію таких елементів — агресивних людей, які здійснюють якісь протиправні дії. Але насправді якихось суттєвих зрушень у роботі міліції не спостерігалось. Міліція працювала у штатному режимі, і тільки формально був проголошений цей план. Чомусь практично на один і той же час було оголошено два мітинги, явно протилежні за цілями і завданнями. Ось питання! Чому не було ніякої координації, щоб розвести за місцем проведення і часом проведення? Таке враження, що ці групи спеціально накопичували в одному і тому ж місці, яке мало стати льодовим побоїщем. За нашими даними, не одна сотня правоохоронців у цивільному перебувала на площі. Це люди, які займалися візуальним спостереженням і доповідали своєму керівництву. Підготовка до сутички йшла повним ходом. Але правоохоронці спостерігали за цим осторонь, хоча знали про те, що оголошено план «Сирена». Прямо там, на площі, люди озброювалися. Що таке шматок арматури? Це холодна зброя ударно-дробильної дії. Люди свідомо принесли її з собою», — розповідав Ходаковський.

Цікаво, що відповідальність за погроми він фактично поклав на сепаратистів: «Саме з проросійського боку йшла основна агресія. Провокатори у більшості своїй були на проросійській стороні», — говорив майбутній польовий командир самопроголошеної ДНР.

Ситуація в Донецьку ставала некерованою. Ніхто не розумів, що робити. Силовики номінально підкорялися Києву, але при цьому не виконували своєї роботи, саботували накази і звинувачували одне

одного у бездіяльності. Місцева влада формально виступала за єдину Україну, але насправді співчувала та підіграла сепаратистам. Влада у Києві замість того, щоб на початковому етапі погасити сепаратистський заколот та знешкодити його лідерів, застосовувала дивний, половинчастий підхід. Після арешту Павла Губарева пройшов цілий місяць, перш ніж заарештували та відвезли до Києва його заступника Роберта Доню (це сталося 4 квітня). При цьому інших лідерів «народного ополчення» — Мирослава Руденка, Сергія Циплакова та Олександра Кофмана чомусь не чіпали, і вони далі спокійно керували протестами.

Як зазвичай буває у таких випадках, знайшлися і ті, хто спробував скористатися плутаниною і, так би мовити, «рейдернути» проросійський рух, щоб направити його у потрібне русло і на хвилі протестів підвищити цінність власних акцій. Одним із таких «хитрунів» був народний депутат від Партії регіонів Олександр Бобков — людина неpubлічна та маловідома за межами Донецька, яка при цьому мала в місті певний вплив. У березні 2014 року Бобков зрозумів, що настав вдалий момент для того, щоб, нарешті, висунутися на перші ролі і посісти вакантне місце, яке звільнилося після того, як порозбігалися лідери «донецьких».

ХРЕЩЕНИЙ БАТЬКО «ДНР»

Олександр Бобков був класичним стереотипним регіоналом. У молодості він обертався в кримінальних колах Будьоннівського району, згодом перейшов із криміналу в політику та офіційно очолив у тому ж районі місцеву раду.

На початку своєї «кар'єри» Бобков був учасником відомої донецької ОПГ Гіві Немсадзе. За словами бізнесмена Владислава Дрегера, який був добре знайомий із Бобковим, у молодості майбутній нардеп відгукувався на прізвисько «Бобік» і займався рекетом на Будьоннівському ринку, а пізніше був поставлений старшими на посаду директора того ж ринку. На початку 2000-х, коли кримінальні війни пішли на спад і бандити почали зростатися з владою, Бобков перейшов працювати до Будьоннівської районної ради і почав робити кар'єру в Партії регіонів, яка тоді тільки зароджувалася.

«Будьоннівка» вважалася одним із найбільш кримінальних районів Донецька. На рахунку угруповання Немсадзе, яке походило звідти, було кілька десятків трупів. Широку популярність здобув і ще один виходець із цього району — Михайло Ляшко, відомий як «Міша Косой». Самому Бобкову приписували причетність до кількох гучних убивств, серед них — глави райкому КПУ у Будьоннівському районі Іллі Морозова. 72-річного пенсіонера живцем спалили у власній квартирі напередодні виборів у 2006 році — невідомі кинули йому у вікно коктейль Молотова.

З середини 2000-х Олександр Бобков уже контролював Будьоннівський та Пролетарський райони, в яких устиг обзавестися бізнесом та приватизувати деякі цінні активи. Але цим ареалом інтереси Бобкова не обмежувалися. Його мета була набагато більш амбітною — він мріяв підім'яти під себе весь Донецьк та стати мером міста. Близькі до Бобкова люди розповідали, що його надзвичайно надихав приклад Януковича. Бобков був людиною такого ж складу — великий, недорікуватий дядько з кримінальним загартуванням, класичний «господарник». Дивлячись на Януковича, він розумів, що на Донбасі такий типаж користується попитом, і розраховував злетіти на самий верх. Але здійснитися цим планам заважали інтереси

негласного господаря Донецька — Ріната Ахметова, у якого вже був свій мер, і який не збирався змінювати його на Бобкова.

«У «Бобіка» була ідея-фікс — пост мера Донецька, — розповідав Владислав Дрегер. — Був період, коли мер Донецька Олександр Лук'янченко серйозно хворів і не хотів іти на новий термін. Однак Рінат Ахметов наполіг, щоб він усе-таки пішов на вибори. Бобков знав про цю ситуацію, вичікував і розраховував стати мером замість Лук'яненка. Готуючись до цього, він домогся свого призначення на пост голови Донецької міської організації Партії регіонів. Формальне рішення про висунення кандидата на пост мера Донецька від ПР мала ухвалити міська партійна організація, і тому Бобков застовпив пост її голови як гарантію свого майбутнього мерства. Тоді стався один курйозний випадок. У 2005 році Борис Колесніков трохи посидів у СІЗО і після звільнення намагався, про всяк випадок, менше перебувати в Україні. Його сім'я жила в Москві, сам він теж більшу частину часу проводив у Росії. У 2006 році в Україні були місцеві вибори, напередодні яких Бобков пішов на відкритий конфлікт із людьми Ахметова. На міській конференції ПР він, користуючись відсутністю Колеснікова, за своїм бажанням затвердив список кандидатів до міської ради. На початок цього списку Бобков поставив своїх людей, а в кінець — людей діючого мера Лук'яненка (читай — Ахметова та Колеснікова). Себе ж Бобков висунув кандидатом у мери Донецька від ПР.

Лук'янченко перелякався того, що відбувається. Він кинувся телефонувати Колеснікову, який тоді був якраз в аеропорту. Колесніков терміново приїхав на конференцію вже після того, як вона закінчилася, і зажадав переголосувати результати. У підсумку список перевернули з ніг на голову, і люди Лук'яненка знову опинилися в перших рядах. А Бобков так і не був затверджений кандидатом на пост міського голови».

Бобков був ображений таким ставленням. Він добре проявив себе на виборах 2004 року у Донецьку, коли працював на результат Януковича на своєму окрузі, і вважав, що має отримати за це нагороду.

«Віктор Янукович приїхав тоді до Донецька для зустрічі з активом у прес-центрі готелю «Шахтар». Я сидів на зустрічі в першому ряду з Олександром Хряковим. Здається, Володя Молчан тоді встав і сказав: «Вікторе Федоровичу, сьогодні все-таки ми не вважаємо, що програли. Вся боротьба — ще попереду, але в разі розподілу мандатів і крісел ви не забудьте тих, хто стояв на барикадах, зокрема й Олександра Бобкова». Віктор Федорович відповів: «Бобков — герой нашого часу, і ми всіх героїв будемо пам'ятати». Але я так і не потрапив до списків Верховної Ради, не запросили мене і в члени Кабінету Міністрів, коли його очолив Віктор Янукович, не підтримали мене і в кандидати на пост мера Донецька», — пізніше ображено скаржився Бобков в одному зі своїх інтерв'ю.

Після принизливого для Бобкова інциденту на партконференції почався його конфлікт із крилом Ахметова. Як і всі інші конфлікти у середовищі регіоналів, він протікав не публічно, але в місті знали про напружені відносини. У якийсь період Бобков навіть ходив у бронежилеті, побоюючись замаху. Щоб насолити «ахметівським», він почав збивати їхнього ставленика — молодого секретаря Донецької міськради Миколу Левченка, на місце якого націлювався сам.

«Протистояння Бобкова та Левченка почалося після того, як Левченко став секретарем міської ради. Бобков теж претендував на цю посаду, тому їхній конфлікт набував іноді неймовірних форм. Дійшло до того, що на виборах президента у 2010 році на окрузі Левченка, де він відповідав за результати, за наказом Бобкова всі ручки на дільницях було замінено на ручки з чорнилом, що зникає. Це був відчайдушний крок. Регіоналам тоді була віддана жорстка команда — забувати на виборах усі внутрішні чвари і працювати на результат Віктора Федоровича. Бобков проігнорував цю команду і вирішив зірвати вибори на окрузі Левченка, щоб підставити свого суперника. Однак, у своїй схемі Бобков прорахувався. На окрузі Левченка була інша система фальсифікацій. На відміну від Бобкова, він не вкидав бюлетені в урни, а просто фальсифікував протоколи, вписуючи в них потрібний результат. У розумінні Бобкова, ручки зі

зникаючим чорнилом зіпсували бюлетені. Але для Левченка взагалі не мало значення, що в урнах. Він вписував у протоколи цифри, які не залежали від кількості голосів. Тому план Бобкова в результаті не спрацював», — розповідає Владислав Дрегер.

Після перемоги Януковича на виборах Донецьк одразу ж став ареною протистояння між представниками команди президента («сім'єю») і людьми Ахметова–Колеснікова. Область вирішено було поділити у такий спосіб: губернатор — від Ахметова, голова облради — від Януковича. Швидко оцінивши нові реалії, Бобков зблизився з «сім'єю» і незабаром став одним із головних стовпів команди Януковича на Донеччині, адже в останнього не було такої довгої лави запасних, як у Ахметова. На знак подяки за підтримку Бобкову віддали сміттєвий бізнес. У той час вивезенням сміття у місті займалася компанія «Грінко Дон», але її швидко витіснили з Донецька, а на її місце зайшло підконтрольне Бобкову ТОВ «Громада». Та влада в місті, як і раніше, належала Ахметову. Бобков господарював лише в себе на Будьоннівці та у сусідній Пролетарці. Ці периферійні райони наче символізували ту периферію політичного життя, на яку був витіснений «Бобік».

На парламентських виборах 2012 року знову повернулася мажоритарна система, і Бобкову дістався 41-й округ, який охоплював підконтрольні йому райони Донецька. Він легко виграв вибори на цьому окрузі і став депутатом парламенту, «намалювавши» собі 80% голосів. На тих виборах це був всеукраїнський рекорд серед мажоритарників.

У 2013 році Бобков розглядався командою Януковича як кандидат на заміну спікера Верховної Ради Володимира Рибачака, який здавався «сім'ї» недостатньо жорстким. Але з якихось причин ця рокировка так і не відбулася. Крах Януковича став сильним ударом для Бобкова. Після втечі президента та розвалу Партії регіонів нардеп опинився у вельми делікатному становищі. У Донецьку він перетворився на одного з генералів розгромленої армії, яка залишилася без верховного головнокомандувача. При цьому в Києві з'явився абсолютно ворожий «донецьким» уряд, а у рідному місті всім заправляв недружній ахметівський клан. В умовах нестабільності Бобков вирішив ставити на третю силу — проросійські угруповання. Розрахунок його полягав у

тому, щоб осідлати протест, стати одним із спікерів на тему федералізації і за рахунок цього завоювати нові позиції. Для цього Бобков почав створювати у Донецьку угруповання «Оплот», основу якого склали «дружинники» Ігоря Мельникова та Олександра Захарченка. Павла Губарева та його «Народне ополчення» Бобков вважав людьми свого давнього конкурента Миколи Левченка. Ймовірно, з цієї причини люди Бобкова з самого початку і конфліктували з «губаревцями».

За словами людини, яка до війни працювала з Бобковим, Олександр Захарченко та Олександр Тимофєєв (права рука Захарченка та фактично друга людина у «ДНР» до вересня 2018 року) були знайомі з нардепом і співпрацювали з ним задовго до війни. Підтвердити або спростувати цю інформацію складно. Однак у тому, що в березні 2014 року майбутній ватажок сепаратистів уже був знайомий з Олександром Бобковим і працював у його інтересах, жодних сумнівів немає.

Сам Бобков не приховував своїх зв'язків із Захарченком, Мельниковим та Тимофєєвим. В одному зі своїх інтерв'ю, яке вийшло у 2016 році на донецькому сайті «Комитет», він визнавав, що кілька разів зустрічався з Захарченком і допомагав його збройному формуванню.

«Я душею і всім серцем підтримував протестувальників у рідному місті, і, я думаю, моя зустріч з Олександром Захарченком та Тимофєєвим була закономірною. Тому на першій зустрічі з хлопцями на площі під час мітингу ми домовилися регулярно зустрічатися — або я їх знаходив після приїзду, або вони приїжджали до мене додому, і ми обмінювалися думками щодо подій. Я надавав посильну допомогу протестувальникам у Донецьку», — розповідав Бобков.

19 березня Бобков разом із представниками проросійських рухів Донецька провів прес-конференцію у готелі «Шахтар Плаза», в ході якої закликав до проведення референдуму про федералізацію та надання Донбасу регіональної самостійності. Разом із Бобковим за одним столом сидів представник організації Олександра Ходаковського «Патріотичні сили Донбасу», а в залі серед журналістів

за ходом конференції мовчазно спостерігали тоді ще нікому не відомі Тимофєєв та Захарченко.

Бобков звернувся до нової української влади із закликом виконати вимоги проросійських мітингів. Що конкретно вимагали на цих мітингах — зрозуміти було не можливо. Тому Бобков сам склав список, в якому інтерпретував заклики, що лунали на вулицях, так, як йому це було потрібно. Бобков вимагав, щоб губернатора Донецької області не призначали з Києва, а вибирали на місці, щоб Верховна Рада терміново ухвалила закон про місцевий референдум, а також статусу другої державної для російської мови.

«У разі ігнорування наших вимог із боку влади в Києві ми залишаємо за собою право ставити питання про підготовку законодавчих пропозицій щодо федералізації України», — говорилося у резолюції, яку Бобков роздав журналістам.

На перший погляд, нічого кримінального у вимогах Бобкова не було. Але вже за кілька днів, виступаючи у Пролетарській райраді перед співробітниками районної адміністрації, Бобков заявив:

«Настав час, справді, розвалити цю країну, зробити п'ять конфедерацій, п'ять вільних держав і розвиватися далі».

Виступ народного депутата записав на мобільний телефон один із присутніх і виклав у мережу. Після цього жодних сумнівів щодо істинних намірів Бобкова та його соратників уже не залишалося. Незабаром за словами пішли й конкретні дії.

6 квітня у Донецьку проходив черговий проросійський мітинг, після якого проросійські активісти знову захопили будівлю Донецької облдержадміністрації. Правоохоронці, які охороняли ОДА, майже не чинили опору. Тоді здавалося, що сепаратисти знову влаштують погром і розійдуться, як уже бувало раніше, однак цього разу все сталося інакше. Прихильники Росії зажадали негайного скликання позачергової сесії Донецької облради для ухвалення рішення про референдум і почали укріплюватися всередині будівлі. Обласній раді висунули ультиматум — до кінця дня 6 квітня зібратись у сесійній залі.

Інакше сепаратисти погрожували розпустити облраду та замінити її власного «народною радою».

За словами прес-секретаря донецького мера Максима Ровінського, дії сепаратистів у цей день були не злагодженими. Частина їх виступала проти штурму будівлі і розцінила захоплення ОДА як провокацію.

«У той день, коли вони остаточно захопили облادміністрацію, я дзвонив Роману Лягіну, щоб дізнатися в нього про те, які плани у тієї сторони. Крім того, я спілкувався з комуністом Литвиновим, який теж охоче підтримував зв'язок. Я питав їх, що вони збираються робити, і вони відповідали, що готують документи, формують політичну позицію, щоб у подальшому вести діалог у рамках України про автономію або федералізацію. Потім сталося захоплення. Незабаром після цього мені подзвонив друг одного з лідерів «народного ополчення» Олександра Кофмана, який передав його слова, що Кофман до цього не причетний. Багато хто з їхнього середовища тоді розцінив захоплення ОДА як провокацію і заперечував свою участь у цьому», — згадував Ровінський.

Уночі з 6-го на 7 квітня до адміністрації звозили вантажівками покришки для барикад. Ніхто не зупиняв машини, в місті не було ніяких посиленних постів ДАІ. Держава навіть не намагалася чинити опір. Уранці 7 квітня будівлю ОДА по всьому периметру оточили барикади з колод, покришок, мішків із піском та колючого дроту. Вдень лідери сепаратистів оголосили про створення «Донецької народної республіки» та призначили на 11 травня референдум про незалежність «ДНР».

Це була незграбна імітація кримських подій. Після того, як легітимна обласна рада відмовилася виконувати вимоги проросійських бунтівників та вчиняти антиконституційні дії, сепаратисти самі сіли у крісла і зіграли роль депутатів. Ця вистава навіть віддалено не нагадувала якийсь легітимний процес. Неможливо було уявити собі, що з цього фарсу може щось вийти. Але неміч Української держави, яка в той час була присутня в Донбасі лише формально, дозволила бунтівникам поступово заповнити вакуум влади. Ані СБУ, ані міліція,

ані військові з місцевих частин не втручалися у перебіг подій. Спочатку влада нового «уряду» поширювалася лише на захоплений будинок та прилеглу до нього територію, огорожену барикадами. Але вже за тиждень хвиля захоплень адміністративних будівель прокотилася по всій Донецькій області, і стало ясно, що український уряд остаточно втратив над регіоном контроль.

Лідери сепаратистів заявили про створення «тимчасового уряду ДНР». Формально в «уряді» було відразу кілька співголів, але де-факто першою особою самопроголошеної ДНР став Денис Пушилін. Його кар'єрний ріст був неймовірно стрімким навіть у порівнянні з кар'єрами інших сепаратистських лідерів. Тільки 5 квітня на черговому проросійському мітингу Пушилін був оголошений новим «заступником народного губернатора» і таким чином замінив заарештованого за день до цього Роберта Доню. А вже за кілька днів він очолив нову «республіку». Як і попередні «народні губернатори», Пушилін був до того нікому не відомий і взявся немов нізвідки. Крім нього, у «тимчасовому уряді» опинилися також ветерани донецького сепаратизму — Роман Лягін, Андрій Пургін та Олександр Хряков. А ось «губаревці», які заварили всю цю кашу, фактично залишилися за бортом. Після 6 квітня на перші ролі в проросійському русі висунулися люди, які давно і послідовно співпрацювали з політиками з Партії регіонів і мали в Донецьку репутацію провокаторів.

Пушилін, на відміну від фанатичного Губарева, виглядав прагматиком. Раніше він не брав активної участі у проросійських рухах, не був помічений на мітингах та круглих столах, присвячених російсько-українській дружбі. До подій 2014 року Пушилін не мав жодного авторитету в політичному середовищі міста та заробляв на фінансовій піраміді МММ. З огляду на ці обставини було схоже, що до антиукраїнського повстання він приєднався з якихось меркантильних міркувань, просто відчувши сприятливу кон'юнктуру. Новий ватажок сепаратистів говорив не стільки про приєднання до Росії, скільки про регіональну самостійність.

«Усе, чого ми хочемо, — це референдуму. Для мене ідеальний варіант, на чому я наполягаю, — суверенітет. Гарний приклад — Баварія. Вони не від'єднуються, хоча можуть за це проголосувати, але вони не користуються цим правом. Вони ведуть свої

зовнішньоекономічні зв'язки, не радячись із центром, і ведуть досить успішно. Що нам заважає це зробити?» — розповідав він в інтерв'ю журналістці «Української правди» Катерині Сергацьковій незабаром після своєї появи у ролі «співголови уряду».

Ці міркування про Баварію дивним чином збігалися з тим, що казав Олександр Бобков, який також любив згадувати цей німецький регіон для прикладу. І Бобков, справді, дуже скоро з'явився у захопленому будинку Донецької ОДА. 11 квітня він провів зустріч із «тимчасовим урядом ДНР», на якій розповів, що подав законопроект «Про місцевий референдум» і добиватиметься, щоб парламент його ухвалив. В «уряді ДНР» ідею одразу схвалили, і в цьому не було нічого дивного, адже більшість присутніх там людей були добре знайомі з Бобковим.

Незважаючи на відкриту підтримку донецьких сепаратистів, Бобков залишався депутатом Верховної Ради і далі спокійно працював у парламенті, де справді просував закон про місцевий референдум. Задум його полягав у тому, щоб домогтися легалізації сепаратистських рухів, а потім очолити їх. При цьому новий український уряд, який сепаратисти Донбасу звинувачували у страшній кровожерливості, не чинив Бобкову жодних перешкод.

«Фактично Бобков сам почав роздмухувати конфлікт, щоб у якийсь момент самому ж залагодити його і за рахунок цього вийти на нові позиції. Він намагався просувати законопроект про місцеві референдуми від імені Партії регіонів, але Борис Колесніков зрештою зарубав цей проект. Після цього Бобков заявив, що йому не по дорозі з регіоналами і вийшов із фракції ПР у парламенті. Він перейшов у депутатську групу Віталія Грушевського «За мир і стабільність», куди пішло з фракції ПР багато лояльних Януковичу депутатів. Група деякий час існувала на гроші Курченка, однак Грушевський спробував кинути його. Він вирішив обійти Курченка, щоб вийти на тих, хто стояв за ним, і отримувати гроші безпосередньо, але Курченко відразу про це дізнався. Після цього вони посварилися, Курченко перестав давати гроші, і група розпалася. Частина депутатів із цієї групи незабаром поїхала до

Росії і там почала виступати у Держдумі з різкою критикою АТО», — розповідав бізнесмен Владислав Дрегер.

16 квітня у приміщенні Донецької міськради з'явилися озброєні люди, на руках яких красувалися пов'язки з написом «Оплот». Командував угрупованням бойовиків Олександр Захарченко, який відразу ж оголосив журналістам головну вимогу загарбників — ухвалити законопроект Олександра Бобкова про місцеві референдуми. Захарченко пообіцяв, що його люди не перешкоджатимуть роботі міської ради, але й не залишать будівлю до тих пір, поки парламент не виконає їхню умову.

«Ми хочемо висунути свої вимоги Верховній Раді щодо ухвалення законопроекту Олександра Бобкова про місцевий референдум. Він внесений і його відмовилися ухвалювати на фракції», — пояснював Захарченко.

Це була перша поява Захарченка на публіці як одного з лідерів проросійського руху, а також перша поява у Донецьку бойовиків із вогнепальною зброєю.

«Захарченко був людиною Бобкова. Перед тим, як захопити міськвиконком, він приходив до Лук'янченка, щоб попередити його про захоплення та пояснити свої дії. Коли вони увійшли до міської ради, то пояснили нам, що захопили її для того, щоб туди не прийшли загарбники Донецької ОДА — ті, хто називав себе «ДНР». За словами Захарченка, в такому разі робота міськради була б паралізована, як робота облради, а сама мерія була б розгромлена та розграбована», — розповів про події 16 квітня Максим Ровінський.

Захоплення міськради, організоване Бобковим, було вже відвертим збройним шантажем Києва. Проте сам нардеп не тільки не ховався від правоохоронців, а й далі працював у Верховній Раді. Які переговори він проводив у той час з українською владою, можна тільки здогадуватися. Доволі парадоксально поведилась і обласна адміністрація на чолі з губернатором Сергієм Тарутою, яка

підпорядковувалася Києву. Люди, які працювали у Донецькій ОДА навесні 2014 року, розповідають, що Тарута спочатку вибрав неправильний шлях і почав платити гроші донецьким сепаратистам, сподіваючись таким чином купити їх та злити путч. Саме тому, доповідаючи обстановку в Київ, донецький губернатор запевняв, що повністю контролює ситуацію.

Сепаратисти від грошей не відмовлялися, але й підкорялися Таруті також не поспішали. До того ж, єдиного штабу у проросійських заколотників просто не існувало, і домовленість з одним угрупованням не означала контролю над усім рухом. Коли ж міста Донбасу почали брати під контроль російські бойовики, Тарута остаточно втратив навіть теоретичний шанс упоратися з ситуацією.

Сам губернатор відкрито заявляв, що співпрацює з «Оплотом» Захарченка і вважає цю організацію союзницькою.

«Це те крило, яке сьогодні готове допомагати нам в охороні основних об'єктів. Це група «Оплот», і вони сьогодні допомагають забезпечувати безпеку, зокрема й телеканалу «Донбас». У них є спільні (з «ДНР». — Авт.) дії, але є й жорсткі протиріччя, що стосуються агресивних, протиправних дій. Тому ми з ними знайшли діалог, ми з ними домовилися, що вони не братимуть участі у захопленнях», — говорив Тарута на прес-конференції 8 травня, коли в Донецькій області вже йшли бої.

Очевидно, тоді губернатор вірив у те, про що говорив. Безумовно, він знав, звідки взявся «Оплот», і хто стояв за його створенням, тому не вважав Захарченка та його бойовиків справжніми сепаратистами. Як ми пам'ятаємо, спочатку «Оплот» протистояв радикалам із «Народного ополчення» Губарева і стояв на відносно помірних позиціях. Однак уже за три дні після прес-конференції Тарути сепаратисти провели незаконний референдум, за підсумками якого оголосили, що Донецька область відділяється від України. І незабаром бойовики «Оплоту» стали найактивнішими учасниками збройного конфлікту.

Ситуація на сході України змінювалася дуже швидко. Від початку керовані рухи та угруповання швидко виходили з-під контролю або перебігали від одних кураторів до інших. Сепаратистські лідери весни

2014-го ставали лише халіфами на годину, і ніхто не міг передбачити, кого завтра винесе нагору хвиля антиукраїнського заколоту, а хто розчиниться у брудній піні. Після захоплення Слов'янська російськими диверсантами у регіоні з'явилася сила, вплинути на яку ані Олександр Бобков, ані будь-хто інший із Партії регіонів не могли. Поява росіян кардинально змінила обстановку та зруйнувала вплив місцевої еліти.

Бобков виїхав із Києва тільки влітку, у розпал бойових дій на сході країни, коли контроль над подіями на Донбасі вже остаточно перейшов до російської сторони, а його ставленик Олександр Захарченко почав підкорятися російським кураторам. Реалізувати свою мрію та очолити «Донецьку республіку» Бобкову так і не вдалося. Втім, на відміну від своїх колишніх колег по Партії регіонів, він виявився все ж більш везучим. На початок 2019 року Бобков усе ще зберігав контроль над своїми активами — Донецьким заводом коксохімобладнання та Горлівським коксохімзаводом. «Націоналізація», оголошена лідерами так званої ДНР, не торкнулася цих підприємств.

ТАЄМНИЦІ ЛУГАНСЬКОЇ СБУ

5 квітня у Луганській області було затримано офіцера ГРУ на прізвище Банних, який, як потім розповідав голова УСБУ в Луганській області Олександр Петрулевич, «прибув з інспекцією». Банних мав координувати діяльність місцевих сепаратистських угруповань, які збиралися повалити владу у регіонах півдня та сходу України. Усі комунікації Банних СБУ контролювала, і він доповідав у Москву про те, що «більш–менш були готові у Луганській області, у Донецькій та Харківській були не готові, не кажучи вже про Одесу або Миколаїв».

На думку Петрулевича, спецслужби РФ готували в Україні захоплення декількох регіонів у травні, проте почалося все раніше, бо в Луганську вийшов своєрідний фальстарт.

«Уся матка — організація вибуху на Південному Сході перебувала у Луганську, навіть не в Донецьку», — розповідав Олександр Петрулевич через кілька років.

Того ж дня, 5 квітня 2014 року, співробітники луганського СБУ затримали у місті Стаханов групу диверсантів, які планували силове захоплення влади в регіоні — тих самих «луганських партизанів», які записували відеозвернення і обіцяли підняти збройне повстання 6 квітня. Серед затриманих були Олексій Рельке та Олексій Карякін — майбутні лідери проросійського заколоту. Крім того, СБУ дістався цілий арсенал зброї — 300 автоматів, протитанковий гранатомет, велика кількість гранат.

Однак заарештовані були не всі бойовиками. Того ж дня лідер «партизанів» Валерій Болотов, який уникнув арешту, записав новий ролик, у якому закликав проросійськи налаштованих громадян виходити на вулиці. Наприкінці свого спічу Болотов зняв маску і назвав своє ім'я.

«Закликаю народ Південного Сходу вийти з відкритим протистоянням, усе, що планувалося на 6 квітня, має втілитися, ми не маємо відступати, це наша земля», — сказав він.

Наступного дня у Луганську було заплановано автопробіг та мітинг, і голова ОДА Михайло Болотських дуже нервував. Він приїхав до Петрулевича, щоб порадитися щодо подальших дій. Петрулевич запевнив губернатора, що СБУ працює, і все має бути нормально. Але те, що відбулося далі, «нормальним» назвати дуже складно.

6 квітня, як і очікувалося, у центрі Луганська зібрався черговий проросійський мітинг. Цього разу присутні вимагали не тільки відставки нової влади та референдуму про федералізацію, а й звільнення заарештованих напередодні «луганських партизанів». Із самого ранку біля будівлі СБУ зібралося кілька сотень людей. Близько полудня до них підтягнувся натовп мітингувальників із сусідньої площі, після чого обстановка одразу загострилася — активісти почали кидати у вікна будівлі СБУ каміння, бити і штовхати солдатів внутрішніх військ, які стояли в оточенні навколо будівлі.

Люди вимагали звільнення затриманих бойовиків, і керівник обласного управління міліції Володимир Гуславський розпочав із ними переговори. Обороняти будинок від натовпу мали силовики — самі співробітники СБУ, а також міліція. Але й ті, й інші не надто старалися зупинити натовп. Суперечки про те, хто більше винен у здачі Луганської СБУ — міліція чи сама Служба безпеки, — тривають і досі. Кожна зі сторін звинувачує у халатності та бездіяльності іншу.

Начальник УСБУ в Луганській області Олександр Петрулевич упевнений, що голова обласного МВС Володимир Гуславський діяв на боці сепаратистів.

«Близько 16:40 до будівлі УСБУ зайшов Гуславський із двома невідомими і почав вимагати звільнення шістьох затриманих, які перебували в ізоляторі тимчасового утримання МВС. Натовп безперешкодно його пропустив, вигукуючи «міліція з народом». Гуславський дав слово офіцера, що після звільнення затриманих він забере людей від будівлі СБУ, а у понеділок (7 квітня) особисто приведе затриманих до суду для обрання запобіжного заходу», — розповідав Петрулевич пізніше на допиті у суді.

Володимир Гуславський відповідальність за захоплення СБУ на себе брати, зрозуміло, відмовився і, в свою чергу, заявив, що будівля

УСБУ була «недостатньо захищена», в чому звинуватив Петрулевича. Він заявив, що Петрулевич сам вирішив випустити затриманих, і цей крок на той момент був «узгоджений із керівництвом». Як було насправді — сказати складно, але факт залишається фактом: «партизанів» чомусь привезли до Луганського СІЗО, замість того, щоб вивезти у Київ, як це зробили з іншими затриманими організаторами заворушень, а потім під натиском погромників просто випустили їх.

Ця поступка не тільки не приборкала пристрасті, а ще більше розохотила натовп, який одразу після цього взяв будівлю СБУ штурмом. Утім, це не був штурм у тому вигляді, який ми можемо собі уявити. Натовп просто відтіснив бійців внутрішніх військ і виламав двері. Бійці ВВ майже не чинили опору. Співробітники СБУ теж не намагалися зупинити нападників і дали їм увійти.

У той же день загарбники отримали контроль над збройовою кімнатою СБУ, в якій був цілий арсенал — за кілька днів до того до главку СБ звезли зброю із регіональних відділень Служби. Залічені години «проросійськи налаштовані активісти» перетворилися на озброєних «до зубів» бойовиків, а мітинг — на незаконне парамілітарне формування. У зброярні СБУ було 44 гранатомета 69 кулеметів, 887 автоматів АК різних модифікацій, близько 1 тис. пістолетів (ТТ, ПМ, АПС). Загалом понад 2 тис. одиниць зброї, 680 тис. патронів, 370 гранат, тротил, пластид.

Як вийшло, що така кількість зброї без жодного пострілу опинилася в руках у сепаратистів? Хто насправді винен у тому, що це сталося? Цілком очевидно, що відповідальність за провал 6 квітня рівною мірою несуть співробітники МВС та СБУ. З самого початку все виглядало так, ніби силовики спеціально підігравали сепаратистам.

Болотов та його люди у своїх відеороликах теж відкрито анонсували своє повстання, заплановане на 6 квітня, і це було вагомим приводом для СБУ, щоб вжити додаткових заходів безпеки. Особливо це стосувалося зброї, яка зберігалася у збройовій кімнаті. Очевидно, що якщо начальник обласної СБУ Олександр Петрулевич сумнівався у здатності своїх підлеглих захистити зброю, то йому слід було б перемістити арсенал в інше місце. Але замість цього Петрулевич навіть не подбав про те, щоб замінювати вхід у збройову кімнату. Замість справжньої вибухівки двері за його розпорядженням були «заміновані» муляжами. Як пізніше пояснив Петрулевич, це було

зроблено, щоб «не спровокувати жертви серед мирного населення». Яким чином це саме «мирне населення» могло опинитися у стінах СБУ, Петрулевич не пояснював.

Зрозумівши, що збройова кімната не захищена належним чином, сепаратисти легко відчинили її та заволоділи зброєю.

«Ми, об'єднаний штаб «Армії Південного Сходу», звертаємося до народу наших областей. Ми обіцяли, що якщо до 6 квітня не будуть виконані наші вимоги — ми вступимо у відкрите протистояння. Зараз ми звертаємося до вас з обласної СБУ в Луганській області. Будівля повністю під нашим контролем. Ми закликаємо все населення області вийти на підтримку нас і наших вимог, які стосуються нас усіх — усього Південного Сходу. Пора виступити за свої права та наші цінності. За останню добу наша армія багаторазово збільшилася. У цей момент ми готові відіслати резервний загін до міста Донецьк, якщо в цьому буде необхідність. Але без загальної народної підтримки ми не зможемо змінити нічого. Вставай, Південний Схід!» — говорилося у новій заяві, з якою бойовики виступили 7 квітня.

Спікерами команди, яка захопила СБУ, стали Олексій Рельке та Валерій Болотов.

Ким були лідери сепаратистів?

Легенда Валерія Болотова базувалася на громадській організації «Союз ветеранів повітрянодесантних військ», про діяльність якої нічого відомо не було. В Луганській області такі армійські підрозділи ніколи не дислокувалися. За його словами, в армії Болотов служив у 103-й повітряно–десантній дивізії, у білоруському Вітебську, та брав участь у збройному конфлікті у Нагорному Карабасі. Судячи з усього, на момент початку агресії проти України Болотов або був найманим працівником, або власником кількох копанок (нелегальних вугільних шахт) у Луганській області. Весною 2014 року Болотов приєднався до «Луганської гвардії» та очолив її осередок у місті Стаханов, який називався «Стахановською гвардією».

Олексій Рельке був більш колоритною фігурою. Будучи німцем за походженням, цей уродженець Стаханова у 90-х роках разом із

батьками емігрував до ФРН, де отримав громадянство і тривалий час жив у Кобленці. Однак із часом він повернувся на малу батьківщину. Переїзд із Німеччини до депресивного шахтарського містечка Луганської області — дивний вчинок, з якого боку не глянь. Цей крок став підставою для всіляких припущень та підозр, зокрема, що Рельке був співробітником російських спецслужб. У свою чергу, бойовики підозрювали його у роботі на «західні розвідки», адже він залишався громадянином Німеччини. Можливо, саме тому «Німець» (як називали Рельке соратники) не затримався довго у проросійському русі. Вже в середині квітня у захопленій будівлі СБУ стався конфлікт, через який люди Болотова вигнали Рельке. Незабаром після цього «Німець» був заарештований у Стаханові українськими спецслужбами і кілька місяців провів у в'язниці, поки не був обміняний.

Наступного дня після захоплення управління СБУ до Луганська прибули голова СБУ Валентин Наливайченко, його заступник Андрій Левус та секретар Ради нацбезпеки і оборони Андрій Парубій. Олександр Петрулевич, що тільки-но безславно здав будівлю бойовикам, одразу почав розробляти разом із ними план штурму СБУ, щоб відбити її у загарбників.

Штурм планували провести у ніч із 7-го на 8 квітня, поки бойовики не встигли як слід обжитися та закріпитися. Сам Петрулевич, який під час захоплення Управління СБУ був усередині і потім кілька годин утримувався бойовиками, бачив, що серйозних заходів безпеки вони тоді не вживали. Він зміг покинути будівлю у супроводі однієї людини, яка сказала вартовим на вході, що вони «йдуть за сигаретами».

План був таким: спочатку Управління СБУ повинен був оточити подвійним кордоном полк внутрішніх військ, який дислокувався у Луганську, після чого зачистку мав розпочати спецпідрозділ «Альфа». У самому Луганську, за словами Олександра Петрулевича, було лише вісім офіцерів «Альфи», п'ятеро з яких відмовилися виконувати завдання, пославшись на свої «морально-етичні переконання». Тому 120 офіцерів «Альфи» для зачистки сепаратистів надіслали до Луганська з інших регіонів України. За півтора місяці до цього вони брали участь у силових акціях проти активістів Майдану, але були готові до виконання наказу.

Полк внутрішніх військ, який мав забезпечити оточення, підпорядковувався голові Луганського МВС генералові Володимиру

Гуславському. Але у призначений час його бійці не змогли виїхати з казарм — їхній командир доповів, що вихід заблоковано натовпом проросійських активістів. Сам Петрулевич потім у суді скаже, що направляв свого підлеглого перевірити цю інформацію, але замість «натовпу» той побачив десяток бабусь, які справді блокували вихід, але з якими можна було розібратися без особливих проблем.

Без підтримки внутрішніх військ штурмувати СБУ Петрулевич не наважився.

«Посилати «Альфу» на штурм без оточення означало б погубити людей», — розповідав він у суді в 2017 році під час слухання кримінальної справи проти Олександра Єфремова.

Штурм відклали ще на добу — на ніч із 8-го на 9 квітня. До Луганська було додатково перекинуто два полки внутрішніх військ для оточення кварталу та будівлі. Але тут знову почалися проблеми через тотальну дезорганізацію силових структур. Внутрішні війська прибули без зброї та забезпечення. Становище було таким, що Петрулевич був змушений послати свого заступника Олега Животова до місцевого бізнесмена, колишнього депутата від Партії регіонів Володимира Ландика з проханням знайти та видати бійцям продукти для приготування їжі. Ландик ніякої допомоги не надав.

Для штурму будівлі СБУ потрібен був БТР. У Луганську на той момент таких машин було дві — одна у прикордонників, інша в полку внутрішніх військ (тому самому, який «не зміг» виїхати на штурм своєчасно). Командування ВВ знову відмовилося допомагати СБУ і заявило, що їхній БТР «зламався». Після цього Петрулевич через Антитерористичний центр СБУ запросив БТР у Луганського прикордонного загону. Начальник загону отримав наказ передати БТР СБУ, але відмовився його виконувати — Петрулевичу він заявив, що «один БТР закриває весь кордон, і він його не віддасть». У підсумку, на другу ніч штурм провести теж не змогли.

9 квітня українські спецслужби знову були готові штурмувати будівлю. Але, за словами Петрулевича, його люди напередодні перехопили переговори бойовиків, які казали, що міліція в разі штурму «має прикрити їх вогнем». Після цього штурм знову скасували, адже

раптом гостро постало питання, на чиєму боці у цій ситуації діє голова обласного МВС генерал Володимир Гуславський.

«Куди штурмувати? Ми підемо вперед, а нас розстріляють!» — передавав розмови своїх бійців Олександр Петрулевич.

Його заступник Олег Животов запевняв, що СБУ перехоплювала розмови лідерів «Армії Південного Сходу» — Болотова і Рельке. «Ти, Валера, визначся — ти в команді Гуславського або в моїй», — нібито казав Рельке Болотову. На підставі цих перехоплень Олег Животов, до речі, вважає, що бойовиками насправді спочатку керував не Болотов, а «Німець».

Це остаточно дезорганізувало весь процес підготовки штурму, адже начальник УМВС Гуславський входив до анти-терористичного штабу, і виходило так, наче бойовики мають у штабі свою людину. Олександр Петрулевич стверджує, що двічі звертався до центрального апарату СБУ, щоб вирішити питання з відставкою генерала Гуславського — 7-го та 9 квітня. «Я писав, що, якщо не замінити губернатора Болотських та Гуславського, ми втратимо цю область», — розповідав він у суді через три роки після подій. Але якщо такі звернення від Петрулевича й були, то прислухатися до них не поспішали. Гуславський пропрацював на своїй посаді до кінця квітня і подав у відставку тільки тоді, коли ситуація вже стала некерованою.

Навколо захопленої будівлі СБУ почали швидко зростати барикади. У Луганську, як і в Донецьку, міліція абсолютно не перешкоджала сепаратистам у такому облаштуванні. Кілька днів до будівлі вільно їздили вантажівки з покришками, дошками та іншими матеріалами, придатними для спорудження барикад. Перекрити під'їзди до захопленої СБУ та не пропускати туди вантажівки могла б міліція, але правоохоронці не заважали сепаратистам укріплюватися.

Подібним чином правоохоронці Донбасу працювали всю весну 2014 року. У відповідь на всі питання та прохання прихильників територіальної цілісності України приборкати сепаратистів і навести в Донецьку і Луганську хоч якийсь порядок співробітники МВС зазвичай давали одну відповідь — міліція поза політикою. В середині

системи МВС панувала повна деморалізація, адже вони виявилися «крайніми» під час подій на Майдані.

Розуміючи, що допомоги від МВС не буде, керівництво СБУ так у підсумку і не наважилося на штурм захопленого луганського Управління. Втім, Валентин Наливайченко, який очолював СБУ у 2014 році, пізніше почав стверджувати, що його підлеглі були готові до штурму і не відбувся він лише тому, що виконуючий обов'язки президента України Олександр Турчинов віддав наказ не штурмувати будівлю. Сергій Пашинський, який очолював у 2014 році Адміністрацію президента, у відповідь на це звинуватив у бездіяльності самого Наливайченка.

Усі можливі зусилля для скасування штурму луганської СБУ доклеїли також політики з Партії регіонів. Зокрема, народний депутат від Партії регіонів Сергій Дунаєв, який входить до найближчого оточення Юрія Бойка. За словами Сергія Корсунського, Дунаєв одразу ж з'явився у захопленій бойовиками будівлі СБУ і довго перебував там, щоб не допустити штурму.

«Дунаєв пробув близько шести днів. Шість діб він був там (у будівлі СБУ. — Авт.). Була загроза штурму, тому пішли хоч якісь меседжі до Києва, що тут перебуває народний депутат Дунаєв, щоб не було штурму будівлі. Намагалися, щоб тих людей почув Київ. І це подіяло, почали вести переговори», — розповів Корсунський. Також зробити заяви, стати перемовниками, увійти до будівлі та якимось іншим чином стати частиною діалогу намагалися тодішні кандидати в президенти Юлія Тимошенко, Сергій Тігіпко, Михайло Добкін та кілька народних депутатів від Партії регіонів, зокрема Сергій Горохов та Володимир Медяник.

У квітні 2014-го регіональні політики, мабуть, ще вірили, що контролюють проросійський рух, і розраховували нарешті реалізувати свій старий план — налякати Київ стихією народного гніву, а потім виторгувати у нього автономію в обмін на посередницькі послуги з улагоджування конфлікту.

«Люди не говорять про проголошення республіки, бо розуміють, що для цього немає юридичних підстав. Вони говорять про те, що народ повинен визначитися, в якій країні він хоче жити, як хоче платити податки. Також вони хочуть, щоб місцеві органи влади та губернатори обиралися на місцях. Люди не визнають нинішньої влади», — коментував ситуацію журналістам народний депутат від Партії регіонів Сергій Горохов.

Його слова були очевидною маніпуляцією. Нардеп не стільки передавав слова сепаратистів, скільки приписував їм власні вимоги. Зрозуміло, що про юридичні підстави своїх дій бойовики думали в останню чергу. До того ж, у будівлі СБУ перебувало кілька угруповань, вимоги яких суттєво різнилися: одні вимагали федералізації, інші — створення Новоросії, треті — приєднання Донбасу до Росії.

Як і інші регіонали, Горохов наполягав, що захоплену СБУ не можна штурмувати, і найкращий вихід із ситуації — виконання вимог Болотова та його людей.

«У жодному разі не повинно бути штурму будівлі СБУ. Ні краплі крові не має пролитися, тому що це буде крахом для нашої країни. Люди готові скласти зброю, якщо піти з ними на компроміс. Кожна сторона повинна зробити крок назад, відступити і домовитися. Нинішній владі потрібно почути вимоги і сісти за стіл переговорів. Тому що люди, які перебувають у будівлі, представляють Луганську область», — говорив народний депутат.

8 квітня до захопленого будинку СБУ увійшов Сергій Корсунський. Він стверджує, що відразу підійшов до Болотова, з яким був знайомий, і розповів йому про свої контакти з українською владою. Корсунський запропонував Болотову послуги переговорника, і той погодився. Між сепаратистами в СБУ і владою в Києві почалися торги, суть яких зводилася до такого: Турчинов призначає на ключові посади в регіоні людей, які влаштовували б обидві сторони (сам Болотов хотів пост губернатора), натомість Болотов відмовляється від проведення референдуму.

Переговори йшли до 16 квітня, але сторони вже тоді не врахували ключової обставини — проросійський рух не був монолітним, а Валерій Болотов не був його єдиним лідером. Бойовики, що захопили будівлю, розбилися на кілька угруповань, які одразу почали конфліктувати між собою. Вимоги ватажків різнилися — хтось був згоден на діалог із владою, а хтось був налаштований більш радикально і вважав будь-які переговори з «київською хунтою» зрадою.

Категорично проти переговорів з урядом виступав ще один лідер сепаратистів — Олексій Мозговий. Він активно діяв із самого початку «русской весны» і міг сам очолити «народне ополчення» Луганської області, однак раптова поява Болотова завадила цим планам. До захоплення СБУ угрупованням «партизанів» зі Стаханова Мозговий поставився з ревностями та недовірою.

«Не потрібні ці переговори нікому, з ким вони ведуться? Зі зрадниками? З неробами? Геть чиновника та депутата, який зрадив народ! Геть олігархат! Об'єднуйтеся в ополчення, область буде наша», — кричав він 15 квітня, виступаючи перед будівлею СБУ.

16 квітня радикально налаштовані угруповання спробували влаштувати у захопленій будівлі СБУ «переворот» і заарештувати Валерія Болотова, однак останній усе ж взяв гору. 21 квітня сепаратисти провели так званий «народний схід» на якому «офіційно» визнали Болотова «народним губернатором». Олексій Мозговий зі своїми людьми спробував прорватися на ці збори і заявити свої претензії на лідерство, однак люди Болотова цього не допустили. Після конфлікту з Болотовим Мозговий зі своїми прихильниками залишив Луганськ і поїхав по області — створювати власну армію для бойових дій проти збройних сил України.

«Це бардак, а не опір. Коли ведуться переговори з тими, проти кого ми боремося, мимоволі постає питання: так проти кого ж ми боремося? Як можна вести переговори з ворогом, якого завтра необхідно змістити?» — обурювався лідер «народного ополчення».

Пізніше, вже після початку війни, російська сторона і сепаратисти почали покладати всю відповідальність за кровопролиття на український уряд. Мовляв, це він не захотів почути Донбас. Але насправді українська сторона намагалася контактувати і домовлятися з окремими польовими командирами і лідерами «ополчення». А ось радикальні командири сепаратистів, на кшталт Олексія Мозгового, геть відмовлялися від переговорів та наполягали на необхідності вести війну на знищення.

Переговори про призначення Валерія Болотова головою ОДА просувалися важко. Ситуація була патовою. Призначення Болотова та його людей на ключові пости в Луганській області створило б небезпечний прецедент і означало б, що Україна визнає своє безсилля перед озброєними людьми, які захопили зброю. Чи допоміг би такий крок запобігти війні? Далеко не факт. Ми не можемо знати, як би повели себе в такій ситуації сепаратисти. Поступки вони цілком могли б розцінити, як слабкість влади. Ніхто не міг дати гарантію, що, отримавши контроль над регіоном, парамілітарні групи погодилися б далі діяти в рамках правового поля України. І найголовніше — якби Болотову вдалося збройним шантажем вибити собі губернаторське крісло, з'явилася б велика спокуса повторити цей фокус в інших областях.

Наприкінці квітня до Луганська приїхав заступник тодішнього міністра внутрішніх справ Володимир Євдокимов (колишній керівник луганського УБОЗу) та зустрівся з Валерієм Болотовим. На зустрічі Євдокимов погоджував із лідером сепаратистів низку кандидатур на ключові пости в Луганській області (голову МВС, ДАІ, прокурора), але у підсумку ці призначення так і не відбулися. Ситуація ускладнювалася тим, що Болотов не контролював радикальні угруповання, які й далі атакували адміністративні будівлі. 21–29 квітня в Луганську бойовики захопили прокуратуру, обласну адміністрацію, державний телеканал ЛОТ. Болотов такої команди не давав — він вів переговори з Києвом, але інші командири бойовиків не вважали за потрібне з ним радитися. Ще складнішою була ситуація в області, де в кожному місті виникала своя місцева озброєна банда. Одна за одною з'являлися новини про захоплення адмінбудівель у Свердловську, Алчевську, Стаханові. На початку травня до міста Антрацит із Росії відкрито вдерлася колона автомобілів з озброєними донськими

козаками — південь Луганської області перейшов під контроль козацьких бандформувань, які підпорядковувалися російському отаманові Миколі Козіцину. Болотова лідером вони не визнавали, а тому поставало питання про доцільність подальших переговорів з його угрупованням.

Поступово стало зрозуміло, що домовитися не вдалося. З якої конкретно причини це сталося — не може точно сказати і Сергій Корсунський, який стверджує, що був посередником у цих перемовинах. Можливо, в якийсь момент у Болотова просто здали нерви, і він поступився більш радикальним угрупованням, яким не терпілося постріляти. Зіграли свою роль також переговори Болотова з народним депутатом від Партії регіонів Олегом Царьовим, який у той час активно просував ідею незаконного референдуму та відокремлення Донбасу від України. Корсунський стверджує, що саме після зустрічей з Олегом Царьовим та Валерієм Голенком Болотов викликав його до себе, сказав, що «має намір створювати Луганську народну республіку», і запропонував йому очолити «парламент» майбутньої республіки. Корсунський відповів відмовою і після цього припинив брати участь у сепаратистському русі.

26 квітня «болотовці» зажадали від Києва «визнати Валерія Болотова легітимним виконуючим обов'язки губернатора Луганської області з передачею йому та представникам від громад області повної виконавчої влади». На виконання цього ультиматуму дали триденний термін. Навряд чи український уряд міг би прийняти такі умови, але чекати три дні не збирався і сам Болотов. Уже 27 квітня було проголошено «Луганську народну республіку».

Незважаючи на те, що сталося це на 20 днів пізніше, ніж у Донецьку, луганчани вирішили швидко наздогнати згаяний час. Затвердити проголошену «ЛНР» вони запланували на «референдумі» 11 травня — одночасно з Донецьком. Переговори з українським урядом було припинено. 30 квітня Болотов перебрався із приміщення СБУ до будівлі Луганської ОДА — у кабінет губернатора.

ГОЛИЙ КОРОЛЬ ДОНБАСУ

Усю весну 2014 року одна з головних інтриг протистояння на Донбасі полягала в тому, коли ж у ситуацію по-справжньому втрутиться Рінат Ахметов і на чиєму боці. Позиція людини, яка довгі роки вважалася «хазяїном» Донбасу, могла стати вирішальною. Від Ахметова очікували чого завгодно — хтось вважав, що олігарх публічно виступить на боці «непокійного Донбасу», хтось — навпаки, був упевнений, що він створить якусь подобу приватної армії та жорстко зачистить проросійські формування. Але сталося непередбачене: Ахметов не захотів або не зміг вплинути на ситуацію. Усю весну він робив безпорадні заяви, закликаючи якийсь абстрактний Донбас до миру та злагоди, але ніякого єдиного Донбасу, до якого звертався олігарх, у той момент уже не існувало. Регіон розколовся на прихильників та противників України. Останні, у свою чергу, склалися з багатьох угруповань, кожне з яких підкорялося своєму командирові і не бажало слухати вчорашніх авторитетів. У розумінні прихильників Росії, Ахметов виявився таким самим слабаком, як і Янукович, утратив владу і більше не мав морального права вказувати їм, що робити.

Після початку російського вторгнення до Криму нова українська влада відразу ж спробувала залучити лідерів найбільших регіональних фінансово-промислових груп Південного Сходу на свій бік. Губернатором Дніпропетровської області було призначено Ігоря Коломойського. У Донецьку крісло голови ОДА запропонували Ахметову, однак той відмовився обійняти офіційну посаду, і замість нього область очолив інший донецький олігарх — Сергій Тарута. У березні, поки в місті раз у раз спалахували заворушення і прихильники Росії громили офіси та адміністративні будівлі, Ахметов та його люди не робили жодних спроб узяти ситуацію під контроль. Уперше олігарх вирішив втрутитися в ситуацію тільки у квітні, коли сепаратисти вже захопили Донецьку ОДА і проголосили «республіку». У ніч із 7-го на 8 квітня разом із Миколою Левченком він прийшов до барикад, щоб поспілкуватися з загарбниками і відмовити їх від радикальних дій.

«Увечері, перед тим, як Ахметов приїхав уночі розмовляти до ДонОДА, ми з Миколою Левченком домовилися зустрітися з Денисом Пушиліним, — згадує той день Максим Ровінський. — Зустріч була біля пам'ятника Архангелу Михаїлу, недалеко від адміністрації. У той момент було вже ясно, що Пушилін кимось «заряджений». Він дуже хотів хоч якось легітимізувати «ДНР» і пропонував, щоб ми організували в Донецьку спільні патрулі з представників «ДНР» та міліції. Пушилін почав доводити Левченку, що в ОДА перебувають не наймані «тітушки», а реальні люди, і запропонував сходити туди і поговорити з ними. Але ми не дійшли. Ще на підході Левченка впізнали. Щодо нього ДНРівці поводитися досить агресивно і поривалися його бити. Це були представники соціального дна — п'яні, агресивні, злі. Вони не бажали нічого слухати, кричали, перебивали одне одного. Спілкуватися з ними було неможливо, і тому ми не пішли далі. Сам Пушилін сказав, що не може гарантувати нам безпеки. Після цього ми поїхали. Левченко був роздратований цією ситуацією, але не виявляв жодних намірів привозити до будівлі ОДА Ріната Ахметова. Коли ж я зранку почав читати новини, то з подивом побачив той самий запис переговорів Ахметова з сепаратистами. Виявилося, що Коля вночі повіз туди свого боса. Мені досі здається, що це було якесь спонтанне рішення. Ймовірно, коли Левченко зрозумів, що його авторитету не вистачає, то вирішив підтягнути Ахметова. І тим самим він помножив на нуль і його авторитет. А може, сам Ахметов, дізнавшись про те, що в ОДА нікого не слухають, раптом вирішив піти поговорити з людьми. Але так чи інакше, в той день стало ясно, що Ахметов більше не контролює ситуацію в Донецьку».

Насправді Ахметов та Левченко вирушили до адміністрації, оскільки знали, що український уряд готує його зачистку. 7 квітня до Донецька прилетів віцепрем'єр Віталій Ярема, який збирався віддати наказ про штурм барикад та арешт загарбників ОДА. Рінат Ахметов вирішив поговорити з сепаратистами, щоб попередити їх про підготовку операції, а потім відмовити Ярему від штурму.

Спілкуючись із сепаратистами, Ахметов емоційно умовляв їх сісти за стіл переговорів із владою та вимагати автономії Донбасу, але не відокремлення регіону від України. Такий сценарій цілком

влаштував самого Ахметова, який був зацікавлений у тому, щоб остаточно перетворити Донбас на власне удільне князівство. Олігарх пропонував загарбникам ОДА разом домагатися змін до Конституції, однак ті наполягали, що хочуть до складу Росії.

«Нині вже питання стоїть про повний суверенітет Донецької області і приєднання до Росії. Усе! Люди тепер стоять за це!» — говорили представники так званої ДНР.

Сепаратисти запевняли Ахметова, що готові воювати за відокремлення від України. Олігарх просив відмовитися від кровопролиття, але переконував радикалів, що розділяє їхні погляди, підтримує більшу частину їхніх вимог і готовий разом із ними захищати адміністрацію від українських силовиків, якщо ті спробують зачистити будівлю. Кілька представників сепаратистського угруповання погодилися вирушити разом з Ахметовим на переговори до Віталія Яреми. На зустрічі віцепрем'єр пообіцяв їм, що не штурмуватиме ОДА. 8 квітня, коментуючи ситуацію журналістам, Ярема заявив, що штурм був скасований, тому що загарбники погодилися здати раніше захоплену зброю та звільнити будівлю адміністрації. Однак ці обіцянки так і не були виконані. У підсумку Ахметов просто допоміг сепаратистам виграти час.

Того ж дня українські силовики зачистили від сепаратистів захоплену обласну адміністрацію у Харкові. У цьому місті не знайшлося свого Ахметова (чи Дунаєва з Гороховим, як у Луганську), і ніхто не перешкоджав штурму. Після цієї зачистки масових проросійських акцій чи спроб захоплення будівель у Харкові більше не було. Україна повністю відновила контроль над регіоном. У Донбасі ж, де від силового сценарію відмовилися, спроби пошуку компромісу та мирного розв'язання кризи ні до чого не призводили, і ситуація ускладнювалася далі.

Деякий час у суспільстві існувала впевненість, що Ахметов може зупинити заворушення в Донецьку, варто йому лише цього захотіти. Але візит Ахметова на барикади показав, що його аргументи не працюють. Сепаратисти не послухалися олігарха і не побажали поступатися.

До прихильників територіальної цілісності України Рінат Ахметов, як і представники місцевої влади, жодного інтересу не проявив. Ані він, ані його люди жодного разу не прийшли на українські мітинги, щоб підтримати тих, хто справді хотів зберегти Донбас у складі України та прагнув миру, а не війни. За своїм світоглядом Ахметов, Левченко та інші політики «ахметівського» крила були набагато ближчими до сепаратистів, ніж до прихильників територіальної єдності. Але загравання з проросійськими формуваннями олігархові не допомогли. Через чотири дні після дебатів під ОДА на Донеччину ввійшли російські диверсанти, які остаточно покладали край усім спробам домовитися. Регіон почав швидко занурюватися у кривавий хаос.

На очах в Ахметова починалася війна, і два стільці, на яких він тривалий час намагався всидіти, разом перетворилися на два палаючих факела. Опинившись між цих двох вогнів, найбагатша людина України ще довго не могла повірити в те, що трапилося. До самого літа Ахметов видавав безглузді та істеричні звернення, які були адресовані всім одразу і нікому конкретно, і тому викликали в усіх тільки роздратування. Кульмінацією цього абсурду стала акція «Голос Донбасу», що отримала в народі назву «Гудок». 19 травня, коли сепаратисти вже провели свій незаконний референдум, проголосили дві «незалежні республіки», а на півночі Донецької області йшли бойові дії із застосуванням артилерії та бронетехніки, Ахметов закликав донеччан «гудіти» у клаксони своїх автівок, щоб таким чином закликати сторони конфлікту до миру.

У цьому зверненні Ахметов уперше жорстко висловився щодо самопроголошеної ДНР та закликав жителів області чинити опір цій організації.

«Скажіть мені, будь ласка, хто на Донбасі знає хоч одного представника цієї «ДНР? Що вони зробили для нашого краю, які робочі місця створили? Ходити з автоматами по містах Донбасу, це що — відстоювання прав донеччан перед центральною владою? Мародерствувати в містах та захоплювати мирних жителів, це що — боротьба за щастя нашого краю? Ні! Це боротьба проти жителів нашого краю! Це — боротьба проти Донбасу! Це — геноцид Донбасу!» — кричав Ахметов у камеру, червоніючи.

Приводом для настільки емоційного спічу стало захоплення озброєними бойовиками управління Донецької залізниці, через що було порушено рух поїздів, а підприємства Ахметова зазнали збитків.

«Сьогодні представники так званої ДНР захопили залізницю. Вони не просто зупинили залізницю, вони зупинили серце Донбасу! Тому що промисловість Донбасу без залізниці помре. А значить, помре Донбас — наш трудовий край! І тому я закликаю всі трудові колективи вийти завтра на попереджувальний протест за місцем роботи», — волав олігарх.

Але було пізно. Гасити конфлікт необхідно було на самому початку, однак замість цього Ахметов спершу довго мовчав, а потім намагався використовувати сепаратистів у своїх інтересах і перешкоджав зачистці захопленої адміністрації. У Маріуполі, де олігарх володів двома металургійними комбінатами, він узагалі дозволив директорам цих підприємств підписати меморандум із місцевими лідерами сепаратистів. У цьому документі, який було оприлюднено 15 травня, гендиректори комбінатів «Азовсталь» та ім. Ілліча Юрій Зінченко та Енвер Цкітішвілі разом із представниками «ДНР» вимагали від «київської влади» прибрати від Маріуполя армійські блокпости і передати контроль над в'їздами до міста міліції та «народним дружинам».

Такі хаотичні спроби Ахметова та інших регіоналів одночасно виступати проти сепаратистських угруповань та загравати з ними призвели до трагічних наслідків. Роками регіонали методично відпилювали від дерева під назвою «Україна» сук під назвою «Донбас», на якому сиділи самі. Тож рано чи пізно вони повинні були як слід гепнутись об землю.

Наприкінці травня відчайдушні заклики Ахметова «згуртуватися» і «не допустити» вже не мали сенсу. Донецька область тоді вже повністю контролювалася озброєними бандами, яким було начхати на Ахметова та автомобільні гудки. Уряд не контролював регіон. Міліція не виконувала своїх функцій. По всьому Донецьку відбувалися захоплення, погроми та грабежі. Донецьк заповнили комбатанти з Росії та підконтрольних їй Абхазії і Південної Осетії. Ці люди взагалі

не знали, хто такий Ахметов, і приїхали до Донецька не для того, щоб сідати за якісь круглі столи.

Чи платив Рінат Ахметов бойовикам? Чи намагався купити угруповання так званої ДНР, щоб перетворити його або окремі формування, що входили до його складу, на свою приватну армію? Навесні 2014 року така версія була досить популярною. Автор цих рядків добре пам'ятає інцидент, що мав місце 25 травня. Тоді в ході чергового сепаратистського мітингу на площі Леніна один з ораторів несподівано закликав присутніх піти і захопити резиденцію Ахметова. Ідея сподобалася учасникам мітингу, і вони пішою колоною вирушили на штурм. Маєток Ахметова розташовувався практично за містом, на території ботанічного саду. Від площі Леніна до нього необхідно було пройти близько 7 кілометрів. Але для тих, хто мріяв побачити експропріацію «донецького Межигір'я», це не було проблемою. Прихильники «ДНР» зробили того дня вражаючий марш–кидок, але в кінці шляху активістів чекало розчарування. Увірватися до резиденції найбагатшого донеччанина та до розташованого по сусідству офісу його легендарної фірми «Люкс» не вийшло. Біля воріт натовпу раптом перегородили шлях озброєні бойовики «Оплоту» на чолі з Олександром Захарченком. А потім тодішній номінальний лідер сепаратистів Олександр Бородай, який приїхав із Росії та 16 травня проголосив себе «прем'єр-міністром ДНР», пояснив людям, що Ахметов погодився платити податки «республіці» і тому чіпати його майно поки не можна.

Пізніше, вже у 2017 році, той самий Бородай в одному зі своїх інтерв'ю розповів, що у травні 2014-го Рінат Ахметов платив гроші польовому командирі Олександрі Ходаковському, який очолював збройне формування «Восток».

«Ходаковський сидів на фінансуванні Ахметова. Свого часу він мені від Ріната Ахметова намагався привезти конкретно при свідках валізу з \$0,5 млн. Я повернув цю валізу Ходаковському, і він нібито витратив її на фінансування батальйону «Восток». Зізнаюсь, я сприймав його як тимчасового союзника. Я розумів, що Ходаковський веде свою гру разом із Рінатом Ахметовим», — розповів Бородай.

У тому ж інтерв'ю Бородай стверджував, що одним із його завдань у Донецьку було «нівелювання впливу Ахметова у «ДНР» та підкреслював, що Рінат Ахметов навесні 2014 року був фактичним господарем «народної республіки».

Насправді повного контролю над так званою ДНР Ахметов ніколи не мав, оскільки навесні 2014 року ця організація ще не була єдиною структурою з чіткою ієрархією. У кожному місті заправляли свої отамани, які майже не координували одне з одним своїх дій. Можна стверджувати, що Ахметов не мав впливу на угруповання Стрелкова, яке у квітні 2014 року взяло під контроль північ Донецької області. Не підкорялося олігархові і формування Ігоря Безлера у Горлівці. Зате сформований після незаконного референдуму 11 травня «уряд ДНР» майже цілком складався з людей, які раніше працювали на міську владу і були пов'язані з регіоначами. Ще більш очевидним був зв'язок Ахметова з лідерами сепаратистів у Маріуполі, де «ДНР» очолювали брати Денис та Дмитро Кузьменки.

Брати Кузьменки мали кримінальне минуле, але при цьому не приховували своїх зв'язків із правоохоронцями та представниками місцевої влади. Довоєнні фотографії, на яких вони стоять поруч із мером Єнакієва Валерієм Олійником та високопоставленим маріупольським міліціонером Михайлом Узуном, і сьогодні можна легко знайти в інтернеті. До зачистки Маріуполя від незаконних збройних формувань брати Кузьменки прекрасно знаходили спільну мову з мером міста Юрієм Хотлубеєм, міліцейським керівництвом та директорами ахметівських металургійних комбінатів, зустрічалися з ними за одним столом і підписували меморандум про спільні дії.

Розповідав про співпрацю Ріната Ахметова з проросійськими активістами і Павло Губарєв. У своєму інтерв'ю, яке він дав «Российской газете» 12 травня 2014 року, після того, як був звільнений по обміну, Губарєв говорив:

«У цих умовах почали з'являтися лідери так званого «народного ополчення» в усіх містах. І партія влади, наші східні олігархи, вдалися до зручних для них засобів підкупу. Про загрози, напевно, вже не йшлося, радше підкуп та інтриги — так почали працювати з активістами «Народного ополчення». Виявилось, що дві третини з активістів уже були на утриманні олігарха Ахметова. Дуже невелика

група осіб зберігала вірність ідеї, але при цьому все одно брала гроші. Гроші брали всі!».

Очевидно, в плани донецьких кланів не входило відокремлення Донбасу від України. Все вказує на те, що й Ахметов, і Бобков, й інші політики, які заgravали з угрупованнями сепаратистів, хотіли просто використати збройні формування для посилення своїх позицій у переговорах із новою владою. Регіонали мріяли виторгувати для себе максимальну автономію та закріпити за Донбасом статус «держави в державі», якою він фактично і був з початку 90-х. Але ці плани було зруйновано 12 квітня 2014 року, коли на Донеччині з'явилася нова сила, на яку донецькі олігархи вже не мали ніякого впливу.

У цей день рано–вранці місто Слов'янськ, розташоване на півночі Донецької області, захопило невелике угруповання російських диверсантів на чолі з колишнім співробітником ФСБ Ігорем Гіркіним, який називав себе Ігорем Стрелковим.

СПУСКОВИЙ ГАЧОК ВІЙНИ

У середині березня на дорогах Донбасу почали з'являтися перші повільні та похмурі колони військової техніки. Українська армія стягувала сили до східних кордонів перед загрозою військового вторгнення з Росії. Вид застарілих, іржавих танків і тягачів, зроблених ще за часів СРСР, наводив на сумні думки про стан збройних сил та їхню здатність вести бойові дії. Держава була виснажена корупцією та неефективним управлінням, і стан армії відповідав загальному стану економіки України.

Поява української військової техніки викликала злість у прихильників Росії. У Луганську та Донецьку багато хто все ще сподівався, що Путін анексує Донбас за кримським сценарієм, і Україна не чинитиме йому опору. Але прибуття військових плутало всі карти. Україна готувалася обороняти свою територію, і для сепаратистів це було, безумовно, поганою новиною. Їхні лідери закликали населення блокувати рух військових колон. На дорогах Донбасу почали з'являтися блокпости. Мобільні групи сепаратистів чергували на залізничних станціях, щоб простежити за рухом потягів з українською технікою. Лідери проросійських угруповань стверджували, що Україна збирається застосовувати армію «проти народу», хоча події у Криму вичерпно пояснювали, для чого знадобилося направляти військових на схід.

15 березня поїзд з українською технікою було заблоковано на станції Вільхова, недалеко від Луганська Прихильники Росії перекрыли рейки і завалили залізничні колії барикадами з металобрухту. Керував їхніми діями депутат обласної ради від Партії регіонів Родіон Мірошник. У Донецькій області того ж дня прихильники Росії з триколорами перекрыли дорогу на шляху військової автоколони під Волновахою. З натовпу військовим кричали: «їдьте додому, навіщо воно вам треба». Через деякий час колона військових розвернулася і поїхала у зворотному напрямку. Було зрозуміло, що бійці ЗСУ не горять бажанням вступати в бій і погано розуміють, що відбувається навколо.

Передчуття грізних подій висіло у повітрі, та все ж до прямих зіткнень і кровопролиття справа спочатку не доходила. До появи

російських диверсантів у регіоні зберігався поганий мир. Точкою неповернення стало вторгнення у Слов'янськ збройного угруповання під командуванням Ігоря Гірка (Стрелкова). Як пізніше зізнавався у своїх інтерв'ю сам Гіркін, він та його люди заходили на Донбас із конкретною метою — розпочати війну.

«Спусковий гачок війни все-таки натиснув я. Якби наш загін не перейшов кордон, усе б скінчилось, як у Харкові, як в Одесі. Було б кілька десятків убитих, обпалених, заарештованих. І на цьому б скінчилося. А маховик війни, яка до сих пір іде, запустив наш загін», — хвалився Ігор Гіркін в інтерв'ю російській націоналістичній газеті «Завтра».

Він також пояснював, чому вибрав саме Слов'янськ. За словами Гірка, там існувала найбільша в області потужна місцева сепаратистська організація. Справді, ще до появи російських диверсантів у місті вже господарювали озброєні люди на чолі з В'ячеславом Пономарьовим — майбутнім «народним мером» Слов'янська. Ще наприкінці березня члени угруповання Пономарьова, одягнені у камуфляж та бронежилети, почали чергувати на посту ДАІ разом із міліцією і засвітились у конфлікті з активістами «Дорожнього контролю». Коли активісти запитали співробітників міліції, чому з ними на посту перебувають невідомі озброєні люди, бойовики, серед яких був і Пономарьов, напали на членів «ДК», почали бити їх ланцюгами і битами.

Сам Пономарьов у своєму інтерв'ю, яке він дав у квітні 2016 року російському сайту «Антифашист», так описував створення свого угруповання:

«21 лютого 2014 року можна назвати датою організації народної дружини Слов'янська. Тоді у парку Леніна біля пам'ятника Воїну-визволителю о 19:00 зібралося сімдесят небайдужих жителів міста. Того ж дня, обговоривши ситуацію в Києві, ми ухвалили рішення працювати над створенням загонів самооборони. Оскільки велика частина міліціонерів (близько сотні людей) була відряджена до Києва, місто стало практично беззахисним. Було ухвалено рішення

про організацію патрулювання міста в темну пору доби, а також про організацію охорони мітингів та акцій протесту. Місто ми розбили на дванадцять секторів, із хлопців сформували підрозділи за територіальними ознаками — відділення, взвод, рота. Окремо я сформував групи з козаків, колишніх військових та мисливців. Паралельно велася ідеологічна робота мною був призначений замполіт. Роботою з населенням займався голова місцевого осередку Компартії України — Анатолій Хмельовий та активісти Компартії».

У цьому ж інтерв'ю Пономарьов розповів про свої контакти з міліцією, яка погодилася співпрацювати з його формуванням ще до початку антиукраїнських заворушень у Донецьку.

«23 лютого у мене відбулася розмова з заступником начальника МВС Беяніним. Досягнувши в результаті бесіди принципової згоди щодо забезпечення правопорядку в місті, ми почали спільну роботу. Я виділяв наших хлопців на посилення блокпостів ДАІ, за домовленістю деякі райони міста ми взяли під свій повний контроль», — розповідав він.

Також, за словами Пономарьова, йому вдалося домовитися зі співробітниками ДАІ, щоб вони без перешкод пропустили у Слов'янськ колону з бойовиками Ігоря Гірка (Стрелкова):

«11 квітня по скайпу у мене відбулася розмова з Катериною Губаревою, вона сказала, що до мене у Слов'янськ іде група допомоги. Довірені люди, з якими я був на зв'язку, подзвонили, і ми домовилися про час та місце зустрічі. Оскільки у мене були хороші особисті відносини з працівниками ДАІ по трасі Ростов–Харків, я дав команду транспорту, що йде до мене у Слов'янськ, не зупиняти і не оглядати. У Дебальцевому зустрів автомобілі. Так я познайомився з командиром групи Стрелковим Ігорем Івановичем».

Ще однією причиною, з якої Гіркін обрав саме Слов'янськ, було вдале географічне положення міста. Воно розташовувалося на перехресті важливих трас і було чимось на зразок «північних воріт»

Донбасу. Після захоплення Слов'янська весь регіон опинився у Стрелкова в тилу. Крім того, за містом починалися агломерації, у яких можна було сховатися в разі наступу українських військових.

У книзі Павла Губарева «Факел Новоросії» описано момент вторгнення групи Гірка на територію України. Озброєні бойовики без проблем проїхали з Криму через територію Ростовської області і спокійно перейшли державний кордон, із чого можна зробити висновок, що російська сторона надала диверсантам «зелений коридор». З українського боку кордон тоді охоронявся абияк, і російським бойовикам ніхто не завадив.

Задум Гірка полягав у тому, щоб розпалити конфлікт і розпочати бойові дії, на які місцеві парамілітарні формування не наважувалися. А потім зібрати воєдино й очолити розрізнені загони. На момент вторгнення російського диверсійного загону ситуація в регіоні вже була вибухонебезпечною, але при цьому не було нікого, хто був би готовим запалити вирішальний сірник. Тому вогонь війни на Донбас довелося імпортувати з Росії. І відставний співробітник ФСБ Ігор Гіркін став тим Прометеєм, який погодився його принести.

Цей план не був винаходом Стрелкова. Ще у середині 1960-х російський білоемігрант Євгеній Меснер, який утік із Росії після перемоги «червоних», вигадав термін «мятежевойна», що означав такий собі гібрид війни та заколоту, або скоріше війну, замасковану під заколот. Меснер присвятив «мятежевойне» кілька статей і книг, в яких детально розбирав, як ведуться такі війни і чому вони можуть бути більш ефективними, ніж традиційні.

«Виникла нова форма збройних конфліктів, яку назвемо «мятежевойной», в якій воїнами є не тільки війська і не стільки війська, скільки народні рухи, — писав Меснер. — Воювання повстанцями, диверсантами, терористами, саботажниками, пропагандистами матиме в майбутньому величезні розміри».

У 2014 році в Україні ніхто не використовував застарілий термін Меснера, але замість нього в обіг увійшов вираз «гібридна війна», який мало відрізнявся за змістом. Росія фактично вступила у війну з Україною, але офіційно не брала участі в ній. Замість регулярних

частин російської армії до України на початковому етапі війни заходили парамілітарні загони козаків та російських націоналістів, які російська сторона безперешкодно пропускала через кордон. Кремль відправляв в Україну якийсь аналог приватних військових кампаній (ПВК). Російським законодавством такі формування передбачені не були, проте це не завадило існувати на території РФ різноманітним козачим загонам та іншим подібним організаціям. Деякі з них відкрито називали себе ПВК. Зокрема, можна згадати ПВК «Енот С. О.Р. Р.», яка мала свій сайт, де відкрито писала про свою участь у боях на сході України, але формально була зареєстрована лише як громадська організація.

Сам Ігор Стрелков ніколи свій загін таким чином не називав, але де-факто його формування мало чим відрізнялося від широко відомої нині російської ПВК «Вагнер», яка існує також неофіційно. Різниця полягала лише у прізвищах кураторів цих формувань. Якщо шефство над «Вагнером» приписують російському олігархові Євгену Пригожину, то Стрелков із Бородаєм не приховували свого зв'язку з іншим російським мільярдером — Костянтином Малофєєвим. Тривалий час про-кремлівські спікери пояснювали появу Бородая та Стрелкова у Донецьку самодіяльністю Малофєєва, але повірити в цю версію могли хіба що дуже наївні люди. Росія надавала бойовикам широку підтримку, направляючи на Донбас зброю, техніку та боеприпаси, що було б неможливо, якби Стрелков діяв усупереч волі російського уряду. Напевно, з'явилися б проблеми й у самого Костянтина Малофєєва, якби він своїми діями йшов наперекір планам Кремля.

Захоплення Слов'янська різко відрізнялося від усіх інших захоплень адміністративних будівель, які відбувалися на Донбасі до цього. Якщо раніше такі захоплення проходили неорганізовано і більше нагадували банальний погром, то у Слов'янську міську рада та відділ МВС захоплювали злагоджено і чітко. Озброєні люди з'явилися на всіх в'їздах до міста і швидко встановили свої блокпости. Міліція Слов'янська та прилеглих до нього великих міст Донецької області не чинила загарбникам жодного опору, хоча диверсантів було небагато — лише кілька десятків людей.

Увесь березень свою бездіяльність міліція пояснювала специфікою заворушень. Мовляв, до адміністративних будівель активісти

вриваються натовпом, попереду йдуть беззбройні жінки і пенсіонери, до яких застосовувати силу після всіх подій на Майдані не є можливим. Однак у Слов'янську саботаж правоохоронців став очевидним, адже тепер адміністративні будівлі займали вже не «мирні активісти», а озброєні до зубів бойовики у військовій формі, яких ніхто не намагався зупинити. Автор цих рядків особисто приїхав до Слов'янська 12 квітня, незабаром після появи диверсантів у місті, і на власні очі бачив, як двоє бойовиків зупинили міліцейський «ПАЗік» на в'їзді до міста з боку Краматорська та наказали правоохоронцям розвертатися. Незважаючи на те, що в автобусі перебували співробітники МВС у повному екіпіруванні, вони виконали вказівку «зеленого чоловічка» без зайвих розмов.

Спроба співробітників українських спецслужб наступного дня потрапити до Слов'янська і розвідати обстановку натрапила на збройний опір. Диверсанти без жалю відкрили вогонь і вбили капітана СБУ Геннадія Біліченка. Кілька українських силовиків були поранені. Загибель Біліченка стала формальним приводом для початку антитерористичної операції проти бойовиків у Слов'янську.

Утім, бойові зіткнення почалися не одразу. Перший серйозний бій за участю українських військових на околицях Слов'янська стався тільки 2 травня. Військові були не здатними до швидких та рішучих дій. Армія після довгих років розвалу перебувала у жалюгідному стані і була не готовою воювати. Знекровлена корупцією держава не могла в короткі терміни відновити свою військову міць. У найвищих кабінетах панувала розгубленість. Українська влада боялася повномасштабного російського вторгнення, тому намагалася діяти обережно. Воєнні дії розгорілися тільки наприкінці травня.

«У міру того, як вони розуміли, що Росія не відреагує, обстріли ставали все сильнішими, дії бронетехніки та авіації — все більш масованими. На початку червня вони остаточно переконалися, що Росія прямо не втрутиться, і пустилися берега», — згадував Гіркін у своєму інтерв'ю.

У наступні кілька днів після захоплення Слов'янська хвиля захоплень адміністративних будівель та відділень міліції прокотилася

по всій області. Незабаром прапори так званої ДНР та РФ майоріли вже над усіма міськими та районними радами. Всю Україну облетіли кадри з Горлівки, де співробітники міліції покійно вишикувалися у шеренгу і виконували команди чоловіка в камуфляжі, який називав себе «підполковником російської армії». Легкість, з якою міліціонери погодилися підкорятися людині, яка взялася невідомо звідки та навіть не показала їм ніяких документів, вражала. Було очевидно, що правоохоронці навіть не намагаються чинити опору й Українська держава на Донбасі так само легко здає позиції «зеленим чоловічкам», як у Криму.

Невдовзі з'ясувалося, що «підполковник російської армії», перед яким струнко стояли горлівські міліціонери, насправді є мешканцем Горлівки на ім'я Ігор Безлер. До війни Безлер працював у комунальному підприємстві і не відігравав у місті помітної ролі. Тому тих, хто пам'ятав Безлера з тих часів, вразили зміни, які з ним відбулися. В одну мить він перетворився з невиразного обивателя середніх років на нахабного та небезпечного бандита, чутки про жорстокість якого поповзли по всій області. Безлер справді був військовим. Пізніше з'ясувалося, що він, як і Гіркін, у лютому–березні 2014 року перебував у Криму, де допомагав росіянам анексувати півострів, після чого повернувся до Горлівки, де сколотив загін бойовиків і взяв місто під свій контроль.

Гіркін і Безлер уже були знайомі на момент своєї появи на Донбасі. Познайомилися вони якраз у Криму, про що пізніше розповідав сам Гіркін. «Народний мер» Слов'янська і глава місцевого «ополчення» В'ячеслав Пономарьов у своєму інтерв'ю також зізнавався, що у березні 2014 року їздив до Криму. І ці обставини вказують на те, що дії певних збройних груп на Донбасі весною 2014-го координувалися з Росії, яка використовувала для кримської та донбаської кампаній одних і тих самих людей, однак при цьому не визнавала своєї участі у донбаських подіях.

В умовах повної бездіяльності влади та міліції протистояти сепаратистам намагалися тільки окремі відчайдушні громадяни, які хотіли збереження єдиної України. У Горлівці таким сміливцем виявився депутат місцевої ради Володимир Рибак. 17 квітня, коли над будівлею міської ради сепаратисти підняли прапор самопроголошеної ДНР, Рибак спробував зірвати його, щоб повернути на місце прапор

України. Однак натовп прихильників Росії не дав йому цього зробити. Рибак захопили і посадили в машину кілька бойовиків Безлера, які відвезли депутата у захопленій диверсантами Слов'янськ. Більше живим Рибак вже ніхто не бачив. Через кілька днів його тіло зі слідами тортур було знайдено в річці на околиці Слов'янська. Разом із ним також знайшли тіло закатованого до смерті студента Юрія Поправка, який поїхав добровольцем воювати проти бойовиків, але одразу ж потрапив у полон і був страчений бойовиками Стрелкова.

Жорстокість, з якою діяли російські диверсанти, не залишала сумнівів у тому, що їхньою метою була саме війна. Вчиняючи показові акти насильства, Ігор Гіркін не міг не усвідомлювати, яку реакцію викличуть його дії. За його плечима було кілька воєн і він не міг не знати, як саме вони зазвичай починаються.

Місцева влада Слов'янська, як і керівництво прилеглих до нього населених пунктів, без особливих коливань перейшла на службу до російського озброєного угруповання. Депутати і мери мали вибір — залишитися і працювати на сепаратистів або виїхати із захоплених міст, проте вибір на користь від'їзду зробили далеко не всі. Більшість депутатів міської ради Слов'янська вирішила співпрацювати з загарбниками. Крім комуністів, які приєдналися до угруповання Пономарьова і почали готувати в місті антиукраїнське повстання ще до появи Гіркина, служити бойовикам погодилася і фракція Партії регіонів. 30 квітня депутати міськради від ПР на вимогу бойовиків слухняно відправили у відставку мера міста Нелю Штепу і призначили замість неї виконуючим обов'язки міського голови «народного мера» В'ячеслава Пономарьова. Серед тих, хто голосував тоді за це призначення, був майбутній мер Слов'янська Вадим Лях, який на той момент був депутатом міської ради. Після зачистки міста від збройних формувань Лях не мав жодних проблем із законом, на відміну від Нелі Штепи, проти якої порушено кримінальну справу і яка провела у СІЗО кілька років за звинуваченням у співпраці з терористами.

Відбиваючи атаки українських військових, бойовики почали готуватися до проведення «референдуму», який призначив на 11 травня «тимчасовий уряд ДНР» із захопленої ОДА. І якщо спочатку ніхто не вірив у те, що в сепаратистів вистачить сил, щоб провести цей перфоманс, то після захоплення більшої частини області збройними угрупованнями стало ясно, що вони поступово наближаються до

поставленої мети. Україна не могла стати цьому на заваді. Повернути контроль над регіоном можна було тільки воєнним шляхом, але можливостей у виснаженої держави на це не вистачало.

Реальною владою в містах Донбасу стали військові комендатури бойовиків. Деморалізована міліція здалася без бою, виконувала накази бойовиків та патрулювала вулиці спільно з представниками «ополчення». Співробітники СБУ дотримувалися дружнього нейтралітету. Депутатам і чиновникам залишилося виконувати тільки декоративну функцію та готувати виборчі дільниці до «волевиявлення народу», яке мало стати кульмінацією «русской весны».

КРАСНОМОВНА СОЦІОЛОГІЯ

У квітні 2014 року, коли події вже перейшли до гарячої фази, Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів дослідження громадської думки у східних регіонах України. Результати дослідження свідчили про хаос у головах громадян та велике зростання рівня антиукраїнських настроїв, але прибічники України на Донбасі були у більшості. Ситуація була об'єктивно складною, але далеко не безнадійною.

Згідно з даними опитування КМІСу, близько 70% жителів Донбасу вважали уряд Арсенія Яценюка та в. о. президента Олександра Турчинова нелегітимними, при цьому 60% вважали нелегітимним і Віктора Януковича. 65% вважали Майдан збройним переворотом, що його організувала опозиція за підтримки Заходу, 45% вважали, що Янукович мав розігнати Майдан силою, але 35% виступали проти такого сценарію.

43% вважали, що в убивствах на Майдані винен Янукович особисто та Партія регіонів загалом, 48% звинувачували опозицію. При цьому 55% вважали, що міліція не мала права застосовувати зброю проти мітингарів. Парадокс: 60% жителів Луганської та Донецької областей вважали «Правий сектор» «міфом» та «маргінальною організацією, що не має реальної ваги та яка повинна бути роззброєна», проте приблизно стільки ж людей вважали, що ПС впливає на владу. Ці тези очевидно суперечили одна одній, і пояснити цей безлад у головах можна було лише впливом пропаганди.

Більше того, у регіоні не було агресивних антиукраїнських настроїв. Захоплення адміністративних будівель безумовно підтримували тільки 10–15% опитаних, ще стільки ж ставилися до цього процесу лояльно. А ось 72% мешканців Донецької області та 59% Луганської до захоплень ставилися негативно. Майже половина вважали, що захоплення адмінбудівель не можна виправдати нічим, а приблизно третина виправдовували ці дії лише тим, що так раніше вчиняли люди в інших українських регіонах, чверть вважали цей метод останнім способом «докричатися до центральної влади».

Чого боялися люди?

Більше всього опитані громадяни боялися краху української економіки (43%), на другому місці було розірвання економічних зв'язків із Росією (36%), на третьому — високий рівень бандитизму (50% у Донецькій області, 30% — у Луганській). Далі — ризики невиплати зарплат та пенсій, націоналізм та радикалізм, загроза громадянської війни (всі пункти — приблизно по 27–29%, останній у Донецькій області — понад 40%). Варто зазначити, що членство в НАТО, відключення російських телеканалів, єдина державна мова та потенційний візовий режим із РФ не дуже турбували населення — опитування свідчило про 7–10% громадян, які вносили ці пункти у перелік своїх тривог.

Чого чекали від нової влади?

Рейтинг очікувань був доволі типовим — підтримка промислових підприємств (35–40%), роззброєння незаконних збройних формувань (приблизно 35–45%), відновлення відносин із РФ (майже 30%), збалансована культурна політика (приблизно 25–35%), відмова від націоналістичної та радикальної риторики. При цьому федералізацію як засіб збереження єдності держави розглядали трохи більше 20% (42% вважали цей спосіб організації функціонування держави оптимальним), ще 20% прагнули «публічного діалогу Києва з Південним Сходом».

Соціологи ставили і пряме питання про відокремлення східних регіонів від України та приєднання до Росії. Цю ідею впевнено та з сумнівами підтримували 30% людей, тоді як більшість — понад 50% — хотіли і далі жити в Україні. Виходити на вулиці заради приєднання до Росії був готовий майже кожен четвертий, введення російських військ підтримали б приблизно 10%. Уже тоді у стані війни з РФ себе

почувала приблизно третина людей, а більше 55% вважали, що ніякої війни немає, і приблизно стільки ж очікували саме «громадянської війни».

Хапатися за зброю ніхто не поспішав. 55% були готові на це заради самозахисту та захисту своїх близьких, майже 30% не були готові воювати за жодних обставин. Лише 6% були готові особисто воювати з «хунтою». Військової допомоги від Росії очікували менше 20% місцевих мешканців, майже 55% виступали проти такої допомоги.

«Загалом, настрої виявилися не настільки радикальними і войовничими. Головне, чого хочуть місцеві жителі, — це матеріальної забезпеченості та поменше екстремізму. Протестні настрої у регіоні, безумовно, присутні, хоча не можна сказати, що вони зашкалюють. У своїй більшості люди не збираються братися за зброю і не підтримують радикальні способи боротьби. Для того, щоб зняти суспільну напругу, новій владі необхідно, перш за все, переконати східняків у тому, що вони в безпеці і що їхні базові життєві інтереси не будуть порушені, а самі вони будуть почуті», — писало у квітні 2014 року луганське інтернет-видання «Восточный вариант».

Соціологічне опитування проводилось у квітні, якраз під час захоплення будівлі СБУ в Луганську та появи загонів Ігоря Гірка в Слов'янську. Вже наприкінці квітня, коли бойовики змогли відключити у підконтрольних їм містах українські телеканали, російська пропаганда заповонила все інформаційне поле. Головними каналами отримання інформації для багатьох ставали російські соцмережі «Однокласники» та «Вконтакте», а також російські телеканали. Події 2 травня в Одесі, підготовка до «референдуму» та потужна антиукраїнська інформаційна кампанія також суттєво впливали на громадські настрої.

Опитування КМІСу, ймовірно, є найоб'єктивнішим дослідженням про настрої у регіоні на той момент (у будь-якому разі, даних із більш авторитетних джерел у нас немає). І його результати показали, що радикальні проросійські настрої в регіоні не були домінуючими. Навіть якщо врахувати певну похибку від того, що багато хто боявся

відповідати чесно про своє бажання вийти зі складу України, все одно ні про яку тотальну перевагу сепаратистів не могло бути й мови. Пізніше це визнавали у своїх інтерв'ю навіть самі представники сепаратистів, які звинувачували жителів Донбасу у пасивності, недостатній любові до Росії та небажанні підтримувати «ополчення».

Такі настрої означали, що кожній із сторін у боротьбі за Донбас є на кого спертися, і контроль над регіоном отримає той, хто зуміє перехопити ініціативу. Як ми вже знаємо, зробити це вдалося саме проросійській стороні, запорукою успіху якої стали рішучі дії бойовиків, що приїхали воювати з Росії, а також зрадницька позиція місцевих еліт. Українська держава, навпаки, діяла надто повільно та нерішуче, і це у підсумку обернулося фатальними наслідками для тих громадян, які виступали за український Донбас.

РЕФЕРЕНДУМ

Коли загарбники Донецької ОДА 7 квітня заявили про свій намір провести в області сепаратистський референдум та відокремитися від України, це виглядало дурною витівкою. Ситуація на Донбасі тоді все ще істотно відрізнялася від ситуації у Криму. У Донецькій області не було російських військ, і сепаратисти здавалися лише купкою маргіналів, сил яких вистачало лише на те, щоб контролювати будівлю обласної адміністрації. Однак лише за кілька днів становище кардинально змінилось. У великих містах з'явилися групи бойовиків, які почали захоплювати адміністративні будівлі, зривати з них українські прапори і вішати на їхнє місце чорно–синьо–червоні триколори. Придуманий ще на початку 90-х Дмитром Корніловим прапор «Інтерруху Донбасу» став символом антиукраїнського заклоту та передвісником війни.

Поява озброєних людей викликала ейфорію у прихильників приєднання до Росії. Лідери сепаратистів запевняли, що після проведення референдуму 11 травня Росія вже точно повинна буде ввести війська та анексувати Донбас так само, як зробила це з Кримом. Про те, як бути і що робити, якщо Москва раптом не захоче забирати собі східні українські області, ніхто навіть не думав.

Пізніше в одному зі своїх інтерв'ю Денис Пушилін розповідав, що всі надії донецьких сепаратистів на кримський сценарій були самообманом, бо в Донецьку антиукраїнське повстання не підтримали депутати облради.

«Ми, звичайно ж, хотіли і десь собі малювали, що буде такий самий кримський сценарій. Але це було обманом. Можливо, самообманом... Ми всі прекрасно пам'ятаємо, що референдум у Криму проводила діюча влада. Це ті, кого було обрано за українськими законами. Це те, про що ми просили нашу облраду, але, оскільки депутати розбіглися, то ми змушені були все брати на себе... Як би ми не говорили, але ми самі себе проголосили», — зізнався Пушилін в ефірі одного з донецьких телеканалів у 2016 році.

Утім, було б наївно вважати, що Росія не анексувала Донбас тільки з цієї причини. Кримський «референдум», який проходив під дулами автоматів російських військових, був так само далекий від легітимності, як і проголошення «республік» у Луганську та Донецьку. Причини, з яких Росія не анексувала Донбас, були іншими. Цей регіон був банально їй не потрібен. Але, незважаючи на це, лідери сепаратистів обіцяли жителям Донбасу «обітовану землю», закликали йти до кінця і спалювати мости з Україною.

Номінально організацією референдуму на Донбасі займалися так звані «центральні виборчкоми» «ДНР» та «ЛНР» Але в реальності процесом управляли не так сепаратисти, як представники місцевої влади. Наприклад, у Донецьку «ЦВК» самопроголошеної ДНР очолив Роман Лягін, який раніше працював у молодіжній організації ПР «Молоді регіони». В «ополчення» ж на той час просто не було ані кадрів, ані структури, здатної організувати такий масштабний захід, і особливо — в Луганській області. Сергій Корсунський у своєму інтерв'ю підкреслював, що Болотов і його люди були просто не в змозі організувати референдум на рівні області, тому проведенням його займалися чиновники та номенклатура.

«Ви розумієте, що «референдум» проводився 11 травня, Болотов до 29 квітня перебував у захопленому будинку СБУ, тому до проведення «референдуму», організованого за 10 днів, Болотов не міг бути причетним. Особисто моє припущення, що за всім цим стояла діюча влада. 5 травня була нарада мерів міст Луганської області. На цьому з'їзді ухвалили резолюцію про проведення «референдуму». Нараду проводили Болотов і Царьов. Ну не організували ж вони його за 5 днів», — резонно стверджував Корсунський. (Детально про цю нараду мова піде далі.) У другій половині квітня в усьому Донбасі встановилося своєрідне двовладдя. У містах одночасно діяла легітимна місцева влада та осередки «ДНР» та «ЛНР», представники яких диктували чиновникам свої умови. Співробітники МВС та СБУ номінально підпорядковувалися Києву і не оголошували про свій перехід на бік сепаратистів, але за фактом не перешкоджали бойовикам і співпрацювали з лідерами збройних формувань. У цих умовах

депутати та чиновники зробили все, щоб допомогти сепаратистам провести «референдум» і створити потрібну картинку.

Допомагали сепаратистам навіть у тих містах, де не було великих збройних формувань так званої ДНР. Наприклад, у Дзержинську (нині — Торецьк) представники влади міста з самого початку встали на бік бойовиків, виступали на сепаратистських мітингах і закликали людей протистояти «київській хунті». Прихильникам самопроголошеної ДНР у цьому місті навіть не знадобилося захоплювати міську раду. Мер міста Володимир Слєпцов сам надав членам «ДНР» два кабінети, а також виділив необхідну оргтехніку.

Результати «волевиявлення» у Донецькій області були намальовані ще до дня голосування. В реальності голоси ніхто не рахував, оскільки «референдум» із самого початку навіть віддалено не нагадував легітимний процес. Бюлетені було надруковано на звичайному принтері, голосувати можна було без паспорта. Проте антиукраїнськи налаштована частина населення на дільниці прийшла. У багатьох місцях із самого ранку вишикувалися довгі черги з бажаючих проголосувати. Люди були впевнені, що голосують за приєднання до Росії, хоча в бюлетенях не було ані слова про сусідню країну. Питання було тільки одне: чи підтримують громадяни «акт про державну самостійність ДНР». За словами сепаратистів, позитивно відповіли на це питання 90% тих, хто проголосував.

Голосування проходило вже у розпал бойових дій. 2 травня у Слов'янську відбулися серйозні сутички між членами угруповання Стрелкова та українськими силовиками, які спробували взяти місто штурмом. Обидві сторони зазнали втрат. Російським диверсантам вдалося збити два українські вертольоти. Ці події були на руку сепаратистам і допомогли їм мобілізувати своїх прихильників на «референдум». Ще більший мобілізуючий ефект справила трагедія в Одесі, де в результаті вуличних заворушень та пожежі в Будинку профспілок, яка сталася внаслідок сутичок, загинули десятки прихильників Росії. І хоча конфлікт на вулицях Одеси почався з ініціативи проросійських активістів, які першими відкрили вогонь із вогнепальної зброї і вбили двох учасників проукраїнського руху, на Донбасі в обставинах того, що сталося, не розбиралися. Спрацював інстинкт «наших б'ють».

З усіх сил старалася і місцева пропаганда. Прихильники відокремлення від України переконували своїх земляків, що «українські карателі» збираються влаштувати геноцид населення Донбасу, і що для російськомовних людей «київська хунта» буде концтабори.

«Під селом Жданівка Донецької області завершується будівництво концентраційного табору, призначеного для всіх незгодних із нинішньою владою. Тих, хто не буде вбитий, чекає тюремне ув'язнення до 15 років (за новим законом)», — говорилося в листівці, яку сепаратисти розклеювали на вулицях міст Луганської області.

За концентраційний табір при цьому вони видавали недобудований центр тимчасового утримання нелегальних іммігрантів. Та незважаючи на очевидне безумство подібних історій, навіть така незграбна пропаганда працювала і приносила свої плоди.

У Луганську, як ми вже знаємо, ухвалу про проведення референдуму було прийнято після деяких коливань. Активна робота з підготовки до нього почалася лише після того, як переговори з українським урядом про призначення Валерія Болотова губернатором Луганської області зайшли у глухий кут. 5 травня Болотов разом із народним депутатом від Партії регіонів Олегом Царьовим зібрали в Луганську на «народну раду» мерів міст області. Під час засідання, в якому також узяли участь депутати обласної ради, перший заступник мера Луганська Маноліс Пілавов та народні депутати–регіонали Володимир Струк і Сергій Горохов, було оголошено про «призначення» Валерія Болотова «губернатором» Луганської області та «перепідпорядкування» йому всіх силових структур. Так Болотов остаточно закріпився в ролі «офіційного» лідера луганських сепаратистів. Також на цій зустрічі було заявлено, що референдум про створення «Луганської народної республіки» пройде 11 травня, синхронно з аналогічною процедурою в Донецькій області. У бюлетені, як і в Донецьку, було надруковано тільки одне питання: «Чи підтримуєте ви акт про державну самостійність Луганської народної республіки?». Варіантів відповіді було два — так чи ні.

«Це не означає, що ви йдете проти України, — брехав присутнім народний депутат Олег Царьов, — це значить, що ви даєте можливості вам самим — губернатору і раді — у подальшому ухвалювати рішення утворити федеративну Україну та запропонувати всім регіонам приєднатися. Ви знаєте, що з таким самим рішенням відбуватиметься донецький обласний референдум. Після цього ви можете звернутися до всіх регіонів України і попросити наслідувати ваш приклад... Більш ніж упевнений, що весь південний схід підтримає ваше рішення, може бути і в центральній, може бути і в західній Україні. Цей шлях дає вам можливість отримати всі повноваження в руки і потім віддати Києву або іншій столиці — яка буде. Але це ваше рішення. Після того, як ви проголосуєте на референдумі, ви станете суб'єктом переговорів, і це вже не буде конфлікт внутрішньоукраїнський, це буде конфлікт між двома сторонами, де ви будете представлені».

«Якщо хтось з якихось причин не готовий брати участі в цьому історичному процесі, заявіть про це зараз. Ми підберемо інших людей, готових узяти на себе відповідальність», — звернувся до мерів та депутатів Валерій Болотов.

Ніхто з присутніх не висловив протесту. Луганська обласна рада одразу ж підтримала «ініціативу жителів Луганщини про проведення референдуму про статус Луганської області», хоча це і суперечило чинному законодавству.

Організувати голосування у Луганській області сепаратистам вдалося не всюди. Наприклад, у містах та сільських районах на північ від Луганська, які нині перебувають на території, що контролює Україна, здебільшого активності щодо референдумів не було. У Старобільську, Сватовому, Марківці гінців від сепаратистів зустрічали або пасивно, або навіть агресивно — тут усе залежало від позиції місцевих чиновників та громадських лідерів. У деякі з цих населених пунктів проросійським загонам вдалося приїхати, атакувати місцевих керівників та встановити свої прапори на адміністративних будівлях. Але після від'їзду «групи захоплення» там знову піднімали жовто-сині стяги. Ніякої підтримки серед місцевих ідеї відокремлення від України не мали. Аби протистояти сепаратистам, досить було навіть

мінімального спротиву місцевого активу та чиновників, адже у загарбників не було людських ресурсів для того, аби фізично контролювати такі великі території. У результаті «референдум» пройшов на території, власне, Донбасу. У тих районах, де була зосереджена важка промисловість.

Участь місцевої влади в організації «референдуму» стала вирішальним чинником. Реальною силою, що забезпечила сепаратистам необхідну картинку, були працівники виконкомів, мери, голови міських та районних рад. Немає сумнівів, що неорганізовані, нашвидкуруч створені угруповання так званих «ополченців» навесні 2014 року не змогли б самостійно забезпечити навіть щось віддалено схоже на голосування. Допомога чиновників не тільки зробила «референдум» можливим, а й деякою мірою легітимізувала дії парамілітарних груп. Населення отримало сигнал, що «референдум» — справа рук не тільки самозванців із вулиці, а й цілком законних співробітників місцевих адміністрацій.

Чому ж мери та депутати місцевих рад так охоче погодилися допомагати сепаратистам і не намагалися саботувати запропонований ними сценарій? Вирішальну роль тут зіграла позиція лідерів олігархічних кланів, що контролювали Донбас і могли давати неофіційні вказівки посадовцям.

Багато хто вважав, що ключове рішення про політичну та адміністративну підтримку референдуму приймав найвпливовіший луганський політик Олександр Єфремов. У 2016 році натякав на участь Єфремова у подіях «русской весны» і його колишній соратник Віктор Тихонов:

«Я не знаю, як було в Донецьку, а в Луганську не затівалось, як мені здавалося, нічого. Потім я зрозумів, що колишній голова обласної адміністрації Єфремов із певною групою людей намагалися показати, що ми теж щось можемо», — розповідав він в інтерв'ю російському виданню «Политнавигатор».

Причому сам Тихонов також мав великий вплив на локальну політичну тусовку, зокрема, на голову облради Валерія Голенка, але як

мінімум нічого не вдіяв, аби повернути до тям депутатів, а як максимум — морально підтримував проросійський вектор.

12 травня на площі біля будівлі обладміністрації Валерій Болотов та Олег Царьов проголосили «за підсумками референдуму» незалежність «ЛНР». Царьов одразу запропонував «Луганській народній республіці» об'єднатися з «Донецькою народною республікою», підписавши відповідний договір, а також заявив, що головні завдання «молодої республіки» — зупинити війну і сформуванню власний уряд. Його слова відверто суперечили діям. Антиконституційні заклики до розвалу країни явно не сприяли припиненню військових дій, а навпаки — тільки провокували їх. Утім, дуже скоро Царьов втратив на Донбасі будь-який авторитет і контроль над ситуацією, і став у «республіках» персоною нон-грата.

Луганська облрада, незважаючи на повну втрату легітимності та перехід влади до рук бойовиків, випустила звернення, в якому далі гнула свою лінію, закликала до федералізації і наполягала на тому, що в усьому винен український уряд.

«11 травня в Луганській області відбувся народний референдум, у ході якого жителі регіону переконливо висловили свою волю і продемонстрували: вони не хочуть жити в такій Україні, якою вона стала сьогодні. Абсолютна більшість людей голосувала за право самим визначати, як жити. Це право їм може дати перехід України до федеративного державного устрою. І тому ми вимагаємо від чинної центральної влади почути волевиявлення народу і негайно, в надзвичайному порядку, внести зміни до Конституції, які забезпечать процес федералізації. У ситуації, що склалася, це — єдиний варіант і останній шанс зберегти Україну. Інакше відповідальність за розвал держави повністю ляже саме на центральну владу. Ще одне принципове рішення, яке має бути ухвалене без зволікань, — законодавче закріплення державного статусу російської мови. Вкрай важливо в нинішній ситуації забезпечити безпеку людей, які опинилися під загрозою через те, що влада розв'язала братовбивчу війну, направивши проти незгодних армійські частини і давши зброю в руки радикалам.

Ми наполягаємо: антитерористична операція, яка, по суті, є силовим придушенням протестів, має бути негайно припинена. При

цьому жителям східних регіонів — учасникам акцій протесту проти чинної центральної влади має бути на законодавчому рівні гарантована амністія», — говорилося в документі.

21 травня 2014 року Олександр Єфремов, а також його протеже — народний депутат Сергій Горохов, виступили на круглому столі у російській Держдумі, де відкрито зайняли бік незаконних збройних формувань. При цьому Єфремов, виступаючи, зовсім ігнорував факт російської військової присутності в Україні.

«Події почали розвиватися таким чином, що на центральних каналах українського телебачення почали показувати сюжети, в яких люди в камуфляжі, з автоматами приходили до різних установ, тягали керівників цих установ за краватки, ставили на коліна на площах, приковували браслетами, і людей це налякало. І вони поставили собі питання: якщо влада не може сьогодні навести лад у цьому напрямі, то щось нам потрібно робити самостійно. Це породило і відповідну реакцію Криму. І потім, за Кримом, відповідну реакцію на сході України, зокрема, в Донецькій та Луганській областях. Коли ти розумієш, що захистити тебе і твою сім'ю не може ніхто, то чоловіки, які мають сміливість і мають совість, зрештою самі для себе ухвалюють рішення про захист своєї території і своєї сім'ї. Потім український уряд, безумовно, не без порад, які були дані, ухвалив рішення, що з цими людьми треба не розмовляти, а їх потрібно оголосити всіх сепаратистами, їх потрібно оголосити тими людьми, які влаштовують терористичні акти, і проти них направити збройні вили. Що і відбувається сьогодні більшою мірою у Донецькій області, у Слов'янську», — говорив Єфремов.

Луганський політик не сказав ні слова про те, що «реакція Криму» була насправді «реакцією Москви», і що «зелені чоловічки» без розпізнавальних знаків, які захопили півострів у лютому 2014-го, були насправді російськими військовими. Не сказав, що збройні сили України були спрямовані до Слов'янська після того, як місто захопило угруповання російських диверсантів Ігоря Гірка. «Забув» він згадати і про розправи «захисників Донбасу» над мирними жителями. На

момент його виступу було вже відомо про жорстоке вбивство у Слов'янську депутата Горлівської міськради Володимира Рибак, про вбиту сім'ю з Антрацита, яку «ополченці» розстріляли на трасі біля прикордонного пункту Довжанський прямо в автівках у ніч на 9 травня (ті не зупинилися біля незаконного блок-посту), а також про низку інших гучних злочинів. Соратник Єфремова Сергій Горохов висловлювався ще більш радикально. На відміну від Єфремова, який говорив про те, що конфлікт можна погасити за допомогою федералізації України, Горохов заявив, що і федералізація вже не допоможе, і закликав Росію безпосередньо втрутитися в українську ситуацію.

«Можливо, ще вчора можна було говорити про федеративний устрій держави, але я боюся, що цю точку пройдено. Нині жителі Луганська і Донецька у своїй більшості вже показали, що на 80% вони не визнають київську владу. Вони не хочуть жити по-старому, і вони хочуть, щоб з їхніми думками рахувалися. І я хочу наприкінці своєї промови передати вам слова жителів Луганська до братнього народу Росії. Вони звертаються до вас із проханням про те, що потрібно переходити від політичних заяв до конкретних дій», — сказав він.

Які конкретно дії малися на увазі, Горохов не уточнив. Але в тій ситуації було очевидно, що йдеться про введення російських військ на Донбас та анексію регіону Російською Федерацією. Його виступ був прямим заклик до цього. Тут варто зазначити, що «донецькі» так і не зважилися на подібний заклик.

Подібні заяви політиків не допомагали залагодити конфлікт, а лише розпалювали пристрасті.

22 травня в Луганській області почалися бойові дії. Зранку українські військові вирушили у бік Лисичанська через міст поблизу Рубіжного. Але дорогу колоні перекрила група місцевих жителів, після чого військових із засідки обстріляли проросійські формування Олексія Мозгового. Втративши людей і техніку, військові змушені були відступити. Пролита кров ще більше посилила кризу та загустила ненависть. Похорон загиблих бійців Мозгового перетворився на

масштабний стихійний мітинг. Коментуючи те, що трапилося, Мозговий у своєму зверненні пообіцяв дійти до Одеси та Києва.

Луганська облрада тим часом жила у власному вигаданому світі. 23 травня депутати, які вже нічого не вирішували, висловили недовіру в. о. голови ОДА Ірині Верігіній, яка ні на що не впливала, і погрожували вийти зі складу Партії регіонів у разі, якщо Олександр Єфремов буде зміщений із посади голови фракції ПР у парламенті. У Луганській області йшла війна, на вулицях викрадали і вбивали людей, а депутатів найбільше турбувала доля «почесного громадянина Луганської області» Олександра Єфремова. Втім, на них уже ніхто не звертав уваги. Луганська облрада пропрацювала на кілька місяців довше, ніж Донецька, але завершила свою діяльність так само безславно.

2 червня рано–вранці бойовики почали штурм офісу прикордонного загону, який розташовувався на околиці великого житлового масиву у Луганську, увірвалися до квартир багатоповерхівок та почали стріляти у прикордонників із вікон. Того ж дня українська авіація здійснила невдалий удар по будівлі Луганської ОДА. Вочевидь, метою було знищення Валерія Болотова в кабінеті губернатора на другому поверсі, але снаряд пролетів через парк та потрапив у фасад, загинуло восьмеро людей. 14 червня під час посадки в Луганському аеропорту з ПЗРК було збито літак, загинуло 49 українських військових. Гру в «шахтарів, які просто не визнають київську хунту та мають право на протест» було остаточно завершено, стало очевидним, що в Луганську проти України вже воюють професіонали.

У Донецькій області ситуація у цей час дещо відрізнялася від луганської. Незабаром після «референдуму» сепаратисти також сформували там «уряд» самопроголошеної республіки, але, на відміну від Луганська, очолив його не місцевий лідер, а приїжджий і раніше нікому не відомий у Донецьку московський політтехнолог Олександр Бородай. Таке призначення не залишало сумнівів у тому, що російська сторона бере безпосередню участь у подіях на сході України і керує процесами створення «республік».

Пізніше у своєму інтерв'ю один з організаторів сепаратистського «референдуму» в Донецьку Олексій Александров, який конфліктував із Бородаєм, розповів про те, як останньому вдалося очолити сепаратистів.

«Біда прийшла в образі Бородая. Він, звичайно, лише невеликий функціонер, але саме з його приходом усе пішло за низхідною. Почалося з того, що він у розпал референдуму взяв у полон керівника ЦВК Лягіна і спробував звинуватити нас у саботажі та роботі на Київ. Хлопцеві захотілося приписати нашу, вже майже завершену на той момент роботу собі. [...] Активісти прорвалися у будівлю ЦВК, відбили Лягіна і видворили горе-рейдерів до біса. На жаль, ненадовго. Незабаром Бородай знову з'явився з вірчими грамотами від «шановних людей» із Москви. Далі були авторитетні дзвінки з проханнями-наказами прийняти і призначити його. Сам він гучно заявляв, що, мовляв, «на Донбасі проходить спецоперація спецслужб РФ, усім стояти-боятися, він відповідає за перекидання на Донбас підрозділів спецназу РФ» тощо», — розповідав Александров.

Серед інших «міністрів» були як уже відомі лідери сепаратистів (Андрій Пургін, Олександр Хряков, Борис Литвинов, Роман Лягін), так і люди, що були пов'язані з регіоналами, але раніше не брали участі у заворушеннях, — керівник апарату Донецької міської організації Партії регіонів Олексій Грановський, головний редактор «Муніципальної газети» Олена Блоха, бізнес-партнер депутата Юхима Звягільського — Олександр Калюський та його менеджер Валерій Рассадніков.

За словами прес-секретаря мера Лук'янченка Максима Ровінського, поява цих людей в «уряді» так званої ДНР не була випадковістю.

«Грановського і Блоху у перший склад уряду «ДНР» делегував Богачов. Це були його люди. При цьому сам він іти в уряд злякався і перебував у тіні. Фактично, тоді він просто підставив цих людей, тому що ніхто не знав, чим закінчиться вся ця історія», — розповів Ровінський.

Надію на збереження власного впливу та контролю над процесом донецькі регіонали зберігали до початку липня—до того самого дня,

коли в Донецьк увійшли формування Ігоря Гірка, що відступили зі Слов'янська. До цього часу в місті було відносно спокійно, працювала мерія, і навіть міліція номінально підпорядковувалася Києву. Мер Олександр Лук'янченко залишив місто після короткої розмови з Гіркиним, який запропонував міському голові підірвати кілька багатоповерхових будинків у Петровському районі, щоб перекрити завалами в'їзди в Донецьк і зупинити можливий наступ українських військових. У разі відмови сприяти Гіркін погрожував Лук'янченку підвалом.

Утім, у той момент навряд чи можна було взагалі говорити хоч про якийсь контроль. Після «референдуму» Донбас поринув в анархію. На вулицях ішла стрілянина, зброя вільно ходила по руках, щодня надходили новини про викрадення людей та вбивства. Збройні угруповання в різних містах погано знаходили спільну мову і часто конфліктували одне з одним. У перехопленій телефонній розмові, яка відбулася в липні і була оприлюднена СБУ, Бородай описував ситуацію в Донецьку словом «семикомандирщина». У Луганській області становище було ще складнішим. Там територія була розділена між людьми Болотова, бандою Мозгового та козацькими формуваннями. Ночами в Україну з Росії заїжджали цілі автоколони зі зброєю.

«Донбаські клани», які безроздільно правили в регіоні десятиліттями, у лічені тижні втратили все. Регіонали довго сіяли на Донбасі вітер сепаратизму та українофобії і наприкінці пожали бурю, яка розкидала їх самих, немов сміття.

РОСІЙСЬКИЙ ФАКТОР

За понад шість років вогню на сході України у світі так і не прийшли до єдиної думки з приводу того, як трактувати ці події. Війна на Донбасі має ознаки як міжнародного, так і громадянського конфлікту. Тому, залежно від політичної позиції, кожен вибирає той варіант, який йому ближче. Прихильники Росії заперечують пряму участь Москви в українських подіях. Прихильники України називають війну «гібридною» і вважають Росію агресором.

Мета цієї книги — не копирсатися у юридичних термінах, а називати речі своїми іменами. Цілком очевидно, що без участі російських диверсантів, без потужного інформаційного впливу анексії Криму, без надривної пропаганди та погроз Кремля ввести в Україну війська Донбас не запалав би — все йшло до того, що локальні лідери Партії регіонів зможуть виторгнути собі політичні та фінансові бонуси й на тому заспокоюються до наступних виборів, як це вже було раніше. Але російська сторона доклала всіх зусиль для того, щоб на Донбасі почали стріляти. Коли стрілянина довго не починалася, Росія експортувала бойовиків у Слов'янськ і зробила все, щоб війна перейшла у стадію виснажливого, затяжного конфлікту.

Задовго до початку війни Росія системно «підгодовувала» еліти південних та східних регіонів України, намагалася прив'язати до себе Україну за допомогою цих еліт. Краще за всіх ішли на контакт клани Криму та Донбасу. Під час політичних криз вони традиційно апелювали до Росії, а в 2014 році взагалі почали відкрито працювати на розвал держави.

Донецька політична еліта своїх зв'язків із Російською Федерацією ніколи не приховувала, але наполягала, що мають вони виключно діловий характер. Ще у 1996 році в Москві було створено організацію під назвою «Земляцтво донбасівців», яка займалася налагодженням формальних та неформальних зв'язків донецької верхівки з російською владою та російськими бізнес-колами. В організацію входили не тільки московські політики і бізнесмени з донецьким корінням, а й чинні українські посадовці та депутати. Членами цієї організації були (і залишалися після початку війни) найбільш впливові представники «донецьких» — Рінат Ахметов, Борис Колесніков, Тетяна Бахтєєва,

Валентин Ландик, Володимир Рибак. З початком бойових дій організація відкрито виступила на боці незаконних збройних формувань «ЛНР» та «ДНР», однак українські політики, що членували в ній, не висловили незгоди з цією позицією і ніяк її не коментували. Окремо існувало в Москві і «Луганське земляцтво», до якого входили всі найпомітніші представники «луганського клану», включаючи Олександра Єфремова та Віктора Тихонова.

Після Помаранчевої революції контакти донбаських політиків із російськими політиками та політологами набули характеру своєрідного тролінгу Києва. Проводячи конференції та круглі столи з представниками Росії, регіонали обговорювали гострі, скандальні питання, що розколювали українське суспільство. Зокрема, можливу майбутню федералізацію. Звичайно ж, обговорення таких фундаментальних речей із представниками іншої держави не могло не викликати напруженості всередині України. Але в Партії регіонів якраз і розраховували на такий «хайп».

Наприклад, Микола Левченко не тільки у 2008 році організував у Донецьку пропагандистську виставку, яка виправдовувала російську воєнну агресію у Грузії, а й хвалився дружніми відносинами з лідером російської ЛДПР Володимиром Жириновським, відомим своїми антиукраїнськими поглядами. У 2006 році депутат Держдуми від ЛДПР Олексій Мітрофанов навіть приїжджав до Донецька на день народження Левченка, який той відзначав у нічному клубі «Чикаго».

Але найчастішим російським гостем в Україні у 2000-х був депутат Держдуми РФ Костянтин Затулін, що очолював у Росії «Інститут країн СНД». Затулін регулярно приїжджав на Донбас, у Крим та Одесу, при цьому кожен його візит в Україну супроводжувався антиукраїнськими заявами і закінчувався скандалом. Наприклад, 1 березня 2008 року на другому з'їзді в Северодонецьку, куди Затуліна запросили луганські регіонали, депутат Держдуми заявив, що Северодонецьк і Луганськ є історично російськими землями, і що він відчуває їх частиною своєї батьківщини. У період із 2005-го по 2010 рр. Затуліна двічі оголошували персоною нон-грата і забороняли йому в'їзд до країни.

Така активність була зумовлена не тільки тим, що росіянам не подобався Ющенко і вони бачили в ньому загрозу. Після того, як Янукович прийшов до влади й Україна знову зробила геополітичний крен у бік РФ, російські політики не припинили робити скандальні

заяви. Складалося враження, що росіяни цілеспрямовано намагаються провокувати в Україні напруженість, а регіональна еліта Донбасу підіграє їм у цьому.

У березні 2010 року Затулін разом з іншим депутатом Думи Сергієм Марковим та російським послом Михайлом Зурабовим приїхали у Донецьк на конференцію «Російсько–українські відносини в нових політичних умовах». Там російські гості привітали з призначенням нового–старого донецького губернатора Анатолія Близнюка та, звичайно ж, говорили про федералізацію. На цій зустрічі Затулін у черговий раз заявив, що східні області годують Україну й, отже, їхня думка в Україні має домінувати.

«Західним регіонам треба зрозуміти: хто платить, той і замовляє музику. Культурні запити тих, хто оплачує в Україні музику — східних регіонів, — мають бути задоволені. Люди, які тут живуть, повинні перестати вважатися «поганими українцями» на центральних каналах, тому що вони набагато більш патріотичні, приносять країні і достаток, і процвітання», — говорив він.

Ще через два місяці, у травні 2010-го, Затулін приїжджав до Луганська, де місцева «знать» відкривала пам'ятник жертвам УПА. Там російський політик знову скористався нагодою зробити свій внесок у розкол українського суспільства і заявив, що «не можна об'єднати захід і схід України за рахунок зради пам'яті радянських солдатів». Відкриття такого спірного пам'ятника представниками луганського політикуму разом із російським депутатом було явною провокацією, яка жодним чином не могла сприяти розбудові громадянської злагоди. Причому на той момент у такому кроці не було жодної політтехнологічної необхідності — президентські вибори вже закінчились, і регіонали на них здобули перемогу.

Окрім провокацій Затуліна та інших його колег, на Донбасі активно будували мережі культурних та псевдокультурних організацій, ба більше — навіть парамілітарні козацькі організації були підконтрольні російському Всевеликому війську Донському.

Проросійські політики України, звісно, заперечували всі звинувачення в тому, що вони працюють в інтересах іншої держави, і

підкреслювали, що займають таку позицію виключно за покликом серця. Мовляв, так вигідно для самої України. Більш відверто говорити про співпрацю з Москвою почали регіонали, які підтримали сепаратистів і залишили Україну після початку війни. Наприклад, Олександр Бобков у своєму інтерв'ю в 2016 році розповідав, що з середини 2000-х активно співпрацював із різними структурами РФ, за що був навіть нагороджений російським президентом.

«Ще з 2006 року після створення Міжрегіонального союзу представників середнього бізнесу я часто взаємодіяв із громадськими організаціями Європи, Ізраїлю, Бразилії, і особливо Російської Федерації. Також в Україні було створено громадську організацію «Українсько–російський діалог», де я був віцепрезидентом, та «Академію русистики» в Києві, в рамках якої було багато контактів, наукових конференцій, бізнес–форумів та місій, обмін культурними цінностями, пропаганда російської історії та культури на території України. Під час правління Віктора Ющенка було зроблено спробу переписати українську історію. Наша організація видала книгу «Нариси історії України», за яку президент Ющенко обізвав нас зрадниками України, і єдина причина, з якої ми не постраждали і не були репресовані за публікацію книги, — низький рейтинг Віктора Ющенка Я не приховую, що за активну діяльність із налагодження відносин з Росією Указом президента Російської Федерації я був удостоєний нагород. Моя позиція щодо Росії завжди полягала у тому, що це братська Донбасу країна, а ми — добрі сусіди, братні народи», — розповідав донецький політик.

Російським Орденом Дружби був нагороджений також один із головних спікерів на тему федералізації — Віктор Тихонов. Нині Олександр Бобков мешкає у Росії, а Віктор Тихонов — в анексованому Криму.

У листопаді 2017 року в інтерв'ю російському телеканалу «Царьград» Олександр Бородай прямо визнав, що Росія роками купувала українських політиків, проте це не принесло тих результатів, на які розраховували в Кремлі.

«Витрачено було колосальні організаційні зусилля, величезні гроші для того, щоб утримати Україну у векторі, у зоні впливу «руського мира» та російської ідеї. Не сталося це тому, що всі, кому ми гроші давали, всі, кого ми організовували, сказали нам кінець кінцем: «Кому я винен — сам прощаю!» — заявив Бородай.

Конкретних імен він не назвав, але й у такому вигляді його зізнання має велике значення. Представник російської сторони вперше підтвердив те, про що раніше в Україні тільки здогадувалися, — принаймні частину проросійських політиків було куплено, інші захищали російські інтереси з особистої вигоди. Важливо, що цю заяву зробив не випадковий політолог чи журналіст, а людина, наближена до Владислава Суркова, який ще з довоєнних часів вважався у Росії куратором українського напрямку. Отже, Бородай добре знав, про що говорив.

Але якщо до 2014 року втручання Росії у внутрішні українські справи ще обмежувалося мирними інструментами, то після революційних подій Кремль перейшов до воєнної інтервенції. У Криму з'явилися російські війська, після чого всі питання про те, чи має Москва загарбницькі плани щодо України, відпали самі собою. Уся країна завмерла в очікуванні російського блицкригу, але в областях на півдні та сході України Росія обрала іншу тактику і спробувала підняти антиукраїнське повстання силами місцевих активістів та проросійських політиків. Про те, як це відбувалося, найкраще дають уявлення записи переговорів радника президента Росії Сергія Глазьева, який навесні 2014-го намагався реалізувати цей план. Телефонно Глазьев переконував проросійських активістів виводити на вулиці народ і звертатися до Росії по допомогу. На аудіозаписі, який опублікувала Генеральна прокуратура України в 2016 році, зафіксовано ключову фразу Глазьева, що якнайкраще відображає тактику росіян в Україні. «Ми ж використовуємо силу тільки для підтримки народу, не більше того. А якщо народу немає, то яка там може бути підтримка?» — вмовляв Глазьев одного зі своїх українських співрозмовників.

Сенс цієї фрази точно відображає логіку подій так званої «руської весни». Для того, щоб діяти в Україні, Кремлю потрібно було прикриття. Він розглядав можливість введення військ тільки в ті області, де було на кого спертися, де ґрунт для цього змогла

підготувати «п'ята колона», що складалася з українських громадян, за спинами яких можна було б сховатися.

Російський бойовик Олександр Жучковський, який приїхав навесні 2014 року у захопленій Слов'янськ із Санкт–Петербурга та приєднався до угруповання Стрелкова, підтверджує, що Глазьев навесні 2014 року справді дзвонив проросійським активістам із різних регіонів України та обіцяв їм підтримку з РФ.

«Я пам'ятаю, як Глазьев навесні 2014-го зв'язувався телефоном із лідерами повсталих регіонів і казав, що Росія їх не кине, що у Путіна є право задіяти війська... Глазьева, мабуть, теж тоді в Кремлі обнадіяли — типу молодець, працюй, підтримаємо. Ось він з усім патріотичним запалом і кинувся працювати та обіцяти. Але його кинули, і разом із ним — усю Новоросію», — писав Жучковський на своїй сторінці «Вконтакте» у серпні 2018 року.

Чи справді Глазьева «кинули», як пише про це російський бойовик? Навряд чи тут доречно вжити саме цей вислів. Швидше за все, Кремль вирішив не влізати у «Новоросію» з тієї причини, що «повсталі регіони» виявилися не дуже–то повсталими. У Запоріжжі, Миколаєві, Херсоні, Дніпропетровську проросійських активістів виявилось небагато. В Одесі та Харкові людей на вулиці виходило більше, але їхні лідери були не здатними належним чином організувати протест і швидко все злили. Як не старався Глазьев, скільки не закликав виводити народ на вулиці — масштабні антиукраїнські виступи вдалося спровокувати лише у двох східних областях. І там, як і обіцяв Глазьев, зрештою з'явилися озброєні люди з Росії. Тому слова про те, що «Новоросію кинули», виглядають радше спробою видати бажане за дійсне, адже «кидати» не було кого. Як із самого початку казав Глазьев — «якщо народу немає, то яка може бути підтримка».

Імовірно, спочатку росіяни розраховували, що громадянський конфлікт в Україні почнеться сам собою, без допомоги ззовні. Коли ж стало ясно, що українці, незважаючи на всі розбіжності, вбивати одне одного не хочуть, довелося перекинути на Донбас учасників анексії Криму — Ігоря Гіркаіна та Ігоря Безлера, перед якими поставили завдання «натиснути спусковий гачок війни».

У книзі Жучковського «85 днів Слов'янська», яка вийшла влітку 2018 року, є фрагмент, який описує вторгнення групи Ігоря Гіркаїна–Стрелкова в Україну.

«У ніч на 12 квітня 52 «стрілківця» висадилися у Ростовській області, залишили там усі свої документи, пройшли пішим маршем до 15 кілометрів, і у задалегідь визначеному пункті перейшли кордон з Україною. Звідти дійшли до точки, де їх і зустріли донецькі активісти з транспортом. Під час підготовки операції Стрелков просив доставити армійську вантажівку ГАЗ-66. Дістати цю машину активісти не змогли, але знайшли п'ятитонну вантажівку української компанії «Нова пошта» разом із водієм цієї компанії, який спочатку навіть не здогадувався, в яких історичних подіях він бере участь.

На кордоні Стрелков у присутності шофера, що тремтів від страху, не церемонячись, запитав зустрічаючих: «Воділа свій або в розход?». Ті відповіли, що свій, і «в розход» його не треба. Цей момент вразив донецьких активістів, які психологічно ще не були готовими до рішучих дій».

Такий короткий фрагмент тексту насправді вичерпно пояснює нам, що сталося у 2014 році на Донбасі. З території Російської Федерації в Україну вторглася група головорізів, які, на відміну від місцевих, готові були без роздумів «пускати в розход» навіть випадкових людей, не кажучи вже про військових або правоохоронців.

Ще більш характерний опис диверсантів Стрелкова є у книзі Павла Губарева «Факел Новоросії»:

«Знаєте, чим «стрілківці» відрізнялися від місцевих? Від них пахло війною і якоюсь невідворотною рішучістю. Вони заходили і, в принципі, розуміли, що доведеться воювати і проливати кров».

Жодних причин «воювати і проливати кров» у квітні 2014 року не було. У той момент політичне протистояння ще можна було залагодити миром. Проте, росіяни, які з «невідворотною рішучістю» прийшли в Україну «проливати кров», розпорядилися на власний розсуд. І після того, як кров пролилася, стало ясно, що мости спалено, а маховик

насильства закрутився вже сам по собі, як це, зазвичай, буває в усіх конфліктах подібного роду.

У згаданій вище книзі Жучковського кілька разів зустрічається думка про те, що в самій Донецькій області було вкрай мало людей, готових воювати, і місцеві лідери сепаратистів не були здатні розв'язати бойові дії та протистояти українським військовим. Наприклад, таку думку в бесіді з Жучковським висловлював один із найближчих соратників Павла Губарева — Сергій Циплаков. За його словами, місцеві були не в змозі організувати ані масові мирні протести, ані збройне повстання. Жителі Донбасу не йшли за сепаратистами і в більшості своїй не підтримували їх.

«У березні–квітня 2014-го склалася досить патова ситуація. Із ненасильницьким протестом ми не впоралися, а на збройне повстання не було сил», — зізнавався Циплаков.

Він же підтвердив, що до вторгнення на Донбас угруповання Стрелкова в «ополченні» перебувало лише близько двохсот осіб. Без сумніву, цієї кількості людей було замало, щоб воювати з українською армією. Фактично, місцеві проросійські активісти Донбасу згодилися лише на те, щоб допомогти угрупованню Стрелкова перебратися через кордон і доїхати до Слов'янська на вантажівці «Нової пошти». Звичайно ж, це говорить про те, що ніякої громадянської війни навесні 2014 року на Донбасі в реальності не було і не могло бути. Тільки втручання росіян призвело до повномасштабних бойових дій.

Утім, крім прямої участі російських диверсантів, не можна не відзначити і той колосальний мобілізаційний ефект, який справили на прихильників Росії анексія Криму та пропагандистські репортажі на російському телебаченні. Проросійськи налаштовані громадяни бралися за зброю і вступали до лав незаконних формувань «ДНР» та «ЛНР» із твердою впевненістю, що Росія не обмежиться Кримом і введе війська на Донбас. Сепаратисти вірили, що за їхніми спинами стоїть російська армія, яка ось-ось рине в Україну темно-зеленою масою. Розраховували, що Росія втрутиться, заступиться і не залишить їх наодинці протистояти ВСУ. «Республіки» при цьому ніхто не розглядав серйозно і не вірив, що вони можуть зберегтися надовго у

будь-якому вигляді. Пропаганда переконувала жителів Донбасу, що «ДНР» та «ЛНР» — лише проміжний етап.

Навесні 2014 року перед очима жителів Донбасу був приклад Криму, де все начебто йшло за тим самим сценарієм — спочатку масові мітинги, потім — формування загонів так званої «самооборони Криму», а далі — незаконний референдум. Крим пробув невизнаною державою тільки добу — із 17-го по 18 березня, після чого був офіційно «прийнятий до складу РФ». Депутати кримського парламенту тоді пояснювали, що ухвалення декларації про незалежність необхідне «для юридичного оформлення входження Криму до складу Росії». Тому на Донбасі очікували, що аналогічним чином російський уряд вчинить із Донецьком та Луганськом.

Авторка цих рядків наприкінці березня 2014 року зустрічалась із Віктором Тихоновим — на той час народним депутатом від ПР та одним із найвпливовіших людей Луганської області. Анексія Криму вже відбулась, Донбас щотижня здригався від антиукраїнських акцій, а Тихонов чекав, що скоро російські війська прийдуть і на Донбас. «Ти не розумієш, що відбувається. Із Донбасом буде те саме», — запевняв Тихонов з якимось незрозумілим захватом, наче в ейфорії. Дивно було бачити, як 65-річний чоловік не розумів, що війна знищить усі його капітали — як фінансові, так і політичні.

Коли ж стало ясно, що Кремль не збирається визнавати «ДНР» та «ЛНР» і «возз'єднуватися» з ними, було вже пізно. Міста палали. Вулицями гуркотіла бронетехніка, а влада остаточно перейшла до польових командирів та їхніх російських кураторів, які координували дії бойовиків, а також забезпечували їх зброєю та боєприпасами. Якщо на самому початку «русской весны» Глазьеву були дуже потрібні люди на площах, то влітку 2014 року народ уже ніхто ні про що не питав. Як би цинічно це не звучало, у цей період мешканці Донбасу були потрібні Росії більше мертвими, ніж живими. Для того, щоб вогнище війни розгоралося сильніше, вони мали яскраво страждати, драматично помирати і викликати співчуття у російського обивателя.

Російське телебачення багато і детально показувало смерть. Пропаганда приписувала українським військовим шокуючі звірства, видавала табір для нелегальних мігрантів, побудований ще до війни у місті Жданівка Донецької області, за «концтабір для російськомовних людей», зображувала прихильників єдності України нелюдами і

нацистами. Чи не в кожному новинному випуску телеглядачам розповідали про нові жертви «карателів». Ці сюжети про «розіпнутих хлопчиків» і «концтабори для російськомовних» підштовхували особливо довірливих і вразливих громадян України, Росії та й інших колишніх республік СРСР вступати до проросійських парамілітарних загонів і «мститися» українським солдатам за військові злочини, яких насправді ніколи не було.

Із початку війни сепаратисти ще сподівалися, що Росія все ж надумає відкрито ввести війська та анексувати Донбас. Але чим більше часу проходило, тим очевидніше ставало, що Росія не піде на цей крок. Для проросійського руху це означало зраду — адже Росія фактично підбурила людей на повстання, дала зрозуміти устами своїх пропагандистів і лідерів «русской весны», що Донбас може повторити шлях Криму. Але після того, як війна вже почалася і всі шляхи до мирного врегулювання було відрізано, раптом з'ясувалося, що «Донбасу ніхто нічого не обіцяв». Надії іредентистів на приєднання до Росії не виправдалися. І, що найбільш прикро, пред'являти претензії із цього приводу не було кому. Адже російське керівництво справді ніколи прямо не заявляло претензій на Донецьк та Луганськ. А всілякі польові командири, другосортні політики та «народні губернатори» могли обіцяти що завгодно — за фактом вони були звичайними самозванцями, яких офіційна Москва жодними повноваженнями не наділяла.

У розпал бойових дій стало зрозуміло, що Росії просто вигідна м'ясорубка на сході України, тому вона допомагає «ополченцям» зброєю та ресурсами рівно настільки, наскільки необхідно для того, щоб українська сторона не здобула перемогу, і війна не закінчилася повною ліквідацією бунтівних сепаратистських утворень. Тактика росіян звелася до того, щоб регулярно підкидати у згарище бійні нові боєприпаси та зброю і відправляти на фронт найманців, кураторства над якими Кремль не визнавав. Уже в 2015 році нині покійний ватажок луганських сепаратистів Валерій Болотов (який на той момент утік із Донбасу і вже жив у Москві) прямо заявив про те, що бойовики самі обстрілювали житлові квартали Луганська з мінометів та приписували це українській армії, аби змусити людей якомога сильніше ненавидіти Україну. І ця методика довела свою ефективність.

Згодом істинний задум російського керівництва став очевидним навіть для проросійських бойовиків. Багатьох видатних учасників подій 2014 року спіткало розчарування, проте змінити ситуацію вони вже не могли. До того ж, для багатьох бійців парамілітарних проросійських загонів сама думка про те, що росіяни їх обдурили і зрадили, виявилася нестерпною. Тому вони й надалі, аж до цього дня, переконують себе, що ніякої зради не було, і в майбутньому возз'єднання з Росією ще відбудеться — треба тільки вірити і терпіти. Будь-які спроби довести зворотне вони називають «підступами ворогів». При цьому кожен новий день такого терпіння обертається новими жертвами на фронті, безглуздість яких стає все більш очевидною.

Навіть прямі заяви керівництва РФ про те, що Донбас — це Україна, досі не зруйнували надії іредентистів. Нікому не хочеться визнати, що більше шести років війни, численні смерті та руйнування були марною жертвою, і колись потужний промисловий регіон став розмінною монетою у геополітичних іграх Володимира Путіна та його оточення.

Для чого Росії взагалі потрібна була війна на Донбасі, якщо, відвоювавши частину його території, вона не поспішає анексувати її? Найкраще відповів на це питання вже згаданий вище депутат російської Держдуми і засновник «Інституту країн СНД» Костянтин Затулін. В інтерв'ю російському виданню «Федеральное агентство новостей», яке було опубліковано 5 вересня 2018 року, Затулін заявив:

«Ми розуміємо, що після того, як ми вивели з внутрішньоукраїнського контексту Крим, вивести ще й Донецьк із Луганськом означає позбавити союзників ту частину проросійськи налаштованих росіян і українців, яка залишається на іншому боці України. Ми в цьому випадку виходили з того, що Донецьк та Луганськ потрібно повернути у спільне політичне поле з Україною, але на гідних умовах. Тобто без розправ, без зведення рахунків, з особливим статусом — як елемент федерації або конфедерації. І саме повернення у цьому статусі Донецька та Луганська стане каталізатором ланцюгової реакції федералізації України. А федеральна Україна — це те, на чому серце має заспокоїтися».

Ще більш стисло цю ж думку висловив російський громадський діяч і письменник Микола Старіков. Він назвав Донбас «гирею на нозі України», яка необхідна для того, щоб утримувати Україну в орбіті російського впливу.

Очевидно, що депресивні шахтарські території, на відміну від Кримського півострова, не мають для Росії великої цінності — у неї своїх таких територій вдосталь. А ось повернення їх Україні на своїх умовах, в обмін на федералізацію, відмову від євроінтеграції та вступу у НАТО — цілком відповідає логіці Кремля. Підконтрольні Росії райони Донецької та Луганської областей згідно з цим задумом мають отримати в Україні особливий статус і стати чимось на зразок блокуючого пакета акцій, що дозволить Росії утримувати Україну на короткому повідку. Це дасть можливість грати роль протизваги для тих регіонів України, які налаштовані патріотично і підтримують подальше зближення країни з Євросоюзом.

Чи згодні прихильники самопроголошених ЛДНР із тим, що Донбас має залишитися у складі України заради інтересів Кремля? Навряд чи. Адже такий результат позбавляє сенсу всі драматичні події та важкі втрати попередніх років. До того ж, роль «гирі на нозі», гальма євроінтеграції, яку для регіону підготували у Москві, просто принизлива. Та чим би не скінчилася донбаська драма, вже сьогодні можна з упевненістю сказати, що думка жителів Донбасу під час вирішення цього конфлікту враховуватиметься в останню чергу. Як не старалася російська сторона домогтися від української визнання суб'єктності так званих «народних республік» — це ні до чого не призводило; новоутворення не визнали ані Україна, ані сама Росія. Офіційний Кремль регулярно підкреслює безальтернативність Мінських угод, згідно з якими жодних народних республік на Донбасі не існує, а є лише окремі райони Донецької та Луганської областей, які мають рано чи пізно повернутися до складу України.

ЕПЛОГ

Понад шість років війни на Донбасі так і не призвели до якогось осмисленого результату. «Русская весна» закінчилася, і настало «русское безвременье». Конфлікт давно перейшов у затяжну стадію, а сам Донбас поповнив сумний список світових гарячих точок, де життя завжди тече з огляданням на війну. Як свідчить історія, тліти подібні осередки насильства можуть десятиліттями.

Із початком активних бойових дій невизнані республіки, з приводу незалежності яких ні в кого давно вже немає ніяких ілюзій, перетворилися на кримінальні гетто. У робочих селищах серед бетонних цехів, копрів та радянських п'ятиповерхівок закипіли африканські пристрасті. Угруповання бойовиків, які заволоділи зброєю, почали воювати не тільки з Україною, а й одне з одним за контроль над територією, і лише втручання російських кураторів привело підконтрольні сепаратистам території хоч до якогось порядку. У цій боротьбі один за одним загинули польові командири, що прославилися на початку 2014 року. Вони були безжально знищені: розстріляні, підірвані у ліфтах та ресторанах, спалені на безлюдних трасах, що з'єднували міста в борні, закатовані та повішені у підвалах та тюремних камерах, куди їх запроторили вчорашні спільники.

Як і було зрозуміло з самого початку, економіка Донбасу не змогла повноцінно функціонувати в умовах невизнаної держави і занепадала. Міф про регіон, який «годує всю Україну», зіграв із жителями Донбасу злий жарт. Повіривши у казки політиків, прихильники сепаратистів були переконані, що після відокремлення від України регіон тільки виграє і зможе самостійно забезпечувати себе за рахунок власних ресурсів. Однак реальність сильно відрізнялася від передвиборних листівок. Застаріла промисловість Донбасу потребувала великих дотацій та інвестицій, виробничих кооперацій та ринків збуту. Щорічно один тільки вуглепром отримував з українського бюджету до \$2 млрд, без яких не міг повноцінно працювати. Крім того, у промислових містах був традиційно високий відсоток пенсіонерів, бо працівники шкідливих виробництв — металургії, хімічних та вугільних підприємств — мали право виходити на пенсію раніше за інших. Відомий випадок, коли польовий командир бойовиків

самопроголошеної ЛНР Павло Дрьомов здивовано зізнався, що не уявляв собі кількості пенсіонерів у Стаханові (його банда контролювала місто до 2015 року). За його словами, в місті з населенням у 77 тисяч жителів проживала аж 31 тисяча пенсіонерів, на утримання яких у міському бюджеті коштів не було.

Жодна з великих цілей, які були заявлені лідерами антиукраїнського повстання навесні 2014 року, так і не була реалізована за роки війни. Спочатку стало ясно, що Росія не збирається визнавати і приєднувати нашвидкуруч проголошені бойовиками «народні республіки», потім потихеньку згорнули і так звані «проект Новоросія». Відірвані від України райони Донецької та Луганської областей у Росії навіть не вважали за потрібне об'єднати в одне утворення — до цього дня вони так і існують як дві незалежні одна від одної квазідержави, розділені нікому не потрібним кордоном.

Замість обіцяного покращення рівня життя після відокремлення від «злиденної України» Донбас провалився в економічну та демографічну яму. Десятки тисяч людей втратили роботу, сотні тисяч — покинули свої домівки і виїхали до Росії або на підконтрольні Україні території. Ті ж, хто залишився, незабаром виявили, що в «народних республіках» у народу набагато менше прав, свобод та можливостей, ніж в «антинародній» та «фашистській» Україні. Невизнані утворення, що дісталися ціною таких жертв і втрат, виявилися ще менш придатними для життя, ніж українська держава, яку так багато критикували за низький рівень життя, корупцію та погані закони.

Хто ж винен у тому, що Донбас став ареною бойових дій і доля регіону склалася таким трагічним чином? Згоди щодо цього питання немає. Хтось винить у всьому Україну, хтось — Росію, хтось, у першу чергу, покладає провину на самих жителів Донбасу, великий відсоток яких зрадив свою країну та купився на привабливі обіцянки іредентистів–сепаратистів. Якщо ж судити неупереджено, слід визнати, що частка відповідальності лежить на кожній із сторін. Різниця лише у формі цієї відповідальності. Відповідальність Росії — це відповідальність агресора, який за допомогою своїх диверсантів розпалив воєнний конфлікт на території суміжної держави, водночас відповідальність України можна охарактеризувати як халатність, невжиття необхідних заходів самооборони, небажання тверезо оцінювати ситуацію і робити кроки для її виправлення. «Гібридна

війна» в тій формі, в якій її веде Російська Федерація, стала можливою виключно завдяки слабкості української держави. Велика кількість внутрішніх проблем та протиріч, наявність проросійськи налаштованих еліт на сході України, які сформувалися у 90-х за повного потурання Києва, небажання притягати до відповідальності організаторів Северодонецького зїзду у 2004 році — усі ці фактори дозволили Росії розпалити війну та замаскувати власне воєнне втручання під громадянський конфлікт.

За всі роки незалежності Україна так і не змогла оцінити ризики розвитку сепаратизму на Донбасі і вивести цей депресивний регіон із хронічної кризи. Не розуміючи всю проблемність цих територій, жоден державний лідер так і не зміг придумати, що робити з ними, не приділяв уваги питанню створення та підтримки на Донбасі проукраїнських еліт. Регіон був відданий на відкуп місцевим кримінальним угрупованням та «червоним директорам», які швидко оцінили ситуацію і навчилися грати на озлоблених настроях його бідних мешканців.

На Донбасі не було потужних організацій націонал-патріотичних, проєвропейських політичних сил. У тих, хто мав політичні амбіції, було два шляхи — або у маргінес, або на заробітки до Партії регіонів. Протягом 10 років — з 2004-го до 2014 рр. — нечисленні активісти на Донбасі бачили, що боротися проти регіоналів немає сенсу, що більшість політичних лідерів прозахідного вектору не витратять свій час на Донбас, не мають навіть базового розуміння контексту — і зневірювались. Ті ж, хто мав досить політичної ваги та міг вплинути на ситуацію на Донбасі у березні 2014 року, також промовчали — бо були впевнені, що Ахметова ніхто чіпати не наважиться, а Єфремов зможе домовитись. Як у 2004-му. Єврейське прислів'я говорить: діра в паркані — запрошення для злодіїв. А український паркан до початку 2014 року був просто усіяний дірами. Корупція, панування олігархічних кланів, застарілі закони та інститути, неефективна економіка — усе це в сукупності дало кумулятивний ефект і призвело до політичної кризи 2013–2014 років, продовженням якої стало російське втручання та воєнні дії на сході України. Ослаблена нескінченними чварами еліт, корумпована, бідна держава стала легкою здобиччю і не змогла відстояти недоторканність своїх кордонів. І якщо в Криму Україна відступила під натиском регулярної армії РФ, то на

Донбасі держава навесні 2014 року спасувала навіть перед розрізненими, погано організованими угрупованнями сепаратистів та невеликими диверсійними загонами росіян.

Прес–секретар мера Донецька Максим Ровінський так охарактеризував ситуацію, яка склалася навесні 2014 року у столиці Донбасу:

«Виключно слабкість української держави у Донецьку допустила те, що у підсумку сталося. Це не була сила тих, хто це робив, то була слабкість нас. Відсутність будь–якого опору призвела до того, що ініціатива перейшла до протилежної сторони. Ніяких злагоджених дій проросійські формування не чинили. На тому боці було багато розрізнених груп, які погано взаємодіяли та конфліктували між собою. І все ж їм удалося взяти гору, тому що ми були організовані і мотивовані ще гірше».

Ці слова загалом відповідають дійсності. Навесні-2014 українська держава справді продемонструвала на Донбасі повну безпорадність і не вживала жодних зусиль, щоб зберегти себе в кордонах, що існували.

Не можна сказати, що антиукраїнський бунт на Донбасі був зовсім непередбачуваною подією. Мало хто вірив, що ситуація зайде настільки далеко, однак проросійські організації та політики ніколи особливо не приховували своїх намірів. Громадянською війною Україні погрожували в газетах та брошурах невеликих маргінальних організацій із початку 90-х і аж до 2014 року. Зустрічалися загрозливі пророцтва також у політичній рекламі Партії регіонів і в художніх творах місцевих письменників. Уже після початку війни у 2014 році ці статті зі старих брошур та рекламних листівок почали подаватись, як приклади «прозорливості» донбаських політиків та публіцистів. Але насправді обіцянки громадянської війни в агітках завжди більше були схожі не на передбачення, а на погрози.

«Усе, що ми передбачили у своїй листівці, виявилось страшною правдою: і розвал економіки, і громадянська війна, і міжнаціональна ворожнеча, і відродження бандерівщини — все це стало реаліями сьогодення. Що зайвий раз підтверджує: ми тоді мали

рацію», — говорив у 2015 році Володимир Корнілов, розповідаючи про перші листівки «Інтерруху Донбасу».

Та хіба можна назвати «передбаченням» обіцянку однієї сторони взятися за зброю, якщо інша сторона не поступиться? Навряд чи. Це називається зовсім іншим словом — шантаж. Людина, яка береться за зброю, не віщун, а комбатант. Необхідно чітко розуміти цю відмінність.

Центральна влада у Києві мала вчасно помітити тривожні тенденції та вжити необхідних заходів, щоб не допустити реалізації цих намірів, але не зробила цього. Не зробила й тому, що сама так і не змогла стати справжньою українською елітою. Будучи людьми, народженими та ментально сформованими у СРСР, перші президенти України за інерцією будували далі УРСР — трохи модернізовану, але так само колоніально залежну від Росії та орієнтовану на Москву. Президент Кучма, якого називають конструктором української держави у її нинішньому вигляді, був типовим «червоним директором». Сили, що ностальгували за СРСР, були йому ментально ближчими, ніж українські націонал-демократи, що виступали за вихід із зони впливу Москви. А корумповані російські політики та олігархи були більш зрозумілі, ніж європейські лідери. Спроби розриву з радянським дискурсом почалися тільки у 2005 році за президента Ющенка — лише через 14 років після формального здобуття Україною незалежності.

Ці чотирнадцять років стали втраченим часом, і ця втрата зумовила подальшу катастрофу. У цей період на сході країни вже встигли виникнути, зміцніти та легалізуватися місцеві політично-феодальні клани, які почали культивувати сепаратистські та іредентистські настрої місцевих жителів. Шанс переломити цю ситуацію з'явився у Віктора Ющенка, однак він не зміг ліквідувати корупцію та криміналітет і вважав за краще домовитися з донбаськими олігархічними кланами у 2005–2006 рр., а не боротися з ними.

Утім, якщо з подіями минулого нам усе більш-менш ясно, то майбутнє Донбасу оповите кривавим туманом. Після більш ніж шести років війни ми все ще не знаємо відповідей на ті питання, якими цікавились у 2014 році, — чи поверне Україна контроль над захопленими територіями, чи зможе регіон оговтатися від наслідків бойових дій і повстати з попелу війни, чи вдасться українським

громадянам по обидва боки лінії розмежування прийти до згоди, і як надалі будуватимуться відносини України з Росією після всього, що сталося за останні роки?

Очевидно, що тисячі загиблих людей уже не можна оживити. І навряд чи Донбас, покалічений та розорений війною, зможе в майбутньому грати ту ж роль в економічному і політичному житті держави, яку грав до 2014 року, навіть якщо Росія поверне його Україні. Минулого вже не виправити, але можна засвоїти з нього належні уроки, щоб не повторити трагедії у майбутньому.

Чи можна сьогодні сказати, що українське суспільство та українська влада засвоїли уроки з подій у Донбасі? Ні. Нинішня Україна хворіє тими ж пороками, що й 10–15 років тому, і щоб побачити це, вистачить неозброєного погляду. Створена Леонідом Кучмою система нікуди не зникла. Ми, як і раніше, живемо в державі, яка будувалася відповідно до його інтересів та побажань. Її ресурсами переважно володіють ті ж олігархи, її регіони, як і раніше, нагадують феодальні вотчини, а замість законів так само діють неформальні домовленості та право сили. Життя у розорених економічною кризою промислових містах східної України (та й не тільки там) просякнуте відчаєм та безнадією. Представники старих регіональних еліт, які доклали всіх зусиль для того, щоб спровокувати антиукраїнське повстання навесні 2014 року, досі контролюють регіон і повільно допилюють залишки радянської індустрії.

Звільнені від незаконних збройних формувань райони Донецької та Луганської областей сьогодні повернулися до того стану, в якому перебували до війни. Економічна ситуація нестабільна, перспективи промислових центрів регіону похмурі, в суспільстві Донбасу досі панують антиукраїнські стереотипи. У цьому родючому для будь-якого негативу ґрунті легко множаться бактерії сепаратизму, які можуть дрімати в періоди відносної стабільності, але неодмінно дадуть про себе знати під час чергової кризи. Зберігаються подібні ризики не тільки на Донбасі, а й у Харкові, Одесі, а також інших регіонах країни, де також існують сили, що готові зробити ставку на сепаратизм і мріють вибити для своїх феодальних вотчин офіційний статус суб'єктів федерації.

Змінити ситуацію не пізно. Якщо повернення Донецька і Луганська на нинішньому етапі цілком не залежить від нас і може взагалі ніколи не відбутися, то наводити лад на підконтрольних територіях керівництву держави сьогодні не заважає ніхто. Створення нових регіональних еліт, підтримка і розвиток нових галузей економіки, здатних замінити застарілі заводи і шахти, допомога малому бізнесу — ті заходи, які можуть допомогти переформатувати регіони східної України, вдихнути нове життя у депресивні промислові міста, дати їхнім жителям можливість для самореалізації і зробити їхнє життя в Україні більш привабливим.

Утім, це вже зовсім інша історія і тема для окремого дослідження.

Ця книга не про війну.

«Як Україна втрачала Донбас» - новітня історія двох областей України, Донецької та Луганської.

Ця книга про економічну катастрофу краю, російську пропагандистську експансію, становлення потужних фінансово-політичних кланів та витоки сепаратизму.

Ми розповідаємо про те, як могутні еліти Донбасу спочатку розпалили вогонь ворожнечі, а потім згоріли у ньому самі та зіштовхнули свій край у прірву кровопролиття.

Про авторів

Денис Казанський

У журналістиці з 2011 року. До 2014-го жив та працював у Донецьку.

Журналіст-розслідувач, відеоблогер, телеведучий. Автор книги «Чорна лихоманка» про нелегальний видобуток вугілля на Донбасі (2015).

У 2020 році був запрошений до Тристоронньої контактної групи з врегулювання ситуації на Донбасі в якості представника від Донеччини.

Марина Воротинцева

У журналістиці з 2003 року. До 2014 року була співзасновником та головним редактором газети та інтернет-видання «Восточный вариант», жила у Луганську.

Консультант із PR, комунікацій та маркетингу. Очоловувала комунікаційні підрозділи державних структур та приватних компаній, працює із політиками. Має великий досвід управління медіапроєктами під час виборів, розробки та реалізації маркетингових стратегій у бізнесі. Співведуча навчального курсу із PR.